

شهرداری یزد

طرح تفصیلی شهر یزد

بررسی و شناخت بناها و محوطه های تاریخی

شهر یزد

مهندسین مشاور آرمانشهر

۱۳۸۷

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	۱- ویژگی‌های کلی استان
۴	۲- معرفی محلات و بافت تاریخی شهر یزد
۹	۳- خانه های یزد
۱۲	۳- ۱ - خانه اخوان سیگاری
۱۴	۳- ۲ - خانه تهرانیها
۱۶	۳- ۳ - خانه رسولیان
۱۸	۳- ۴ - خانه علومیا
۲۰	۳- ۵ - خانه گلشن
۲۲	۳- ۶ - خانه لاریها
۲۴	۳- ۷ - خانه مرتاض
۲۶	۳- ۸ - خانه مشروطه
۲۸	۳- ۹ - خانه ملک
۳۰	۳- ۱۰ - خانه روحانیان
۳۲	۳- ۱۱ - خانه ریسمانیان
۳۴	۳- ۱۲ - خانه اردکانیان
۳۶	۳- ۱۳ - خانه محمودی(عربها)
۳۸	۳- ۱۴ - خانه سمسار
۴۰	۴ - مساجد و مدارس یزد
۴۳	۴- ۱- مسجد ملا اسماعیل
۴۶	۴- ۲ - مسجد ریگ (سرریگ)
۴۹	۴- ۳ - مسجد فرط
۵۲	۴- ۴ - مسجد حظیره (روضه محمدیه)
۵۵	۴- ۵ - مسجد زاویه
۵۸	۴- ۶ - مسجد امیر چخماق
۶۱	۴- ۷ - مسجد جامع کبیر (مسجد جمعه)
۶۶	۴- ۸ - مسجد شاه ابولقاسم
۶۷	۴- ۹ - مسجد چهارمنار یزد (یا) مسجد میر خضرشاه
۶۸	۴- ۱۰ - گنبد کمالیه یا مدرسه کمالیه یا بقعه شاه کمال‌الدین
۶۹	۴- ۱۱ - مدرسه ضیائیه (زندان اسکندر)

۷۰	۴- ۱۲ - مدرسه مصلی
۷۱	۵ - سایر بناهای تاریخی شهر یزد
۷۱	۵ - ۱ - باغها
۷۱	۵ - ۲ - بازار
۷۳	۵ - ۳ - بادگیر
۷۴	۵ - ۴ - حمام
۷۵	۵ - ۵ - حسینه
۷۶	۵ - ۶ - آتشکده
۷۷	۷ - معرفی سایر بناها و محوطه‌های تاریخی شهر یزد
۷۷	۷ - ۷ - بقعه امامزاده جعفر
۷۸	۷ - ۲ - بقعه شیخ احمد فهادان
۷۹	۷ - ۳ - بقعه دوازده امام
۸۰	۷ - ۴ - بقعه سهل بن علی
۸۱	۷ - ۵ - آرامگاه سید رکن‌الدین
۸۲	۷ - ۶ - بقعه سید گل سرخ
۸۳	۸ - ۷ - امامزاده جعفر بن محمد
۸۴	۸ - ۸ - امامزاده سید فتح‌الدین رضا
۸۵	۸ - ۹ - امامزاده سید نصر الدین
۸۶	۸ - ۱۰ - امامزاده شاهزاده فاضل ابن موسی بن جعفر
۸۷	۸ - ۱۱ - مقبره شاه سید رضا
۸۸	۸ - ۱۲ - بقعه سید شمس‌الدین
۸۹	۸ - ۱۳ - مقبره سلطان شیخداد
۹۰	۸ - ۱۴ - بقعه (گنبد) محله مصلی عتیق
۹۱	۸ - ۱۵ - باغ دولت آباد
۹۲	۸ - ۱۶ - آب انبار بولمیری (یا ابوالمعالی)
۹۳	۸ - ۱۷ - آب انبار شش بادگیر
۹۴	۸ - ۱۸ - برج و باروهای یزد
۹۶	۸ - ۱۹ - مجموعه امیر چخماق
۹۷	۸ - ۲۰ - محدوده تاریخی شامل چهار محله: تل، شش بادگیری، نظر کرده و پنبه‌کاران
۹۸	۸ - ۲۱ - آتشکده زرتشتیان یزد

- بررسی و شناخت بناها و محوطه های تاریخی

- مقدمه

شهر یزد بزرگترین مرکز تاریخی ایران است. تاریخ شهرنشینی در این مکان را به قبل از دوران اسلام به استیلای اسکندر و حتی هخامنشی نسبت می‌دهند.

بر اساس تحقیقات باستان شناسی که در منطقه انجام شده است، استان یزد از مراکز مهم تمدن ماقبل تاریخ بوده است که قدمت برخی از روستاها و شهرهای آن به ۵۰۰۰ سال قبل برمی‌گردد.

استان یزد با داشتن چندین هزار آثار با ارزش تاریخی و باستانی یکی از بزرگترین مجموعه‌های تاریخی جهان می‌باشد. البته هرکدام از این آثار در نقطه‌ای از آن قرار گرفته است. بیشترین آثار و ابنیه با ارزش تاریخی در محله فهادان و کمترین آن در محله خواجه خضر قرار گرفته است.

۱- ویژگی‌های کلی استان

استان یزد با مساحتی بالغ بر ۱۳۱۵۵۱ کیلومتر مربع در مرکز کشور با استانهای کرمان، خراسان، اصفهان و فارس همجوار است. قرارگیری این استان در بین راههای ارتباطی شمال و جنوب کشور و امکانات زیر بنایی، موقعیت ویژه‌ای به این استان بخشیده است.

آب و هوای استان به دلیل واقع شدن در حاشیه کویر، خشک و سرد بیابانی است. در این استان رودخانه دائمی وجود ندارد و اکثر رودها فصلی هستند. جمعیت استان بر اساس آمار سال ۱۳۸۰ بیش از ۷۵۰۰۰۰ نفر بوده است که ۶۵٪ آن در نواحی شهری و بیش از ۳۵۰۰۰۰ نفر در شهر یزد سکونت داشته‌اند.

در شهرستان یزد در حال حاضر ۴۴۱ واحد معماری و مجموعه ابنیه تاریخی به ثبت رسیده موجود می‌باشد که تنها ۱۷ واحد از آن آثار دارای حریم مصوب می باشند و ۱۳ واحد نیز اخیراً تعیین حریم شده ولی هنوز مصوب نشده اند. لازم به ذکر است که در شهرستان یزد ۵۲ واحد اثر تاریخی نیز جهت ثبت شناسایی شده که هنوز ثبت نشده است. اکثر این بناها در بافت مرکزی و حفاظت شده یزد امروزی قرار دارند. معماری و مجموعه سازی سنتی در این شهر از یک سو نشانگر سازمان اجتماعی منظم، اقتصاد پر رونق و پیشرفت طراحی و تکنیک ساختمان و از سوی دیگر نشانه موفقیت در مقابله با مسایل طبیعت خشن کویر است.

ناحیه تاریخی شهر یزد در سال ۱۳۶۵ دارای ۵۱۲۸۲ نفر جمعیت بوده که این رقم در سال ۱۳۷۵ به ۴۶۵۵۳ نفر کاهش یافته است. این ساختار بیانگر این است که جمعیت ناحیه تاریخی شهر یزد در گذر زمان همواره در حالت کاهش بوده است. نرخ رشد جمعیت ناحیه تاریخی شهر یزد در سالهای ۷۰-۱۳۶۵ برابر ۱/۷- درصد و در سالهای ۷۵-۱۳۷۰ برابر ۰/۲- درصد بوده است.

روند تحولی یاد شده باعث گردیده تا این محدوده نقش و جایگاه خود را در تشکیل جمعیت شهر کاهش دهد. سهم جمعیت محدوده ناحیه تاریخی شهر یزد از کل جمعیت شهر یزد در سال ۱۳۶۵ برابر

۲۲/۲ درصد بوده که در سالهای ۱۳۷۰ و ۱۳۷۵ به ترتیب ۱۷/۷ درصد و ۱۴/۲ درصد کاهش پیدا کرده است.

از کل جمعیت ساکن در ناحیه تاریخی ۲۹۸۱۲ نفر مرد و ۲۹۴۶۲ نفر زن می باشند و از کل تعداد مردها ۲۱۶۷۶ نفر باسواد، ۱۲۹۶۷ نفر شاغل، ۹۶۸ نفر بیکار و ۹۳۳۴ نفر محصل می باشند و از کل تعداد زن ها ۱۹۵۸۰ نفر باسواد، ۱۷۶۶ نفر شاغل، ۱۴۲ نفر بیکار و ۸۵۴۱ نفر محصل می باشند.

تعداد خانوارها در ناحیه تاریخی شهر یزد در گذر زمان همواره در حال کاهش بوده است. تعداد خانوار از ۱۱۳۹۶ در سال ۱۳۶۵ (۲۲/۴ درصد کل خانوار شهر) به ۱۰۵۸۰ خانوار در سال ۱۳۸۵ (۹/۲ درصد کل خانوار شهر) رسیده است.

تعداد واحدهای مسکونی ناحیه تاریخی در سال ۱۳۷۵ برابر ۱۱۲۰۰ واحد مسکونی فعال بوده است که در مقایسه با سال های گذشته تعداد آن کاهش یافته است. این تعداد واحد مسکونی ۱۶/۶ درصد از کل واحدهای مسکونی شهر را شامل می شود.

۲- معرفی محلات و بافت تاریخی شهر یزد

یکی از ویژگی‌های انسانی عمده یزد که در بافت کالبدی شهر نیز به خوبی تبلور یافته است، ارتباط گروه‌های انسانی در قالب محلات می‌باشد. هرچند نحوه استقرار طبقات اجتماعی و محلات شهر یزد، در پیش از اسلام طبعاً می‌بایست بر اساس شکل بندی طبقات اجتماعی رایج در دوران ساسانیان بوده باشد اما پس از اسلام، با از بین رفتن مرزهای جدا کننده طبقات اجتماعی، شاخص استقرار بیشتر اقتصادی- پیشه‌ای و البته به دلیل حضور فراوان زرتشتیان و یهودیان، قومی- مذهبی بوده است. این موضوع به همراه شرایط اقلیمی منطقه باعث گردیده تا بافت محلات شهر یزد پیچیده و در هم تنیده باشد. این امر حاصل همزیستی انسان، طبیعت و اقلیم گرم و خشک منطقه می‌باشد.

شهر قدیم یزد واجد تعداد زیادی محله می‌باشد که با وجود داشتن یک فرهنگ غالب در کل آنها، هر یک در درون خود از نظر مردم شناسی دارای هویت و شخصیت خاصی بوده که تا حدودی به نوع معیشت مردم هر محله مربوط می‌گردد.

هر یک از محلات مذکور در محدوده خود شامل مرکز محله، حسینیه، آب انبار و در مواردی مسجد می‌باشند، بطوری که محورهای حرکتی و تجاری اصلی شهر که غالباً از داخل یا کنار این مراکز محلات می‌گذرند، محلات را به یکدیگر متصل می‌کنند و باعث ایجاد یک پیوند در درون شهر می‌شوند.

شهر یزد از محلات مختلفی تشکیل شده است. قدیمی‌ترین آنها محله فهادان می‌باشد که در گویش عامه (محله جنگل) یا (محله یوزداران) نامیده می‌شود. قدمگاه منصوب به حضرت امام رضا (علیه السلام) نیز در گذر یوزداران واقع شده است.

نامگذاری محلات در یزد غالباً بر اساس معیارهای متفاوتی می‌باشد. به عنوان مثال بیشتر مسگرها در محله پشت باغ، بنایان در محله تل و خرمشاه، تجار در محله سهل بن علی و کوی گلچینان و نساجان در محله های فهادان و شاه ابوالقاسم ساکن بوده اند. این ویژگی در شکل گیری فضاهای زیستی آنها به نحو بارزی تأثیر گذارده است. اقلیت‌های دینی نظیر یهودیان بیشتر در محله یهودیها (محله‌ای به همین نام واقع در جنوب مسجد جامع) متمرکز و دارای کنیسه خاص خود بوده اند. اما

زرتشتیان در طیف وسیعی در محلات خلف خانعلی، خرمشاه، نعیم آباد، اهرستان، کوچه بیوک، نرسی آباد(نصرآباد)، محله تل، عیش آباد، خیرآباد، موبدان و کسنویه ساکن بوده و هستند.

در محله‌های حاشیه شهر که زندگی مردم با کشاورزی و دامداری توأم است به دلیل نحوه زندگی و تولیدات این محله‌ها معماری مسکن و ساخت محله با محله‌های داخل شهر تفاوت دارد. محله‌هایی مثل آبشاهی یا نعیم آباد در تولید صیفی و لبنیات شهر نقش مهمی را ایفاء می‌کردند و از طرفی وجود قنات دولت آباد باعث شده تا باغ‌هایی به صورت بیلاق چسبیده به شهر شکل گیرد.

از دیگر محله‌های یزد می‌توان محله سرجمع، یعقوبی، سردوراه، باجوردی، کوچه میرقطب، محله میدان‌شاه(بعثت فعلی)، چهارمنار، دو منار، شش بادگیری، خواجه خضر، دارالشفاء، پنبه کاران، محله امیرچقماق، محله قلعه کهنه و ... را نام برد.

هر یک از محلات یزد در درون خود مرکزیتی داشته که در آنجا نیازهای روزمره مردم در مقیاس دسترسی پیاده تأمین می‌شده است. در این مراکز محلات معمولاً بازارچه، حمام، آب انبار، مسجد، حسینیه، لرد، کارگاه‌های کوچک و جوب (جهت دسترسی به آب قنات) قرار داشته است. امتداد محورهای حرکتی و تجاری شهر نیز غالباً از میان این مراکز عبور می‌کرده. مراکز محلات غالباً در کنار شبکه‌های ارتباطی و راه‌ها و یا در محل تقاطع آنها شکل می‌گیرد. بنابراین در بسیاری از موارد مرکز محلات در مرکز فیزیکی و هندسی محله قرار نداشته و دسترسی تمام واحدها به آن یکسان نمی‌باشد.

بافت تاریخی یزد از لحاظ کاربری اراضی، کیفیت ابنیه و مالکیت اراضی دارای ویژگی عمده زیر است: کاربری غالب در این بافت کاربری مسکونی می‌باشد. اکثر بناهای موجود در این ناحیه از کیفیت مناسبی برخوردار نیستند و نیازمند مرمت می‌باشند که سهم نسبی ابنیه مسکونی در این بین قابل توجه است.

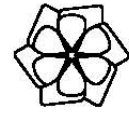
از نظر مالکیت اراضی اکثر بناهای موجود در این ناحیه دارای مالکیت شخصی بوده که در این میان تعداد اراضی وقفی قابل توجه هستند.

نکته قابل توجه دیگر در بافت تاریخی این است که اکثر اراضی وقفی را بناهای با ارزش معماری و تاریخی غیر مسکونی تشکیل می‌دهند که به لحاظ کیفیت بنا نیز وضعیت مناسبتری نسبت به بناهای

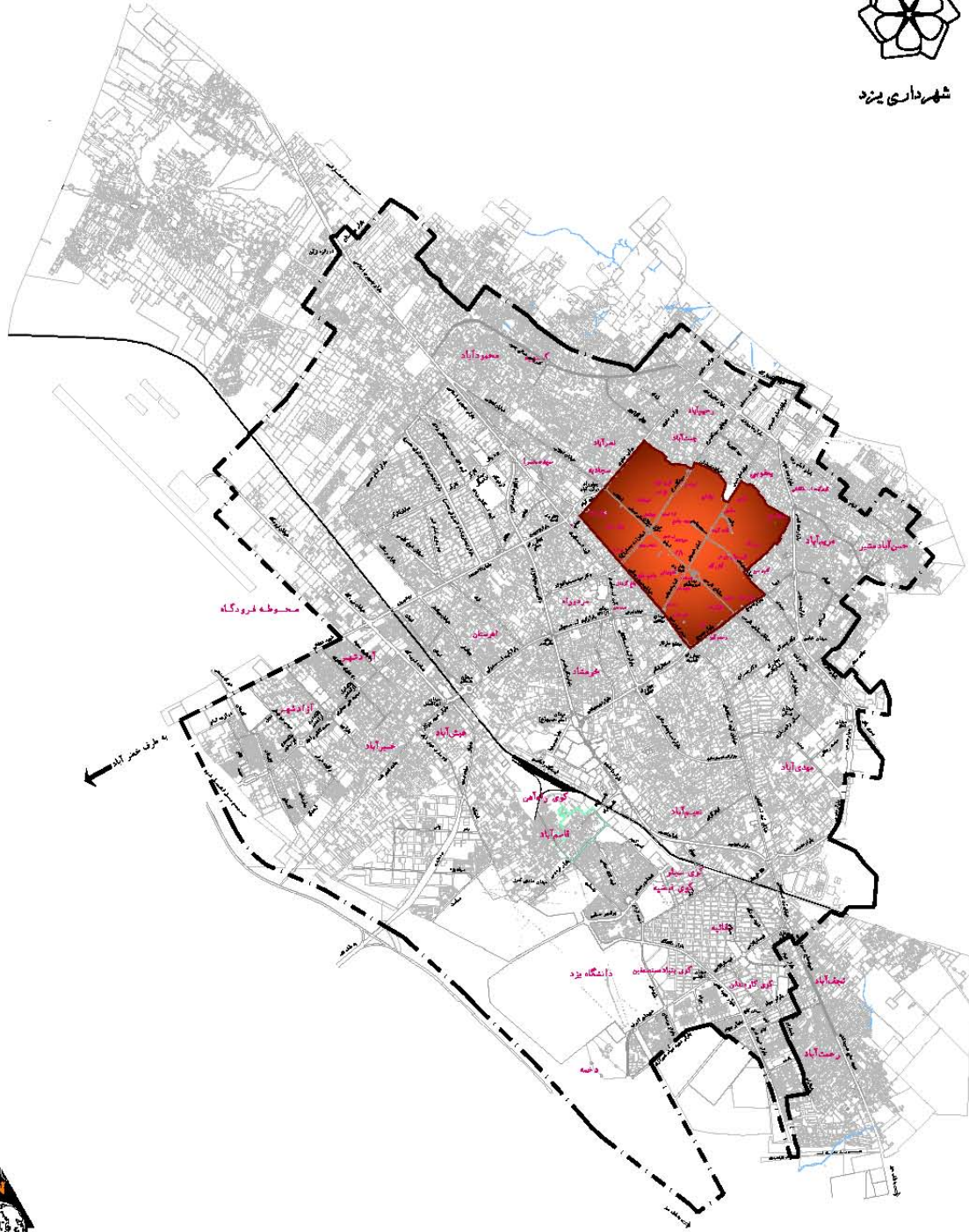

مسکونی دارند. در بافت تاریخی اکثر بناهای نوساز و مرمت شده به کاربری اداری اختصاص یافته است و تعداد ابنیه نوساز و مرمت شده مسکونی با مالکیت شخصی بسیار اندک می‌باشد.

شهرداری یزد

<p>شهر یزد</p> <p>موضوع پروژه: طرح تفصیلی یزد</p> <p>موضوع نقشه: محدوده بافت قدیمی شهر یزد</p>		<p>راه آهن</p> <p>محدوده طرح تفصیلی</p> <p>محدوده بافت تاریخی</p>	<p>راهنما</p>
<p>شماره نقشه: ۱/۶۵۰۰</p> <p>تاریخ: ۸۷/۰۷</p> <p>مقیاس: ۱:۰۱</p>	<p>مقیاس: ۱/۶۵۰۰</p> <p>تاریخ: ۸۷/۰۷</p> <p>مقیاس: ۱:۰۱</p>		

۳- خانه‌های یزد

خانه‌های قدیمی شهر یزد از نظر وضعیت استقرار نوعاً در جهت قبله قرار دارند. این جهت‌گیری به لحاظ اقلیمی شرایطی را به وجود آورده است تا فضاهای تابستانی و اطاق‌های زمستانی به طرز منطقی پیرامون حیاط مرکزی قرار گیرند.

«حیاط مرکزی» اصلی‌ترین فضای خانه‌های یزدی است. حوض آب، که ابعاد آن به حداکثر می‌رسد و انرژی خورشید را در خود جای می‌دهد، در وسط حیاط قرار دارد. باغچه‌ها با درختان کم آب‌خواه همچون انار، انگور، انجیر، مورد، عناب و بعضاً پسته، ضمن تأمین سایه و ایفای نقش در تولید و زیبایی، کمبود رطوبت را جبران می‌کنند. به عبارتی همه عناصر متشکله خانه یزدی دست به دست می‌دهند تا اقلیمی کوچک و قابل زیست را برای انسان فراهم سازند. حیاط خانه‌های یزدی مکانی برای انواع بازیهای محلی، سرگرمی و تفریح کودکان و نوجوانان است.

داربست درختان انگور به گونه‌ای طراحی می‌شوند تا در تابستان به صورت (چتر) مانع ورود تابش خورشید به فضاهای مسکونی شوند و در زمستان در حالت عریان و بدون برگ، نعمت خورشید را به درون اطاقها هدایت کنند و نور و گرما ببخشند.

در اغلب خانه‌های یزدی «تالار» وجود دارد که به صورت صفا و ایوان بزرگ، محلی برای گذراندن ساعات عصر و شبهای تابستان است. اتاقها با نام‌های سه دری، پنج دری، هفت دری، ارسی و شکم دریده از هم تفکیک می‌شوند که هرکدام در پاسخگویی به نیازهای ساکنان خانه مسئولیتی مشخص دارند.

در مکتب معماری یزد «حرمت» و «حجاب» یک اصل تلقی می‌شود. حریم خانواده از احترام ویژه‌ای برخوردار است. خانه‌ها با حجابند و قلمرو خصوصی خانه‌ها از تجاوز سمعی و بصری به دور است. هیچ خانه اصیل یزدی را نمی‌توان یافت که دید نامحرم به درون آن ممکن باشد. هشتی، کریاس، دالان و دیوارهای بلند، نحوه آرایش و سازماندهی فضاهای گوناگون دورادور حیاط به گونه‌ای است که مفهوم

«حجاب» را به کاملترین وجه نشان می‌دهد. به نحوی که ساکنان خانه دور از چشم اغیار در آرامش، آسایش، امنیت و ایمنی زندگی می‌کنند.

این شیوه طراحی، در تابستان‌های گرم حداکثر سایه را در خانه فراهم می‌کند. اتخاذ روشهای ساختمانی مناسب، انتخاب موارد و مصالح سازگار با اقلیم، همچون نماسازی با «سیم‌گل» و دم‌گیری گچی، زیبایی، آسایش و دوام را به ارمغان می‌آورد.

اتاق مهمانخانه در معماری مسکونی یزد سمبل احترام و بزرگداشت میهمان بوده است. در خانواده‌هایی که از امکان مالی برخوردار بوده‌اند یا به اقتضای شغل صاحبخانه، حیاط ویژه و مستقلی برای میهمان در نظر می‌گرفتند. این حیاط‌ها به «بیرونی» معروفند که در مقایسه با «اندرونی» به معنای فضای کاملاً خصوصی اهل خانه قابل تفکیک و تمیزند. خانه‌های تجار و روحانیون رده بالا به لحاظ ضرورت‌های شغلی دارای بیرونی و اندرونی بوده است. خانه ملک‌التجار، خانه شفیع‌پور (میرزا شفیع)، خانه لاریها، خانه آیت‌ا... صدوقی، خانه آسیدهاشم آقا (نجفی یزدی) و خانه علی‌آقا شیرازی از این نمونه است.

در غالب خانه‌های یزدی، زیرزمین پیش‌بینی شده که عنوان فضای زیست در تابستان و محل نگهداری مواد خوراکی یا انبار از آنها استفاده می‌شده است. طراحی باغچه‌ها در تابستان گرم منطقه، محیطی آرام و مطبوع را برای استراحت، ایجاد می‌کند. سردر ورودی خانه‌ها نیز نمایانگر تشخیص و منزلت اجتماعی صاحب‌خانه است. نام و یاد خداوند به صورت‌های مختلف بر سردر خانه برای تبرک و تیمن نقش می‌بندد. کوبه‌های در خانه معمولاً به دو صورت متفاوت بر دولنگه در نصب می‌شوند که هرکدام با توجه به نوع صدای آن به خانمها و آقایان اختصاص دارد. لازم به یادآوری است که از فضای پشت بام خانه در شبهای تابستان برای استراحت استفاده می‌شود.

پاره‌ای از خانه‌های قدیمی یزد به دلایلی فامیلی در کنار هم ترکیب شده‌اند و مجموعه‌های ارزشمندی را به وجود آورده‌اند. مجموعه فامیلی عربها در محله فهادان و مجموعه فامیلی لاریها در کوچه کتابخانه از این دست محسوب می‌شوند.

از دیگر خانه‌های نفیس یزد که هرکدام دارای ویژگی‌های هنری، معماری، ساختمانی و تاریخی خاص خود می‌باشد به شرح زیر می‌توان نام برد:

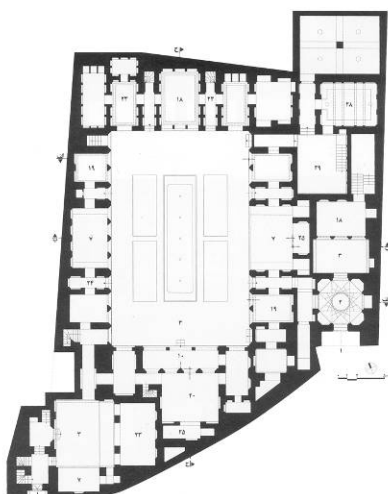
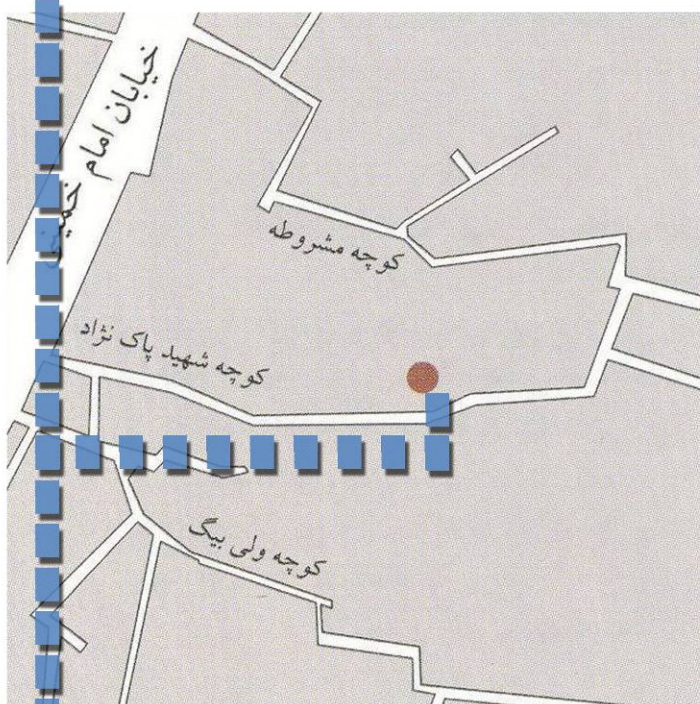
خانه حاج علی اکبر قناد، خانه مشیر، خانه حسینیان، خانه میرزا محمد حسن قزوینی‌زاده، خانه پوست فروش‌ها، خانه کلاهدوزها، خانه حاج آقا حسین باغی و خانه بی بی فاطمه تاجر.

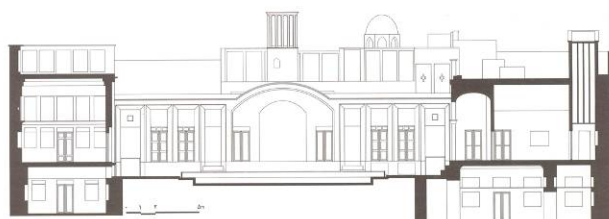
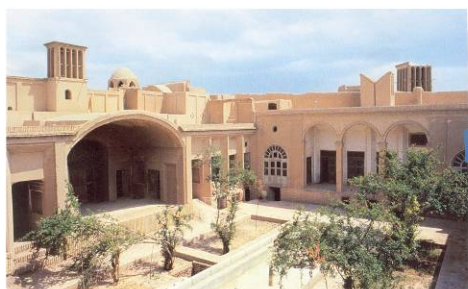
عنصر	۱-۳- خانه اخوان سیگاری
موقعیت	این خانه در میدان امیر چخماق، خیابان امام خمینی، کوچه سوم (شهید پاک‌نژاد) واقع شده است.
سابقه تحولات تاریخی	بر طبق گزارشهای موجود در سازمان میراث فرهنگی کشور، قسمت‌های مختلف این خانه در اوایل و اواسط و اواخر دوره قاجاریان و نیز بخشی از آن در دوره پهلوی ساخته شده است. بانی خانه مشخص نمی‌باشد؛ لیکن چون مدتها به اخوان سیگاری، از تجار یزد، تعلق داشته، به این نام شهرت یافته است.
ویژگی کالبدی	<p>این بنا یک حیاط میانی وسیع، سه حیاط خلوت و دو ورودی اصلی و فرعی دارد. در این خانه همچون اغلب خانه‌های یزد، فضاها رو به حیاط قرار گرفته‌اند که مرکز توجه عناصر پیرامون خود و واسطه پیوند آنهاست. به این ترتیب، در این خانه‌ها، حیاط مهمترین فضاست و مصداق کامل این حکم حیاط اصلی این خانه است. در عین حال، حیاطهای فرعی و کوچکتر نیز مشمول این قاعده هستند. در حیاطهای کوچک، بعضی از دیوارهای بسته را با طاق‌نما، نماسازی کرده‌اند تا به نظر آید که پیرامون حیاط از عناصر فضایی خالی نیست.</p> <p>خانه دو ورودی مجزا دارد: یکی مفصل و پرکار و دیگری کوچک و ساده. ورودی اصلی، شامل سردر هشتی (باسقف زیبایی رسمی بنا شده)، از یک طرف به حیاط خلوت شرقی و از طرف دیگر، از طریق دالانی، به حیاط بزرگ و اصلی خانه متصل است. ارتباط نزدیک و بی‌واسطه حیاط خلوت شرقی، با هشتی به این حیاط استقلال بخشیده است. ورودی دوم به دیگر حیاط خلوت خانه، واقع در جنوب غربی آن راه دارد. داشتن ورودی مجزا خود سبب استقلال این حیاط از حیاط اصلی شده است؛ چنان که اگر راهرو میان دو حیاط نبود، دو خانه کاملاً مستقل پدیدمی آمد.</p> <p>حیاط اصلی مستطیل شکل، به تقریب در امتداد شمال - جنوب است؛ به واسطه شکل حیاط، نماهای آن دو به دو رو به یکدیگر قرار گرفته‌اند و گویی با هم گفت‌وگو می‌کنند. در این میان، دو نمای شمالی و جنوبی متفاوت با هم و نمای شرقی و غربی همشکل و متقارن - اند. در مرکز نمای شمالی، اتاق سه دری و در میانه نمای جنوبی، ایوانی رواق مانند واقع است. نمای جبهه شمالی پرتنوع و چشمگیر است و نمای جبهه جنوبی به سبب وجود بادگیری بر فراز آن جلوه یافته است. اهمیت این دو نما و نیز کشیدگی حیاط در همین امتداد و مرتفع بودن این دو جبهه نسبت به نماهای شرقی و غربی محور شمالی - جنوبی بنا را ممتاز ساخته است.</p> <p>دو جبهه شرقی و غربی در انتظام و ترکیب کلی فضایی مشابه یکدیگرند؛ منتها در مرکز جبهه غربی، اتاقی با چهار پنجره و در مرکز جبهه شرقی، ایوانی قرار گرفته که بادگیری نیز بر فراز آن نشسته است. با این اوصاف، وضع این دو جبهه نیز حکایت همان گفتگوی آشنای فضای نیمه باز و بسته در دو نمای باز و بسته در دو نمای متقابل است.</p> <p>قرارگیری تنها ایوان در جبهه شرقی حیاط سبب تمایز این خانه از دیگر خانه‌های شهر شده است؛ چه در این قبیل خانه‌ها مهم است. که ایوان اصلی در جبهه جنوبی و سایه‌گیر حیاط قرار گیرد.</p> <p>طرح و تقسیمات نمای هر جبهه اغلب با انتظام فضایی پس آن جبهه تناسب دارد.</p> <p>در هر یک از دو نمای شرقی و غربی، در دو سوی فضای مرکزی، چهار قاب تو رفته و مشابه قرار دارد.</p> <p>حیاط خلوت شرقی خانه در مجاورت هشتی واقع است. این حیاط کوچک، که مساحت آن تقریباً به اندازه هشتی است، فقط متعلق به اتاقی نسبتاً بزرگ است که می‌توان آن را بیرونی خانه تلقی کرد.</p> <p>بخش جنوب غربی خانه قدری مفصل است. این بخش بنا، مجموعه‌ای است از حیاطی در میانه و ایوان و اتاقی در اطراف آن.</p> <p>حیاط خلوت دیگر (واقع در شمال شرقی بنا) فضای خدماتی و واسطه ارتباط با مطبخ و فضای سرپوشیده مجاور آن است. به همین دلیل، شاید بتوان آن را «حیاط مطبخ خانه» نامید.</p> <p>این خانه زیرزمین وسیعی دارد که در بخشهایی، حتی از محدوده ملکی بنا فراتر رفته است. از فضاهایی که در زیرزمین قرار دارند، آنهایی که در محورهای اصلی حیاط قرار گرفته، همچون تالار سرداب، منظم‌تر و مفصل‌تر و بقیه عموماً فضاهای خدماتی است.</p>
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۷۵/۱۲/۲۵ بعنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. این خانه را شرکتی خصوصی خریده و آن را پس از تعمیر و مرمت مهمانسرای دانشجویان کرده است.
حرایم و ضوابط	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگ
مآخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهید بهشتی

خانه اخوان سیگاری

پلان طبقه اول

مقطع ج-ج

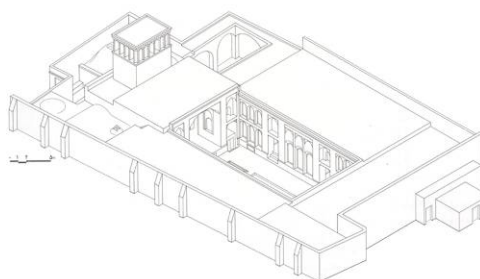
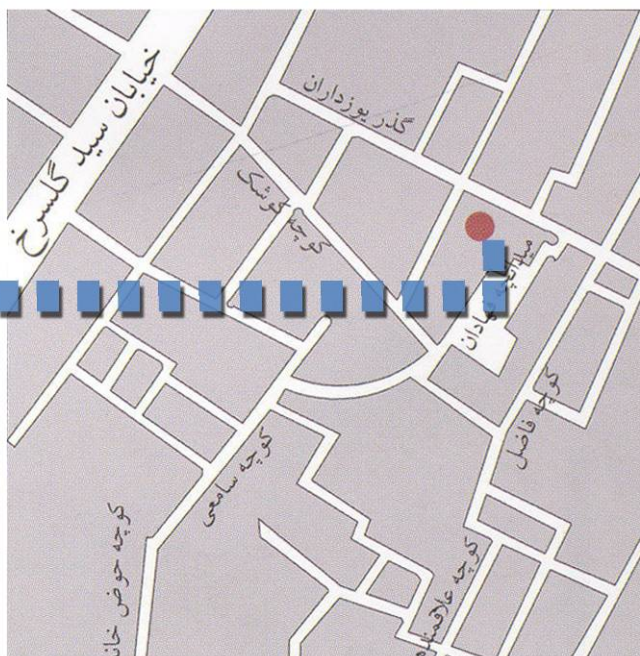
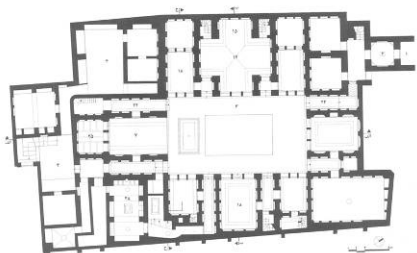

عنصر	۳-۲- خانه تهرانیها
موقعیت	این خانه در میدان امیرچخماق، خیابان امام خمینی، کوچه سوّم (شهید پاک‌نژاد) واقع شده است.
سابقه تحولات تاریخی	گفته می‌شود که این خانه را در حدود صد تا صد و پنجاه سال پیش (دوره قاجاریه) آقا شیخ مهدی عرب بنیان گذاشته است. خانواده او بعدها لقب «تهرانی» گرفتند و از آن زمان، این خانه به «خانه تهرانیها» شهرت یافت.
ویژگی کالبدی	<p>بنا از یک بخش اصلی و یک بخش خدماتی تشکیل شده است. بخش اصلی آن عبارت است از حیاطی مستطیل شکل که با فضایی بسته با ارتفاع معادل دو طبقه محصور شده است. حیاط تقریباً در امتداد شمال - جنوب قرار گرفته است و مجموعه ورودی، متشکل از سر در و هشتی و دالان، در گوشه شمال غربی بنا قرار دارد. بخش خدماتی واقع در جنوب خانه ورودی مجزا دارد. این بخش در پس فضاهای مجاور حیاط میانی جای گرفته و در نتیجه از بازی اصلی فضاهای مجموعه به کنار است.</p> <p>فضاهای مجموعه به میزان ارتباط و پیوندشان با حیاط اعتبار می‌یابند و فضاهای دور از منظر حیاط کم اهمیت‌ترند. در هر جبهه از حیاط، فضاهای میانی ارتفاعی به اندازه دو طبقه پیدا کرده و به همراه فضاهای طرفین خود که دو طبقه‌اند، حصار یک اندازه به گرد حیاط پدید آورده‌اند. در این میان، فقط جبهه جنوبی حیاط اندکی مرتفع تر شده و وجود بادگیری بر فراز ایوان این جبهه، آن را از دیگر جبهه‌های حیاط تا حدی متمایز کرده است.</p> <p>دو نمای شمالی و جنوبی حیاط با یکدیگر تفاوت دارند. اما در تقسیمات کلی مشابهند: هریک عنصری در میانه و دو قاب بلند در طرفین دارند، اما تفاوت آنها در استقرار ایوان (فضای نیمه باز) در میانه یکی و سهدری (فضای بسته) در مرکز دیگری است. تشابه دو نمای شرقی و غربی نیز تفاوت دو نمای مذکور را برجسته ساخته است.</p> <p>نکته قابل توجه در نماهای شرقی و غربی این است که این دو، علی‌رغم نماهای کاملاً مشابهشان، در انتظام افقی متفاوتند. در بررسی نماهای حیاط، تفاوت بخش مرکزی هر نما با عناصر طرفین آن شایسته تأمل است. عناصر مرکزی نماهای قابی بلند به ارتفاعی معادل دو طبقه دارند؛ اما نماهای راهروهای طرفین و سهدریهای کناری آنها به دو بخش بالا و پایین تقسیم شده و خبر از دو طبقه مجزا می‌دهد که با انتظام فضایی پس این نماها کاملاً مطابقت دارد.</p> <p>علاوه بر نماهای حیاط، آرایش آن نیز جالب توجه است: آب نما، به جای مرکز در مقابل ایوان واقع شده و در عوض، فضای سبز در مرکز قرار گرفته است. که این حالت ایوان را از دیگر عناصر متمایز کرده است تا آنجا که به اعتباری می‌توان حیاط این خانه را حاصل تجمع ایوان و آب‌نما (بازیگران اصلی) در یک سو و سهدری دیگر، در سوی مخالف، دانست.</p> <p>بخش دیگر فضاها سردابها هستند. سرداب شرقی با پلکان به فضایی راه دارد که نهرآب زیرزمینی در آن جاری است و سرداب جنوبی در انتها به اتاق بادگیر باز می‌شود. این فضاها همگی اشکال کامل و منظم دارند و این حاکی از اعتبار و اهمیت آنها در چشم طراح خانه است.</p>
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۸۱/۷/۷ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.
ضوابط و حرایم	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهبشتی

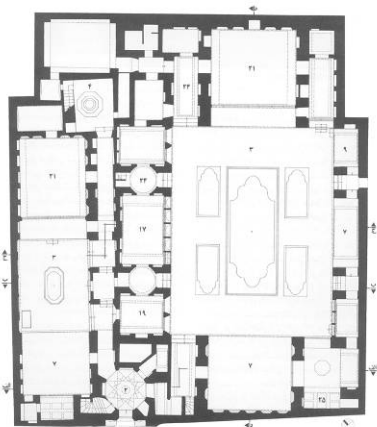
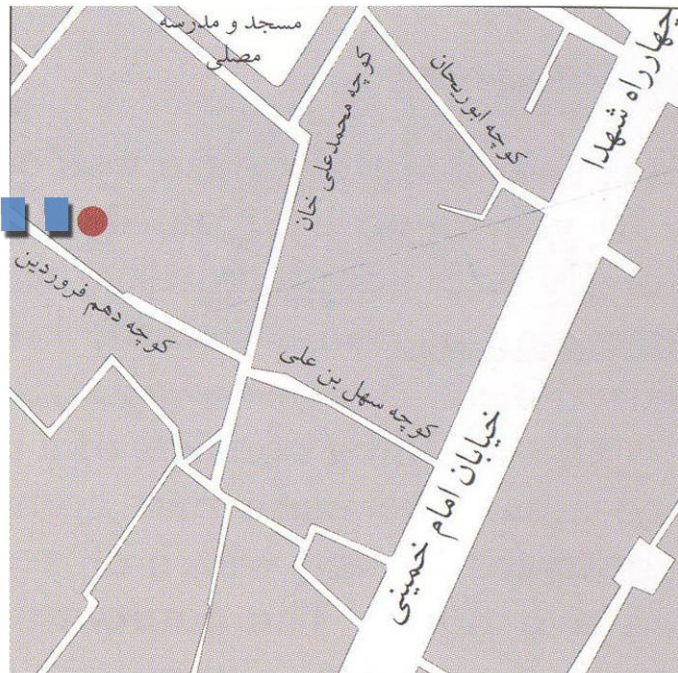
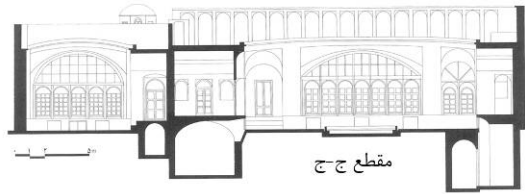
خانه تهرانیها

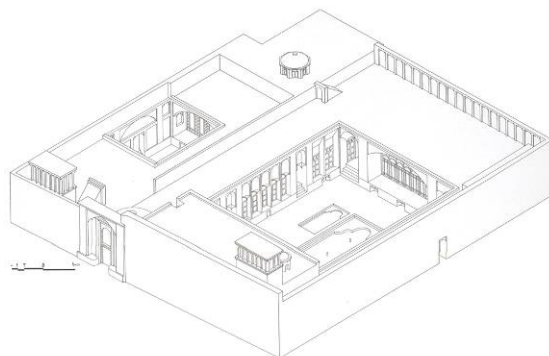

عنصر	۳-۳- خانه رسولیان
موقعیت	این بنا در محله گودال مصلی، خیابان امام خمینی، کوچه سهل‌بن علی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>بانی این خانه حاج عبدالرسول، جد خاندان رسولیان یزد است.</p> <p>بر اساس نوشته سردر خانه و تحقیقات مدرسان دانشکده معماری یزد، این بنا در سال ۱۲۸۳ هـ.ش (دوره قاجاریه). احداث شده و معمار آن مرحوم استاد محمد حسن محمد رحیم بوده است.</p> <p>این بنا بعد از فوت بانی به تملک فرزند وی، حاج میرزا کاظم، ملقب به رسولیان، درآمد. فرزندان وی نیز در سال ۱۳۶۹ هـ.ش.خانه را وقف کارهای فرهنگی - آموزشی کردند.</p>
ویژگی کالبدی	<p>نخستین نکته حائز اهمیت در طرح این خانه تفکیک آن به دو بخش است: حیاط بزرگ کانون بخش اصلی است و حیاط کوچک غربی مرکز بخش کوچکتر خانه. علاوه بر این حیاط خلوتی در شمال خانه قرار دارد که با توجه به قرارگیری آن در کنار مطبخ، می‌توان آن را حیاط مطبخ خانه به حساب آورد.</p> <p>این خانه دستگاه ورودی کاملی دارد، متشکل از، سردری شاخص و هشتی پرکارو دالانهای ورودی. یکی از این دالانها به گوشه حیاط اصلی متصل است و دیگری به موازات دو حیاط در میان دو بخش خانه قرار گرفته و تا به حیاط مطبخ امتداد یافته است. این راهرو را می‌توان عاملی در تفکیک خانه به دو بخش اصلی و فرعی شمرد.</p> <p>حیاط اصلی خانه را فضاهایی یک طبقه احاطه کرده‌اند. ولی جبهه جنوب غربی آن مرتفع تر از سه جبهه هم ارتفاع دیگر است. بعلاوه وجود ایوانی فراخ و بزرگ در مرکز جنوب غربی، یعنی فضایی نیمه باز و وسیع درمیان فضاهای بسته اطراف حیاط، سبب شده است که این نما اعتبار بیشتری بیابد. همچنین در مرکز جبهه شمال شرقی، ایوانی کم عمق هست.</p> <p>جبهه جنوب شرقی حیاط به فضاهای نیم باز و کم عمق اختصاص یافته است. برعکس، ضلع روبروی آن تماماً به فضاهای بسته تعلق دارد. در این جبهه یک پنجدری در میانه و دو اتاق در طرفین آن واقع است و در بین پنجدری و هریک از اتاقهای کناری، راهرو ورودی قرار دارد. در میانه هر راهرو، هشتی جا گرفته است که در هر اتاق به آن باز می‌شود.</p> <p>بخش شمال غربی بنا خود خانه کوچکی است متشکل از: حیاط، ایوان، اتاق ارسی و فضاهای خدماتی در زیر زمین.</p> <p>به سبب ارتفاع زیاد جدارهای حیاط شمال غربی نسبت به دیگر ابعاد آن، تناسبات حیاط از تناسبات متداول دور شده و حیاط به فضای مرکزی مسقفی شبیه شده است.</p> <p>سراسر نمای جبهه جنوب غربی را دهانه ایوان و سرتاسر نمای جبهه شمال شرقی را ارسی فرا گرفته است.</p> <p>در حیاط اصلی خانه، ارتفاع نمای جبهه جنوب غربی دوطبقه و ارتفاع نمای سه جبهه دیگر معادل یک طبقه است.</p> <p>در هر دو جبهه شمال شرقی و جنوب غربی، دهانه وسیع درمیانه قرار گرفته و دو طرف این دهانه با طاق‌نماها یا پنجره‌های اتاقهای کناری بسته شده است.</p> <p>تقسیمات فراوان نمای اتاقها، عناصر میانی، یعنی ایوانها، را عریض تر و رفیع تر می‌نماید.</p> <p>دو نمای جنوب شرقی و شمال غربی در تقسیمات کلی متقارنند.</p> <p>ایوانها و اتاق‌نماها در نمای حیاط اصلی اغلب قوس کمانی دارند و فقط در طرفین نمای جنوب شرقی حیاط، دو قاب بدون قوس دیده می‌شود. کم بودن این قابها آنها را به عناصری خارج از دستگاه نماسازی و اشکال این حیاط بدل کرده است. به همین علت، به نظر می‌رسد که این قابها اصیل نبوده و بعداً اضافه شده باشد.</p> <p>در این حیاط بادگیر بر فراز اتاقی در جنوب شرقی ایوان قرار گرفته است. استقرار نیافتن بادگیر بر محور تقارن حیاط آن را از نظم و تقارن موجود در اطراف حیاط خارج و به یکی از عناصر و اجزای بام بدل کرده است.</p> <p>مجموعه سردابها و تالار سردابها بخش مهمی از خانه را تشکیل می‌دهد و اصلی‌ترین آنها سردابی است که در زیر ایوان قرار دارد. این مجموعه در زیر زمین و در اطراف حیاطها واقع شده و بخشی از این مجموعه از مرز زمین نیز فراتر رفته است. در زیر حیاط اصلی و در سه جناح جنوب غربی و جنوب شرقی آن، راهروی وجود دارد که سردابها را به یکدیگر متصل می‌کند.</p>
ویژگی کارکردی	<p>این بنا در تاریخ ۱۵/۱۰/۷۵ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>این خانه که یکی از خانه‌های ارزشمند یزدی است در سال ۱۳۶۸ به صورت وقف در اختیار دانشگاه یزد قرار گرفت و پس از مرمت، به عنوان هسته اولیه دانشکده معماری و شهرسازی، حیات نوین خود را آغاز کرد.</p> <p>هم اکنون فضاهای متنوع این خانه قدیمی به فضاهای آموزشی تبدیل شده و با خریداری واحدهای مسکونی همجوار، که هرکدام از آنها نیز واجد ارزش معماری هستند، مجموعه فرهنگی، تاریخی، آموزشی ممتازی را بوجود آورده‌اند که در سطح کشور شاخص است.</p> <p>این مجتمع هنری، گذشته از نقش آموزشی و پژوهشی آن تا به حال محل برگزاری سمینارهای مختلف علمی و پذیرای شخصیت‌های داخلی و خارجی بوده است.</p>
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهشتی

خانه رسولیان

پلان طبقه اول

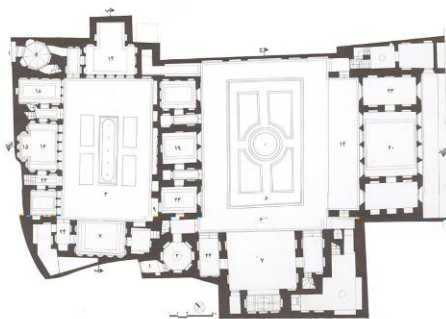
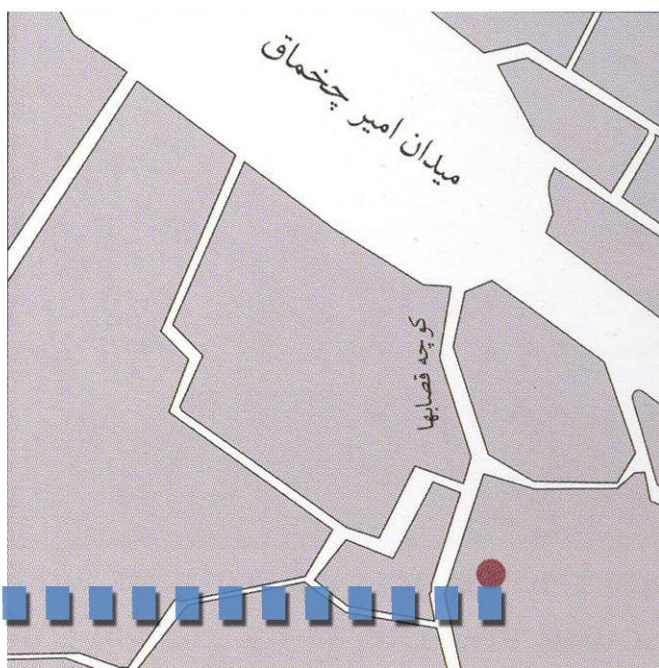
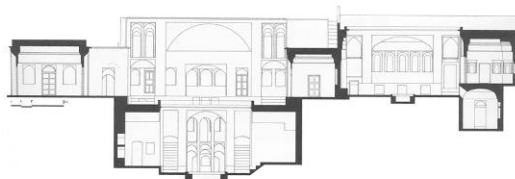
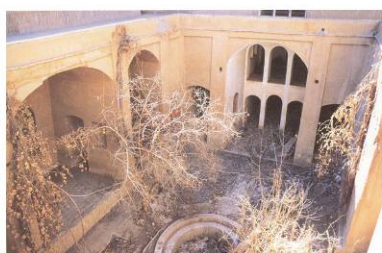

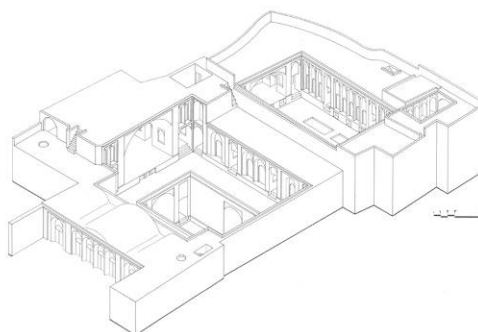
عنصر	۳-۴- خانه علمیها
موقعیت	این بنا در محله قصابها، جنوب شرقی میدان امیر چخماق، کوچه قصابها واقع شده است.
سابقه تحولات تاریخی	این مجموعه را آخوند ملاباقر اردکانی و فرزندش، آخوند ملاحسین، که لقب «علمی» گرفت و جد علمیهای یزد است، بنا کرده‌اند. قدمت خانه اول به صد و پنجاه سال و دومی به صد و بیست سال (قاجاریه) می‌رسد.
ویژگی کالبدی	<p>در نظری کلی به این مجموعه می‌توان گفت که فضاهای مختلف آن در سه بخش انتظام یافته است:</p> <p>(۱) بخش شمال غربی، که حیاطی مستطیل شکل است و فضاهایی در سه جبهه شمال شرق، شمال غرب و جنوب غربی آن قرار دارد.</p> <p>(۲) بخش میانی، حیاطی بزرگ و مفصل، که سه جبهه جنوب شرق، جنوب غرب و شمال غرب آن را فضاهای گوناگون فراگرفته است و در مرکز آن نیز، گودال باغچه‌ای هست که فضاهای مختلفی در پیرامون آن قرار دارد.</p> <p>(۳) بخش جنوب شرقی، قطعه زمینی که ظاهراً در گذشته باغ بوده است و به همین دلیل، در اینجا، با عنوان «باغ» از آن نام می‌بریم. البته این باغ چشم‌اندازی زیبا برای فضاهای خانه بوده و از این طریق، به بخش میانی خانه پیوند می‌خورد.</p> <p>بستر کل مجموعه تقریباً به شکل مستطیل و کشیدگی آن در جهت جنوب شرقی - شمال غربی است.</p> <p>اصولاً در معماری قدیم ما، ترکیب خانه و باغ نادرست. در خانه مورد بحث، فضاهای بسته در ضلع شمال غربی باغ واقع شده‌اند و از آن منظره بهره می‌برند.</p> <p>هریک از دو حیاط خانه دستگاه ورودی کامل و مستقلی دارد. اکنون ارتباط دو حیاط با یکدیگر بسیار محدود است، در واقع این دو خانه‌هایی مجزایند که به ظرافت با یکدیگر ارتباط یافته‌اند.</p> <p>بخش میانی خانه حیاطی وسیع‌تر و مفصل‌تر از بخش شمال غربی دارد و فضاهای اطراف آن نیز اغلب بزرگترند. وجود گودال باغچه در مرکز حیاط، این عرصه را صاحب فضایی متنوع‌تر کرده است.</p> <p>جبهه جنوب غربی حیاط بلندتر از دیگر جبهه‌های آن است. جبهه جنوب شرقی از بر حیاط عقب‌تر نشسته و در نتیجه، یک مهتابی بزرگ به وجود آمده است.</p> <p>حیاط شمال غربی، چهارنمای هم‌اندازه دارد که به دوبه دو قرینه‌اند و در کنار هم، حیاطی آرام و ساده پدید آورده‌اند. این تفاوت کیفیت فضایی دو حیاط حتی در شکل و اندازه اجزای به کاررفته در نماهای آنها قابل مشاهده است:</p> <p>شکل قوسها و نیز اندازه و تناسب ابعاد عناصر نماها، یعنی ایوانها، قابها، درها و پنجره‌ها، در دو حیاط کاملاً متفاوت است و اصولاً نظام اندازه‌های نماهای حیاط جنوب شرقی بزرگ‌تر از حیاط شمال غربی است.</p> <p>از نکات بارز طرح وجود گودال باغچه در مرکز حیاط بزرگ است. این گودال باغچه مرکزی برای حیاط، که خود عنصر مرکزی خانه است، پدید می‌آورد و به این ترتیب، هم بر انتظام مرکزی طرح خانه تأکید دوباره می‌کند و هم فضای حیاط را عمیق و پرحجم جلوه می‌دهد. به سبب شکستن کف حیاط و پدید آمدن حیاط گود نشسته، حجم حیاط از پایین به بالا پله‌پله بازتر شده و بدین‌گونه روح‌نوازتر و دل‌گشادتر گشته است.</p> <p>آنچه در گودال باغچه این خانه باید مورد توجه قرار گیرد، عمق زیاد آن نسبت به ارتفاع نماهای حیاط است. عمق آن از ارتفاع سه جبهه جنوب شرقی و جنوب غربی و شمال غربی حیاط نیز بیشتر شده و به اندازه ارتفاع دو طبقه شده است. این ویژگی سبب جدایی و انفکاک دو سطح شده است و گودال باغچه را نه کف گود نشسته حیاط، که حیاطی مستقل در دل حیاط اصلی جلوه می‌دهد.</p> <p>پاره‌ای از فضاهای خانه در زیرزمین آن قرار دارد. در بخش شمال غربی خانه، فضاهای زیرزمین در دو جبهه جنوب غربی و شمال غربی واقع و به یکدیگر مرتبطند. در بخش میانی، اغلب فضاهای زیرزمین در کنار گودال باغچه نشسته و از منظر و نور آن بهره برده‌اند. در جبهه جنوب غربی، فضاهای زیرزمین در دو طبقه بر روی هم قرار گرفته‌اند و از طریق ایوانی به گودال باغچه می‌نگرند.</p> <p>از دیگر نکات، جالب توجه در این بنا تزئینات بیشتر و جزئیات ظریف‌تر در ایوان و تالار و اتاق‌های خانه شمال غربی نسبت به فضاهای خانه جنوب شرقی است. اگرچه فضاهای بخش جنوب شرقی وسیع‌تر و متنوع‌تر است.</p> <p>این ویژگی حتی در طراحی نماها و تزئینات حیاط شمال غربی در قیاس با حیاط جنوب شرقی دیده می‌شود.</p> <p>در طرح نماهای حیاط کوچکتر خانه، ترکیب قوسهای کلیل و جناغی شایسته تأمل است. قوسهای جناغی در قابهایی باریک (نمای راهرو) یک در میان دربین قوسهای کلیل، متعلق به فضاهای اصلی‌تر، جا گرفته‌اند.</p>
ویژگی کارکردی	این مجموعه در سال ۸۴ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.
مآخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهشتی

خانه علومیهها

پلان طبقه اول

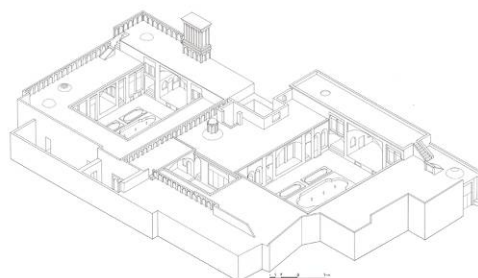
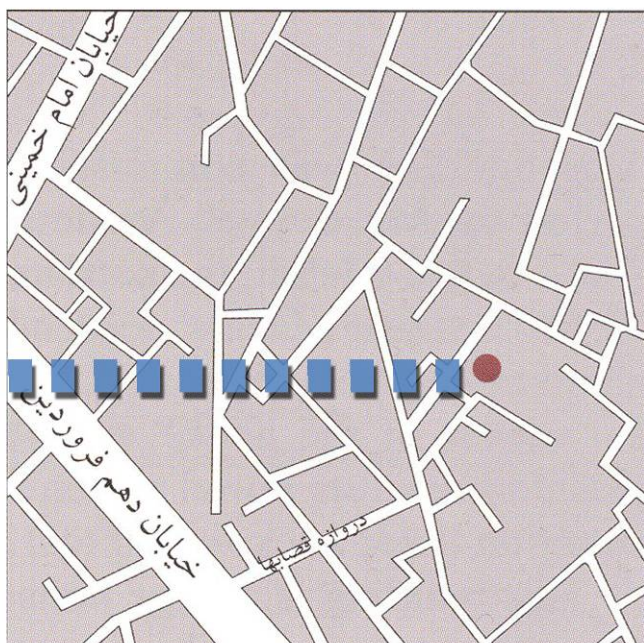
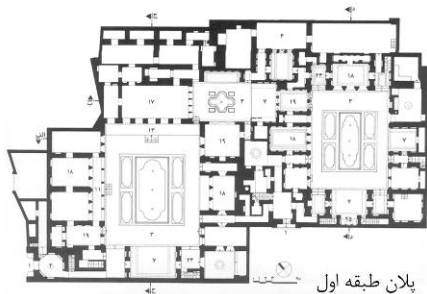
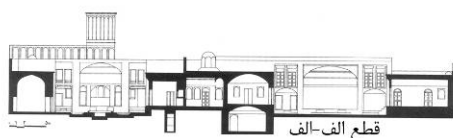

عنصر	۳-۵ - خانه گلشن
موقعیت	این خانه در محله تل، خیابان دهم فروردین، کوچه دروازه قصابها، جنب آب‌انبار گلشن واقع شده است.
تاریخی سابقه تحولات	<p>قدمت این بنا به دوره قاجاریه برمی‌گردد (در حدود ۱۲۰ سال پیش).</p> <p>این خانه را حاج علی اکبر محلی تلی، ملقب به «مروج» ساخته است و چون خانه را در اختیار دخترش، بی بی فاطمه، و همسر او، حاج حسین گلشن، قرارداد، به «خانه گلشن» معروف شده است.</p>
ویژگی کالبدی	<p>این خانه مفصل سه حیاط و فضاهای مختلف بسته و نیم باز، دو ورودی و نیز چندین فضای باز خدماتی دارد.</p> <p>دو حیاط شرقی و غربی و حیاطهای بزرگ مجموعه، هریک مرکز بخش مهمی از خانه هستند. این دو حیاط، با قاعده‌ای مستطیل شکل، تقریباً در جهت شمال شرق - جنوب غرب قرار گرفته‌اند. حیاط غربی بزرگتر از حیاط شرقی است و ورودی مفصل‌تر خانه به آن راه دارد. ورودی دوم نیز، که در ضلع جنوب غربی خانه واقع است، با راهروهایی به حیاطهای اصلی خانه وصل می‌شود.</p> <p>حیاط سوم، یعنی بخش زیباتر خانه، کوچکتر است. این حیاط در گوشه شمال شرقی حیاط بزرگتر واقع است و با مدخلی کوچک به آن باز می‌شود.</p> <p>در حیاط بزرگتر در میانه هریک از جبهه‌های شمال غربی، جنوب غربی و جنوب شرقی، یک فضای نیمه باز واقع است و در حیاط شرقی، دو ایوان قرار دارد. یکی در مرکز جبهه جنوب غربی و دیگری در میانه جبهه جنوب شرقی. در حیاط سوم نیز، سراسر جبهه جنوب شرقی و بخش اعظم جبهه شمال شرقی به ایوانها اختصاص دارد.</p> <p>بدون احتساب زیرزمین‌ها، اغلب فضاهای خانه یک طبقه است. جز در جبهه‌های جنوب غربی دو حیاط بزرگتر، که در طرفین آنها ایوانی بلند قرار دارد و مرکز آنها، دو گوشواره در طبقه دوم. به این ترتیب، این جبهه‌ها رفیع‌تر از دیگر جبهه‌ها بوده و همین مایه تمایز جبهه پر سایه دو حیاط از دیگر جبهه‌ها شده است.</p> <p>در حیاط شرقی، انتظام فضاهای جبهه‌های مختلف و نیز ترکیب کلی نمای آنها دو به دو مانند هم است. دو جبهه شمال شرقی و جنوب غربی آن یک عنصر اصلی در مرکز - در یکی ایوان و در دیگری اتاقی بزرگ - و دو راهرو در طرفین دارند. در دو جبهه جنوب شرقی و شمال غربی نیز، یک فضای مرکزی و دو راهرو در طرفین آن و دو اتاق در دو سوی آنها مشاهده می‌شود؛ البته در یک سوی ایوان جنوب شرقی به جای راهرو، اتاقی قرار گرفته است که پنجره‌ای به حیاط ندارد و به نظر می‌رسد با فضای مجاورش مطبخ خانه بوده باشد.</p> <p>در حیاط غربی یا بزرگترین حیاط، انتظام فضایی اجزا متنوع تر است. در جبهه جنوب غربی این حیاط، ایوان بزرگ و راهروهای طرفین آن قرار دارد؛ ولی تقریباً سراسر جبهه شمال شرقی آن را پنج‌دری وسیعی اشغال کرده است. به این علت نمای این دو جبهه نیز با یکدیگر تفاوت بسیار دارد؛ یعنی نمای جنوب غربی عنصر میانی کاملاً مشخص و برجسته‌ای دارد، در حالی که نمای شمال شرقی حاصل تکرار پنجره‌های مشابه است. دو جبهه دیگر حیاط نیز با هم فرق دارند.</p> <p>حیاط کوچک در سه جبهه خود فضاهایی دارد که به بخشهای دیگر خانه نیز گشوده‌اند. به عبارت دیگر، هریک از این فضاها به یکی از دو حیاط دیگر هم نظر می‌کند.</p> <p>دیگر فضاهای مجموعه اغلب خدماتی است. همه آنها در پس فضاهای مجاور حیاط قرار گرفته‌اند و یا از سقف نور می‌گیرند یا از حیاطهای خدماتی خانه، که همگی در جبهه شمال مجموعه واقع‌اند. فضاهای زیرزمین خانه به اندازه‌های گوناگون و اشکال متنوع‌اند و بعضاً از محدوده بستر خانه نیز فراتر رفته‌اند.</p>
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۸۱/۱۲/۱۷ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. این خانه هم‌اکنون در تملک شهرداری یزد است.
ضوابط و حرایم	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهبشتی

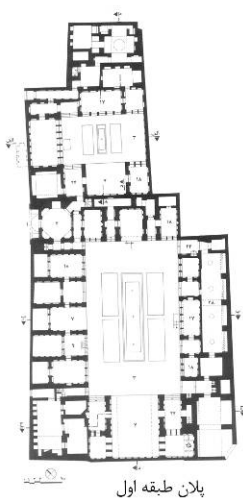
خانه گلشن

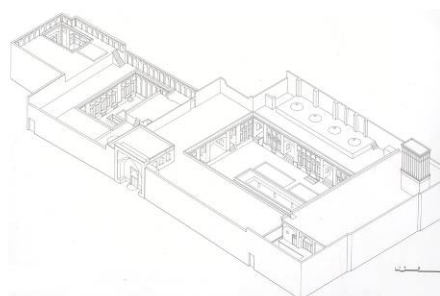
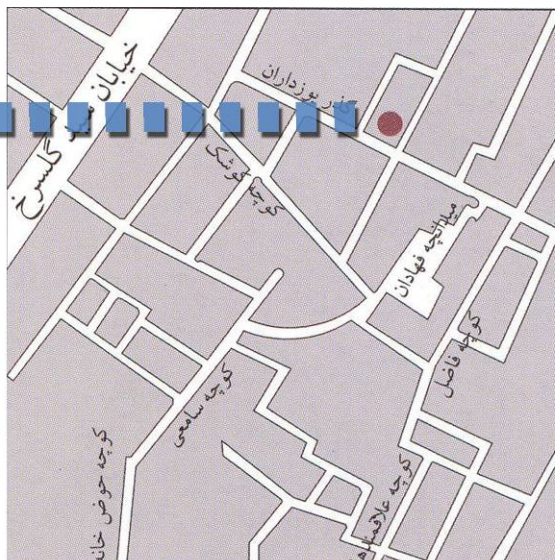
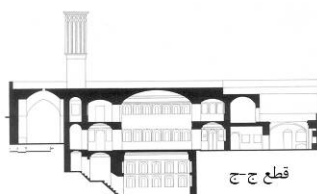

عنصر	۳-۶- خانه لاریها
موقعیت	این بنا در خیابان امام خمینی، محله فهادان، گذر یوزداران، مجاور عمارت کلاه فرنگی واقع شده است.
تاریخی سابقه و تحولات	این خانه را حاج غلامحسین ملازنیل، جد لاریهای یزد، حدود صد و سی سال پیش (دوره قاجاریه) بنیان نهاده است. فرزندان او چندین نسل در این خانه زندگی کرده‌اند.
ویژگی کالبدی	<p>اجزای اصلی این خانه دو حیاط بزرگ و کوچک با مجموعه‌ای از ایوانها، تالارها، اتاقها و نیز یک سردر و هشتی است. هشتی درحد فاصل دو حیاط قرار گرفته است و به هر دو دسترسی یکسان دارد.</p> <p>برخی فضاهای خدماتی خانه، مانند اسطبل و مطبخ و انبار، با درهایی دیگر با بیرون ارتباط جدا دارند.</p> <p>درگوشه شمال شرقی بخش مجزایی است که شامل یک اتاق و حیاطی کوچک است. این حیاط نیز با ورودی مستقلی با بیرون بنا ارتباط دارد. حیاط اصلی بزرگ و مفصل است. ایوانها و تالارها و اتاقها جملگی در اطراف آن چیده شده‌اند و فضاهای خدماتی و کم اهمیت‌تر در کنجها قرار گرفته‌اند.</p> <p>حیاط اصلی مستطیل شکل و کشیدگی آن تقریباً در امتداد شمال شرقی - جنوب غربی است.</p> <p>جبهه جنوب غربی این حیاط از دیگر جبهه‌ها بلندتر و مهمتر است. در میانه این جبهه، ایوانی رفیع و بلند قرار دارد که مهمترین و بزرگترین فضای خانه می‌باشد. بر خلاف جبهه جنوب غربی، بخش اعظم جبهه شمال شرقی حیاط را - به جز ایوان کوچک و کوتاه در مرکز آن - مجموعه‌ای از فضاهای بسته تشکیل می‌دهد و همین بر اهمیت ایوان اصلی می‌افزاید.</p> <p>دوجبهه شمال غربی و جنوب شرقی نیز بایکدیگر متفاوت است. در یکی از دو جبهه مقابل تفاوت با فضای نیم باز و در دیگری با فضای بسته است.</p> <p>جبهه جنوب شرقی از دو لایه فضایی تشکیل شده است. لایه اول آن اتاقهایی است در کنار حیاط و رو به آن؛ و لایه دیگر در پس این اتاقها و مختص فضاهای خدماتی است.</p> <p>جبهه شمال غربی نیز از دو لایه فضایی تشکیل شده است، لیکن دو لایه به هم متصل است.</p> <p>حیاط اصلی دارای یک ایوان بلند با دهانه وسیع است. پر تراشی بدنه‌های داخل این ایوان را بخشی از دیوارهای پرکار حیاط جلوه می‌دهد که در ایوان ادامه یافته است.</p> <p>علت دیگری که بر اوج و منزلت ایوان بزرگ خانه می‌افزاید اتاقها و گوشواره‌هایی است که در دو طبقه در اطراف آن قرار گرفته‌اند و درها و پنجره‌های خود را به آن گشوده‌اند.</p> <p>در پشت ایوان، بادگیر رفیعی وجود دارد که از داخل حیاط به خوبی دیده می‌شود اما بر خلاف معمول، این بادگیر نه بر محور اصلی حیاط، بلکه در گوشه ایوان واقع شده است.</p> <p>در حیاط کوچکتر، ایوانی با نمایی بلندتر از دیگر نماها و دهانه‌ای وسیع در مرکز جبهه جنوب غربی نشسته است و در مقابل آن، یعنی در جبهه شمال شرقی، یک پنج دری قرار دارد. به این ترتیب، باز تقابل دو نما پدیدار شده است.</p> <p>جبهه شمال غربی این حیاط نیز قابل توجه است؛ سراسر این جبهه از یک هفت‌دري تشکیل شده و لذا نمایی ساده، اما زیبا یافته است. در جبهه مقابل آن (شمال شرقی)، تکرار و تجمع طاق‌نماها را در قالب یک پنج‌دري و یک سه‌دري می‌توان دید.</p> <p>در جبهه چهارم حیاط، دیواری تراش خورده با قابهایی معادل با هفت‌دري ضلع مقابل وجود دارد. بدین ترتیب، در میان این همه تقسیمات مشابه و مکرر در نمای سه جبهه حیاط، ایوان جبهه جنوب غربی تمایز و تشخیص یافته است.</p> <p>حیاط سوم بنا یک طبقه بلندتر از حیاط دوم است و فضاهای اطراف آن ارتباط کمی با دیگر بخشهای خانه دارد. به این ترتیب این حیاط بخشی کاملاً مستقل از خانه است.</p> <p>در زیر حیاط سوم، فضایی چلیپا شکل قرار دارد که نورگیر میان سقف آن در وسط حیاط باز شده است.</p> <p>نکته قابل توجه اینکه فضاهای زیر زمین خانه بسیار پراکنده و جدا از هم هستند و به ندرت دو فضای قابل اعتنای آن با یکدیگر مرتبط- اند. به این ترتیب شاید این فضاها را نتوان طبقه‌ای مشخص دانست؛ و شاید درست‌تر آن باشد که آنها را بخشی از عرصه‌ها و فضاهای فوقانی‌شان به حساب آورد که به زیر زمین گسترش یافته‌اند.</p>
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۷۵/۱۱/۲۴ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. در سال ۱۳۶۳ هـ.ش. سازمان میراث فرهنگی آن را خریده و محل اداره خود در شهر یزد کرده است.
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهشتی

خانه لاریها

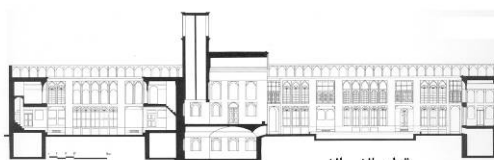

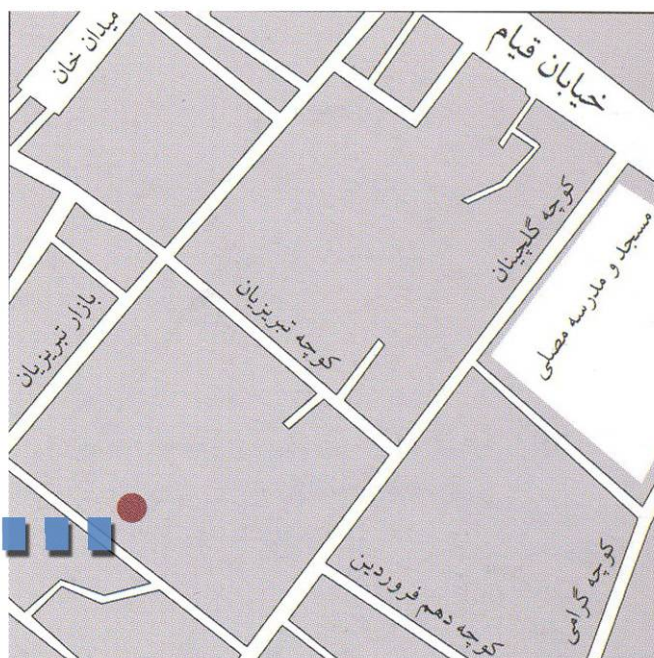
عنصر	۳-۷ - خانه مرتاض
موقعیت	این بنا در خیابان قیام، کوچه گلچینان، کوچه مرتاضیون واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	این بنا را علی شیرازی در اواخر دوره قاجاریه، در حدود صد و پنجاه سال پیش احداث کرده است. اعقاب وی بعدها لقب «علایی» و «مرتاض» گرفتند؛ لیکن این خانه، چون در اختیار فرزندان عزیزا... مرتاض قرار گرفت، به «خانه مرتاض» مشهور شد.
ویژگی کالبدی	<p>خانه از دو بخش تشکیل شده است و هر بخش حیاطی خاص خود با ورودی جداگانه دارد که به شکل ظریفی به یکدیگر مرتبطاند. با گذشتن از سردر و هشتی زیبا و راهرو می‌توان به گوشه حیاط اصلی رسید. در مقابل ورودی حیاط کوچکتر فقط درگاه و راهروی کوتاه دارد که آن نیز به ایوانچه‌ای واقع در گوشه جبهه جنوبی ختم می‌گردد. تفاوت ورودی مفصل حیاط بزرگ، با ورودی ساده حیاط کوچک، چنانچه تفاوت اهمیت دو حیاط را می‌رساند، نشان‌دهنده استقلال آنها از یکدیگر است.</p> <p>حیاط بزرگ، حیاط مفصل‌تر و پرکارتر مجموعه است و مهمترین عنصر آن ایوانی است که با بادگیر خود، بیش از دیگر عناصر حیاط جلوه‌گری می‌کند. بلندی ایوان نسبت به جبهه‌های اطراف حیاط نیز این صفت را شدت می‌بخشد. در مقابل، حیاط خانه با نماهای پرکار، تزئینات زیبا، پنجره‌ها، ارسیه‌های چوبی، آب نما و سبزه رقیب مهم ایوان است، رقیبی که در، در عین رقابت، حریف را می‌نوازد، ارج می‌نهد و کامل می‌کند.</p> <p>بنا بر الگوی خانه‌های سنتی یزد، در هر جبهه حیاط، فضاهای اصلی‌تر در مرکز و بر امتداد محورهای تقارن می‌نشینند و فضاهای کم‌اهمیت‌تر در بین آنها و در دور حیاط قرار می‌گیرند؛ لیکن در این خانه فضاهای هشت ضلعی منظم در چهارگوشه حیاط نشسته‌اند. بر خلاف نماسازی خانه‌های سنتی، ارسیه‌ها نه در مهمترین نقطه نما، که در خارج از محورهای اصلی و بر فراز فضاهای ارتباطی واقع شده است، در حالی که تالارها و اتاقهای بزرگ خانه، که در مرکز جبهه‌ها قرار گرفته‌اند. چهره‌ای ساده‌تر دارند. این ترتیب گوشه‌های حیاط را پر اهمیت کرده است. این عناصر پر کاربرد در گوشه حیاط بخشی از دو نمای طرفین خود را متأثر ساخته و مرکزی برای آنها شده‌اند.</p> <p>در دو جبهه شرقی و غربی حیاط نیز، بر بالای راهروهای طرفین پنج‌دریهای مرکزی، اتاقهای کوچک ارسی دار قرار گرفته است. در نتیجه، باز هم ارسیه‌ها بر فراز فضاهای ارتباطی نشسته‌اند. این جای‌گیری ارسیه‌ها در نماها نوعی ترکیب جدید در حیاط خانه پدید آورده و فضاهای میان اتاقهای اصلی را، که معمولاً در نما اهمیت کمتری دارند، به مراکزی در طرح نما بدل کرده است.</p> <p>فضاها و عناصر مهم حیاط کوچکتر، به جز پنج‌دری عمیق ضلع غربی، ایوانها و طاق‌نماها یا ایوانچه‌هایی‌اند که روبه منظره حیاط دارند. در حیاط بزرگ خانه ایوان شاخص‌ترین عنصر فضایی است و در حیاط کوچک، پنج‌دری اصلی‌ترین عضو است.</p>
کارکردی و ویژگی	این بنا در تاریخ ۷۷/۵/۱۱ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. این خانه هم مثل خانه رسولیان محل فعالیت دانشکده معماری یزد می‌باشد.
ضوابط و حریم	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهبشتی

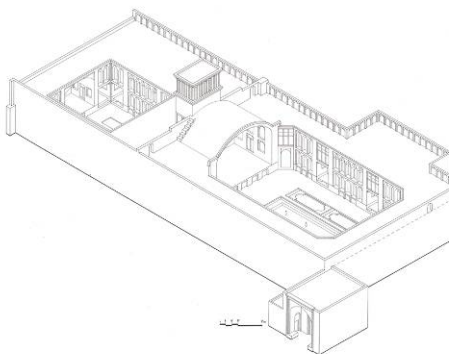
خانه مرتاض

قطع الف-الف

پلان طبقه اول

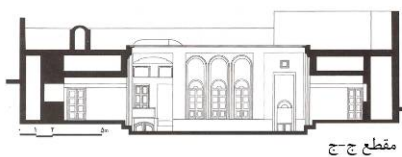

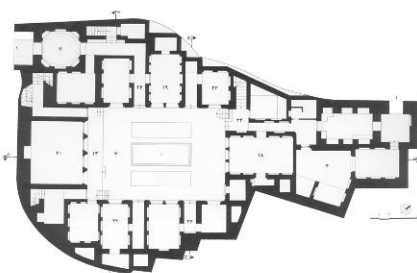
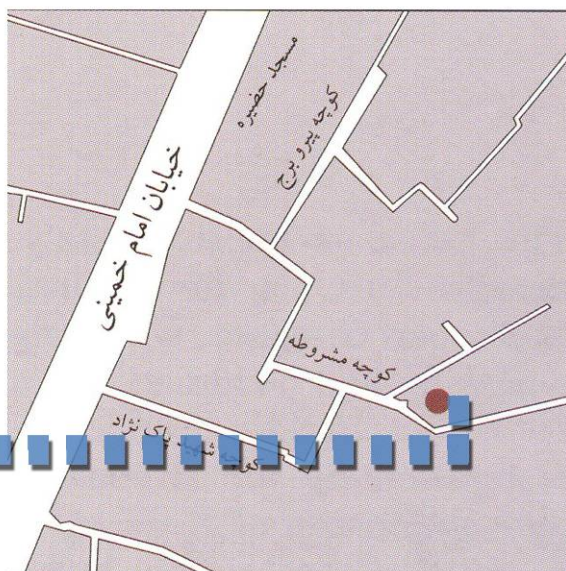
عنصر	۳-۸- خانه مشروطه
موقعیت	این بنا در خیابان امام خمینی، محله پیروبرج، کوچه مشروطه (یا کوچه شهید پاکنژاد) واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	خانه مشروطه را در دوره قاجاریان، حدوداً صد و پنجاه سال پیش، آقا سید محمد خان (جد اکرمیهای یزد) بنیان نهاد و شصت سال پیش، محمود مشروطه آن را خرید و به نام او شهرت یافت.
ویژگی کالبدی	<p>این بنا خانه ایست یک طبقه، که فضاهای آن با نظمی کامل در اطراف یک حیاط نشسته‌اند. با عبور از سردر، هشتی و دالان، می‌توان به حیاط رسید. در کنار بخش اصلی خانه، بخش خدماتی متشکل از اسطبل، حیاط و ورودی حیاط، واقع است. این بخش در شمال بستر خانه و دور از حیاط قرار دارد.</p> <p>حیاط و فضاهای اطراف آن همه قاعده‌هایی منظم با اشکال کامل هندسی دارند. در حالی که شکل زمین بسیار نامنظم و بی‌قاعده است. معمار بنا حیاط خانه را تقریباً در مرکز بزرگترین بخش بسته طرح قرار داده و فضاهای مختلف منظم‌القاعده را در اطراف آن جای داده و سرانجام، قناسیهای زمین را با ضخیم گرفتن جرزها، دیوارها و در بعضی نقاط با احداث فضاهایی فرعی و کم‌اهمیت، چون انبار و پستو، پنهان کرده است.</p> <p>فضاهای هر جبهه از حیاط به گونه‌ای استقرار یافته‌اند که بر مرکز تأکید کنند. در میانه جبهه جنوبی یا پر سایه حیاط، اتاقی بزرگ جای گرفته است و در مرکز جبهه آفتابگیر رو به آن نیز، یک سه دری قرار دارد.</p> <p>جبهه‌های شرقی و غربی شامل این عناصر هستند: یک اتاق در میانه (عنصر مرکزی)، دو راهرو در طرفین و دو اتاق در دو کنج‌نما. نمای جبهه جنوبی از دیگر نماها بلندتر و متشکل از طاق‌نماهای مشابه است. در مقابل، جبهه شمالی یک بخش میانی مشخص (سه در) و دو عنصر در طرفین دارد. نماهای شرقی و غربی، در مقایسه با دو نمای شمالی و جنوبی، عناصر بیشتر و ترکیب متنوع‌تری دارند. قابهای نمای جنوبی حیاط بلندتر است. بدین‌گونه، بدون تغییر مهمی در طرح کلی، نمای این جبهه از دیگر جبهه‌ها متمایز شده است. با آنکه طول و عرض حیاط این خانه تقریباً به یک اندازه است، وجود آب‌نمایی کشیده در امتداد شمال - جنوب با دو باغچه متقارن در دو سمت آن حیاط را کشیده‌تر از آنچه هست می‌نماید.</p> <p>مहतابی جبهه جنوبی به نمای این جبهه اهمیت بیشتری بخشیده است و اتاق بزرگی را که در جنوب حیاط قرار دارد مهمترین عنصر حیاط می‌نماید.</p> <p>نکته قابل توجه دیگر در حیاط خانه فقدان ایوان یا رواقی قابل اعتنا در آن است، صورتی که در حیاط‌های یزد کمتر دیده می‌شود. فضاهای واقع در زیرزمین مساحت چندانی ندارند و اغلب انبار فضای فوقانی خودند. فقط زیرزمین جبهه جنوبی فضایی وسیع و قابل سکونت دارد. بخشی از فضاهای زیرزمین، که دسترس به جوی آب زیرزمین را میسر می‌کند، در خارج از محدوده ملکی خانه است.</p>
کارکردی و بزرگی	این بنا در تاریخ ۷۸/۷/۱۹ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.
ضوابط و هرایم	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهشتی

خانه مشروطه

مقطع ج-ج

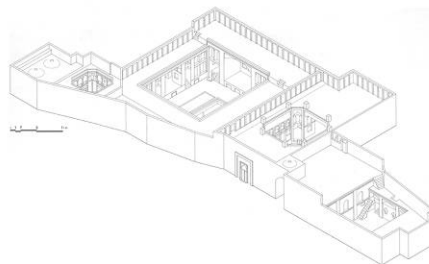
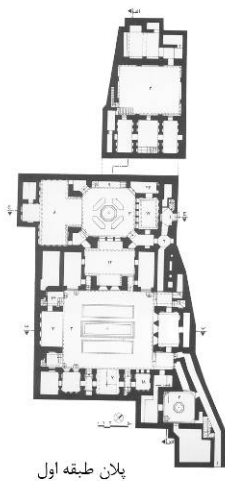
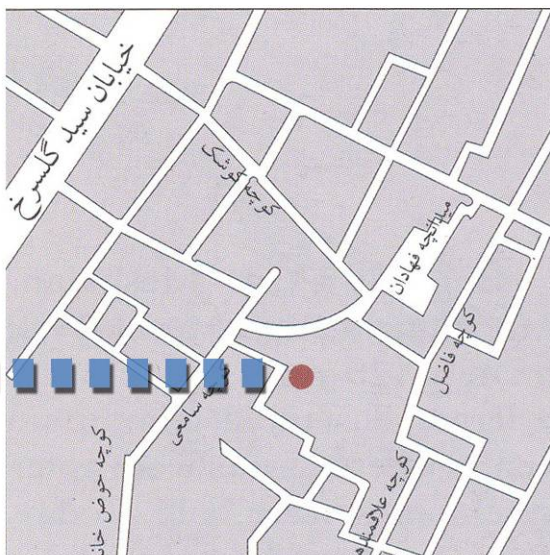
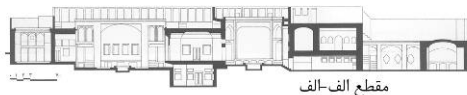
پلان طبقه اول

عنصر	۳-۹- خانه ملک
موقعیت	این بنا در محله فهادان، جنب مسجد چهل محراب واقع شده است.
سابقه تاریخی تحولات	بانی خانه ملک حاج محمد صادق عرب، فرزند حاج محمد باقر عرب بوده است. چون او در زمان محمد شاه قاجار به «ملک‌التجار یزد» شهرت یافته بود، خانه او نیز به «خانه حاج محمد صادق ملک» یا همان «خانه ملک» مشهور است. پس از او فرزندانش بخشهایی به خانه افزودند. با توجه به اینکه تا کنون چهار نسل از این خانواده در این خانه سکونت کرده‌اند، قدمت آن را می‌توان در حدود صد و بیست تا صد و پنجاه سال (دوره قاجاریه) تخمین زد.
ویژگی کالبدی	<p>این خانه مجموعه مفصلی است که در امتداد شمال غربی - جنوب شرقی گسترش یافته است. گذری سرپوشیده از میان این مجموعه می‌گذرد و آن را به دو قسمت تقسیم می‌کند. قسمت کوچکتر در شمال غرب قرار گرفته است و متشکل از حیاطی در میانه و دو جبهه فضای بسته در دو جانب آن است. این حیاط و فضاهای اطراف آن بخش خدماتی مجموعه است. قسمت بزرگتر در جنوب شرقی گذر است و سه حیاط دارد. حیاط بزرگ و اصلی، که در مرکز آن قرار گرفته، مستطیل شکل است و اصلی‌ترین فضاهای خانه برگرد آن نشسته‌اند. در جنوب شرقی این بخش، حیاط زیبایی با قاعده هشت و نیم هشت (نوعی هشت ضلعی) دیده می‌شود. در میان این حیاط و حیاط بزرگتر، تالاری قرار گرفته است که رویی به حیاط کوچکتر و رویی به حیاط بزرگتر دارد. حیاط دیگر خانه در گوشه شمالی مجموعه - کوچک و مربع شکل است و چند فضای خدماتی، آن را احاطه کرده‌اند.</p> <p>خانه دو ورودی دارد یکی در جبهه شمال شرقی و دیگری در شرقی‌ترین نقطه مجموعه است. باز مثل سایر خانه‌های سنتی یزد بعد از ورود، به یک هشتی می‌رسیم که از طریق راهروهایی به حیاط اصلی، فرعی، زیرزمین و یا بخشهای دیگر، مربوط می‌شود. مهمترین فضاهای خانه در اطراف حیاط اصلی و حیاط هشت و نیم هشت است؛ و این تأکیدی بر اهمیت این دو حیاط است. در حیاط بزرگ، اتاقی وسیع در مرکز جبهه شمال شرقی و ایوانی در روبروی آن، در جبهه جنوب غربی، جای دارد. همچنین ایوانی در میانه جبهه جنوب شرقی و تالاری در مرکز جبهه مقابل آن قرار گرفته است.</p> <p>زیباترین بخش خانه حیاط هشت، نیم‌هشت و فضاهای اطراف آن است. یک ضلع این حیاط در جوار کوچه است و همه آن را طاق‌نمایی بلند فرا گرفته که به ایوانی کم‌عمق شبیه است. راهروی ارتباطی در چهارکنج حیاط قرار گرفته‌اند. نمای این حیاط بسیار زیبا و پرتراش است. امروزه بخشی از سطوح آن بر اثر فرسودگی از بین رفته است. در این نماها از ترکیب قوسهای جناغی و کلیل استفاده شده است. دهانه ایوان کم عمق پشت به کوچه و ایوان اصلی قوسهای کلیل دارند و قابهای اضلاع کوچک کنج حیاط قوسهای جناغی زیبایی دارد. در حیاط هشت و نیم هشت در هر دو سوی دهانه‌های عریض و کم‌خیز و بدون رأس، که قوس کلیل دارند، قوسهای تیزه‌دار جناغی قرار دارد.</p> <p>از دیگر نکات نماهای این حیاط وجود پنج‌دری در یک جبهه و تقسیم سه‌تایی در جبهه مقابل آن است؛ در حالی که نمای سه قسمتی با طاقچه‌های طرفین آن و تکرار قوسهای جناغی بر فراز طاقچه‌ها به نمای پنج‌دری شباهت یافته است. در دو ضلع دیگر، نمای ایوانها را داریم.</p> <p>در این مجموعه فضایی که بیش از سایر فضاها خودنمایی می‌کند تالاری است که در بین دو حیاط اصلی قرار دارد. قاعده چلیپایی شکل تالار سبب شده است که در هر جانب آن شاه‌نشینی‌هایی رو به مرکز تالار به وجود آید. وجود این شاه‌نشینیها و نیز سقف گنبدی شکل فضای میانی تالار آن را فضایی کامل، مرکز گرا و مستقل کرده است.</p> <p>زیر زمین این خانه تالار سردابهای وسیعی دارد که خود فضاهایی معتبر و مهمند. بخشی از فضاهای زیر زمین (در سمت جنوب غربی) از حد ملکی خانه فراتر رفته است.</p>
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۷۹/۱۰/۲۸ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. نقاشی اطاقهای این خانه از حیث اسلوب کاملاً با نقاشی‌های عمارت نارنجستان شیراز همسان است. (زیرا کار نقاشی است که مرحوم حاجی علی عسکر از شیراز آورده بود)
ضوابط و حرایم	متطابق نظر سازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهبشتی، یادگارهای یزد

خانه ملک

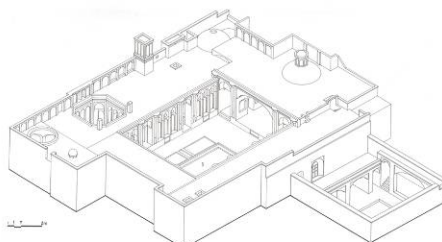
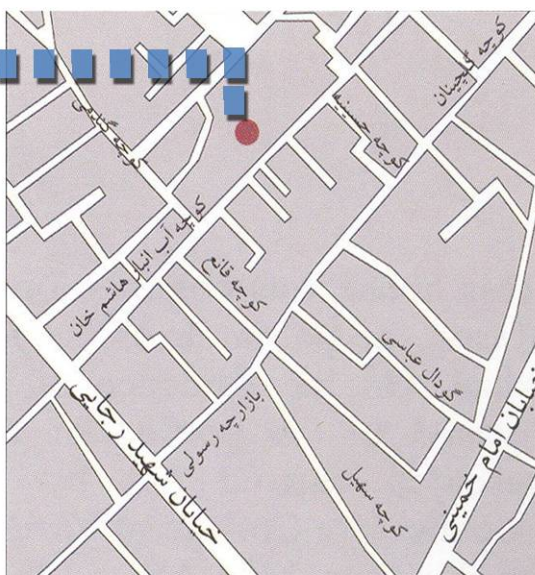
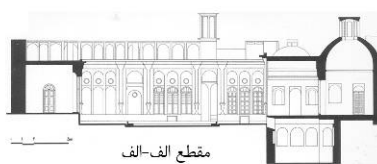

عنصر	۳- ۱۰- خانه روحانیان
موقعیت	این بنا در محله گلچینان، خیابان شهید رجایی، کوچه آب‌انبار هاشم خان، نرسیده به لرد باجوردی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	بانی خانه محمد حسین نواب بوده است؛ اما بعداً به تملک حاج محمد صادق روحانیان درآمده است. قدمت این خانه به اواخر دوره قاجار، در حدود صد و بیست سال پیش می‌رسد. در جبهه جنوب غربی این حیاط، پلکانی وجود دارد که به خانه‌ای دیگر راه می‌برد. احتمالاً آن خانه با خانه روحانیون مجموعه‌ای واحد را تشکیل می‌داده‌اند و بعداً راه ارتباطی آنها مسدود شده است.
ویژگی کالبدی	حیاط اصلی بنا مستطیل شکل است و در جهت شمال شرقی - جنوب غربی قرار دارد. علاوه بر حیاط اصلی، بنا دارای دو حیاط کوچک دیگر نیز می‌باشد که یکی با قاعده هشت و نیم هشت (نوعی هشت ضلعی) در جانب شرقی خانه جای دارد و دیگری در گوشه جنوبی بنا واقع شده که سطح آن از دو حیاط دیگر پایین‌تر است و به این ترتیب، در تراز بخشی از زیرزمین خانه قرار گرفته است. در پی ورودی اصلی، که در شرق بنا واقع شده است، دو فضای مکث پی در پی وجود دارد. اولی فضایی غیر مسقف با قاعده مربع و دومی هشتی. از هشتی دو راهرو جدا می‌شود که یکی به حیاط اصلی و دیگری به حیاط خلوت ختم می‌گردد. این امر سبب جدایی و استقلال کامل حیاط خلوت از حیاط اصلی و در نتیجه، پدید آمدن دو عرصه مستقل در خانه شده است. البته تالار جبهه جنوب شرقی حیاط اصلی از یک سو به این حیاط و از سوی دیگر به حیاط خلوت می‌نگرد و در نتیجه پیوندی میان این دو عرصه ایجاد کرده است. مطابق نظم کلی فضاهای این خانه، فضاهایی یک لایه در چهار جبهه اصلی قرار گرفته‌اند. بر اساس این الگو، در هر جبهه، فضایی میانی وسیع‌تر و بلندتر از عناصر مجاور خود و معتبرترین و شاخص‌ترین فضای آن جبهه است. در این خانه، فقط در جبهه جنوب غربی لایه‌ای از فضاهای فرعی و کم‌اهمیت در پس فضاهای رو به حیاط وجود دارد. این بخش از خانه، ورودی مجزایی دارد که می‌توان ورودی بخش خدماتی خانه شمرد. حیاط اصلی خانه را فضاهای یک طبقه احاطه کرده است. بخش زیادی از فضاهای خانه در زیرزمین قرار گرفته و نمای زیرزمین از دید مخفی است. جبهه کاملاً متمایز حیاط جبهه جنوبی است که یک ایوان و دو راهرو در طرفین دارد. در جبهه مقابل این ایوان، اتاق بزرگی قرار دارد که با سه پنجره به حیاط می‌نگرد. تقسیمات اصلی نمای طرفین شرق و غرب حیاط کاملاً مشابه است و در جزئیات نیز، جز در پاره‌ای نقاط، از طرحی یکسان تبعیت می‌کند. بر روی جرزهای جبهه‌های حیاط اصلی، نیم ستون‌هایی باریک در بین نمای اتاقها و راهروها قرار دارد. هر نیم ستون از یک بخش میانی اصلی و یک پایه، نشسته بر کرسی آجری، و یک ستون، در زیر هر آجری بالای نما، تشکیل شده است. اما تناسبات و حجم آن نسبت به جرز آن را الحاقی می‌نماید. حتی می‌توان گفت که حضور نیم‌ستونها بر روی جرزهای بین اتاقها از اعتبار جرزها، که چون قابی قاطع و واضح نمای سه دریاها و راهروها و ایوانها را از هم تفکیک کرده‌اند، کاسته است. به هر حال، وجود این نیم ستون در نمای حیاط اصلی در نماندگی خانه‌های سنتی رایج نیست. عنصر اصلی شکل دهنده نماهای شرقی و غربی حیاط، نمای سه دریهای مشابهی است که با راهروها، از یکدیگر متمایز شده‌اند. در حیاط خلوت، نمای جبهه غربی (شمال غربی) به واسطه وجود فضایی نیم باز (ایوانچه) از دیگر نماها کاملاً متمایز است: وجود آب نمایی در کف ایوانچه، که تقریباً همه سطح آن را اشغال کرده است باعث شده تا این فضا فقط عنصری برای ایجاد پیوند بصری در میان دو حیاط باشد. این نقطه متمایزترین فضای حیاط می‌باشد. زیرزمین خانه در زیر جبهه جنوب شرقی این حیاط و در سه سوی حیاط جنوبی گسترش یافته است. پاره‌ای از این فضاها از محدوده بستر طرح خارج شده و در زیر معبر عمومی ادامه یافته‌اند.
کارکردی و ویژگی	این خانه از بناهای ثبت شده در سازمان میراث فرهنگی کشور است. هم‌اکنون در این خانه شهرداری ناحیه تاریخی شهر یزد مستقر است.
ضوابط و حریم	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهشتی

خانه روحانیان

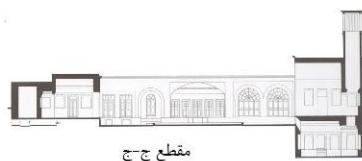

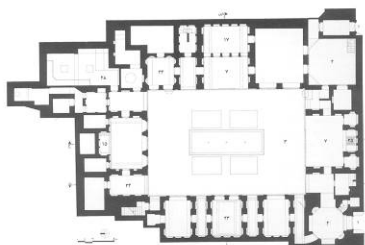
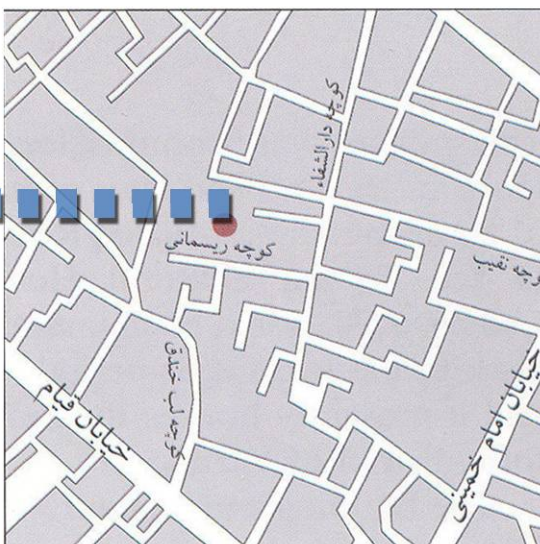
عنصر	۳-۱۱ - خانه ریسمانیان
موقعیت	این خانه در محله دارالشفاء، خیابان قیام، کوچه لب خندق، کوچه ریسمانی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	این خانه قریب به صد سال قدمت دارد. آقا سید عبدالهی (از مجتهدان معروف و ملقب به «نجفی» که از کربلا به یزد مهاجرت کرده بود) این بنا را احداث کرده است؛ لیکن بعدها، خانواده ریسمانیان آن را خریده‌اند. به نظر می‌رسد که جبهه شرقی حیاط تغییر کرده باشد و شکل فعلی آن مطابق طرح اصلی نباشد.
ویژگی کالبدی	حیاط میانی وسیع با فضاهایی بر گرداگرد آن انتظام کلی این بنا را شکل داده است. خانه دو ورودی دارد. ورودی اول با دو راه به گوشه جنوب غربی حیاط مرتبط است. ورودی دوم، که در جنوب شرقی بنا قرار دارد، متشکل از سردر و راهروی است که به حیاطی کوچک راه می‌برد. در این ورودی، حیاط کوچک نقش هشتی یافته و به این ترتیب، مقدمه ورود به حیاط اصلی شده است. قاعده حیاط مستطیل شکل است و در نتیجه فضای خانه چهارجهت و جبهه متمایز یافته است. اشکال هندسی کامل و منظم نه تنها در حیاط خانه دیده می‌شود، بلکه به همه فضاهای اجزای پراهمیت آن تسری یافته است. انتظام فضاهای پیرامون حیاط مطابق با همان نظم و هندسه و تقارن متداول در خانه‌های سنتی است. در اینجا نیز، فضای اصلی در مرکز و فضاهای دیگر به ترتیب اهمیت در اطراف آن قرار گرفته است. اما فضاهای لایه دوم بخش شمالی خانه، که در پس فضاهای اصلی قرار دارند، از نظم و قاعده مذکور تبعیت نمی‌کنند. این فضاهای اغلب خدماتی‌اند، مانند مطبخ، آبریزگاه و انبار. تقسیمات کلی دو نمای شمالی و جنوبی همانند است. عنصر میانی در جبهه جنوبی ایوان است و در جبهه شمالی، تالار. قد برافراشته نمای شمالی و بادگیر آن این نما را از سه نمای هم‌ارتفاع دیگر متمایز ساخته است. دو نمای شرقی و غربی با یکدیگر متفاوتند. در مرکز جبهه شرقی، ایوانی واقع شده و یک پنج دری در پس آن وجود دارد. در جبهه غربی حیاط شیوه ترکیب کفش‌کناها با اتاقها جالب توجه است. در مرکز حیاط، در محل تلاقی محورهای تقارن آن، آب نما قرار گرفته است. آب‌نمای حیاط مستطیل شکل و کشیدگی آن منطبق بر محور طولی حیاط است. در دو جانب آب‌نما، باغچه‌ها قرار گرفته‌اند. زیرزمینهای خانه در دو جبهه جنوبی و شرقی حیاط واقع است. از این میان، سرداب جنوبی، که در زیر ایوان و بادگیر آن قرار دارد، فضای شاخصی که می‌توان آن را از فضاهای اصلی خانه شمرد.
ویژگی کارکردی	این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است.
ضوابط و حرايم	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهبشتی

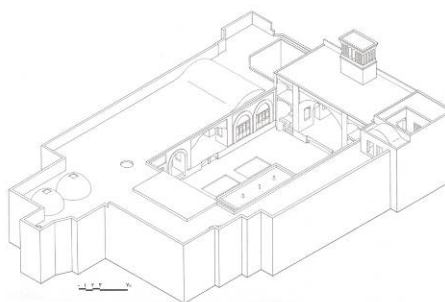
خانه ریسمانیان

مقطع ج-ج

پلان طبقه اول

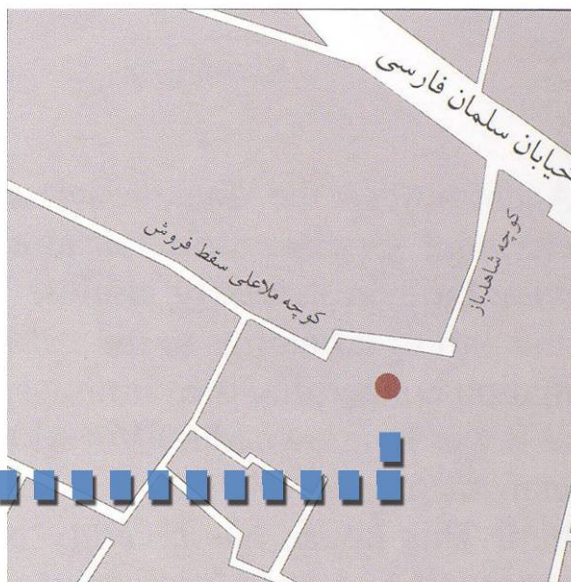
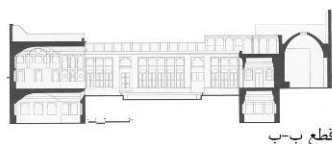

عنصر	۳-۱۲ - خانه اردکانیان
موقعیت	این بنا در محله قصابها، خیابان سلمان فارسی، کوچه شاهد باز واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	خانه اردکانیان در حدود صد و چهل سال پیش (دوره قاجاریه) به همت آخوند ملاعلی اردکانی و برادر او ساخته شده است. به نظر می‌رسد که در طی زمان، تغییراتی در خانه حادث شده و نماهای آن طرح اصیل خود را از دست داده باشند.
ویژگی کالبدی	<p>این مجموعه دو حیاط مجزا دارد. هر دو حیاط مستطیل شکل و شمالی - جنوبی است. مساحت بخش غربی بیش از بخش شرقی است، ولی فضاهای بخش شرقی مفصل‌تر و پرتزئین‌تر است.</p> <p>عمده فضاهای هر دو حیاط یا هر دو خانه بر روی زمین و در یک طبقه ساخته شده است. سطح فضاهای زیرزمین اندک است و در طبقه دوم نیز فقط در جبهه جنوبی فضاهایی قرار دارد.</p> <p>در بخش غربی مجموعه، در طبقه دوم، گوشواره‌هایی در طرفین ایوان قرار دارد. در خانه شرقی، در سمت غربی ایوان، تالار جنوبی نیم طبقه‌ای واقع است.</p> <p>هر دو حیاط از سه جانب، شمال، غرب و جنوب، با فضاهای مختلف محصور شده است و جبهه شرقی هر دو، فقط دیوارهایی تراش - خورده و قاب‌بندی شده است. در حیاط شرقی، قابهای مذکور عمیق‌تر است و به ایوانچه شباهت یافته است.</p> <p>در هر دو حیاط، دو نمای رو به هم متقارن هستند.</p> <p>ورودی اصلی خانه در شمال قرار دارد. راهروی ورودی کمی پس از مدخل به دو دالان تقسیم شده است که یکی به حیاط شرقی و دیگری به حیاط غربی راه می‌برد.</p> <p>این بنا فاقد هشتی ورودی است و بجای آن دالانهای پرپیچ و خم راداریم.</p> <p>در جبهه جنوبی حیاط غربی ایوان تالار مانند چلیپا شکل در مرکز و دو اتاق در طرفین آن قرار گرفته است و هر اتاق دری به تالار دارد.</p> <p>نکته مهم در نمای جنوبی این حیاط نسبت دهانه ایوان به ارتفاع است. این ایوان از ایوانهای دیگر خانه‌های یزد کشیده تر و بلندتر است. وجود بادگیری رفیع برفراز این جبهه اثری قوی در نمای آن گذاشته است. دیوارهای این بادگیر را با چفت قاب‌بندی کرده‌اند تا سطح آن تراش خورده شود.</p> <p>سراسر جبهه جنوبی حیاط شرقی نیز به ایوان تالار مانند بزرگی اختصاص یافته است. این تالار فضایی گوشواره مانند در غرب خود دارد که همچون نیم طبقه‌ای به آن باز می‌شود.</p> <p>در قاعده همه فضاهای اصلی و بزرگ، از اشکال هندسی کامل و منظم استفاده شده است؛ و این قاعده حتی فضاهای کم‌اهمیت‌تر، مانند پستوهای اتاقها، را شامل شده است. انبارها و دیگر فضاهای خدماتی نیز از نظم و قاعده بی‌بهره نیستند. سطوح داخلی اتاقها و ایوانها و تالارهای اطراف حیاط تراش خورده و پرکار است، در حالی که سطوح داخلی فضاهای دورتر از حیاطها چنین نیست. اصولاً هرچه به حیاطها نزدیک‌تر می‌شویم، دیوارها طراحی شده تر، تراش خورده تر و سقفها پر کارتر می‌شود.</p> <p>طرح حیاطهای هر دو خانه از حوضی کشیده و نهر مانند، منطبق بر محور طولی، و باغچه‌های دو طرف آن اثر پذیرفته است.</p>
ویژگی کارکردی	این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است.
ضوابط و حرایم	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهشتی

خانه اردکانیان

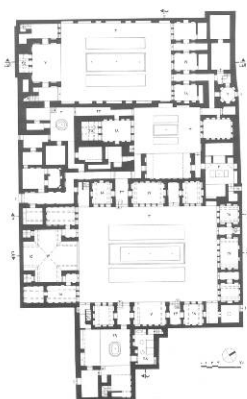
عنصر	۳-۱۳ - خانه محمودی (عربها)
موقعیت	این خانه در محله شاه ابوالقاسم، کوچه رو به روی مسجد چهل محراب واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	این مجموعه از دو خانه تشکیل شده که قدمتشان به حدود صد و سی سال می‌رسد. بانی خانه جنوبی، مشهور به «خانه محمودی» حاج محمد کاظم عرب و بانی خانه شمالی، مشهور به «خانه داورها» حاج ابوالقاسم عرب است که هر دو از فرزندان حاج محمد علی عرب بوده‌اند. شاید در گذشته این مجموعه یک خانه و متعلق به یک خانواده بوده و بعداً میان فرزندان تقسیم شده باشد.
ویژگی کالبدی	<p>خانه عربها مجموعه‌ای است از چند حیاط در میان فضاهای بسته و نیم باز. به جز فضاهای باز صرفاً ارتباطی یا خدماتی، شش حیاط مرکزی در این مجموعه وجود دارد که هریک کانون بخشی مستقل محسوب می‌شود. هرچند که خانه حیاطی هفتمی دارد، حیاط کوچکی در طبقه دوم و در کنار حیاط بزرگ شمال غربی است.</p> <p>اغلب حیاطهای خانه یا ورودی مشترک دارند یا با راهروها و دالانهای به یکدیگر مرتبط می‌شوند.</p> <p>این مجموعه تقریباً در امتداد شمال غربی - جنوب شرقی گسترش یافته است و در نتیجه، یک ضلع حیاطها در سمت قبله واقع شده است. معمولاً در میانه جبهه قبلی حیاطها، مهمترین اتاق یا ایوان اصلی آن بخش قرار گرفته و به این ترتیب، این جبهه تشخیص و اعتبار بسیار یافته است. ارتفاع بناهای مجموعه تقریباً یکسان است. به همین علت، حجم کلی آن واحدی یکپارچه به نظر می‌رسد که گویی حیاطها را در آن تراشیده‌اند. این مجموعه از دو خانه تشکیل شده است، اما تفکیک کامل این دو از هم آسان نیست. چرا که علاوه بر ورودی مشترک در بین دو خانه، راهرویی در میان حیاط بزرگ خانه محمودی و یکی از حیاطهای خانه داورها وجود دارد که از پیوند نزدیک دو خانه حکایت می‌کند.</p> <p>خانه محمودی از حیاطی بزرگ در میان و فضاهایی در چهار جبهه آن - همه در یک لایه - تشکیل شده است. حیاط کوچکی نیز در جنوب شرقی حیاط اصلی هست که تنها از دو جانب شمال شرقی و جنوب شرقی با فضاهایی محصور شده و دو جبهه دیگر آن را با دیوار محدود کرده‌اند. این دو حیاط علی‌رغم ارتباط زیاد با هم، ورودی یا ورودیهای مجزا دارند.</p> <p>ورودی اصلی این خانه همان ورودی میان دو خانه است.</p> <p>در خانه محمودی جبهه شمال غربی حیاط اصلی عمیق‌تر از دیگر جبهه‌هاست و تالار خانه نیز در مرکز آن قرار دارد. این تالار چلیپا شکل با ارسی زیبا و بزرگی به حیاط می‌نگرد. تالار به اندازه دو طبقه ارتفاع دارد و در طبقه فوقانی دو طرف آن، دو سه دری مشرف به آن واقع شده اند که در جلوی هریک از آنها، ایوانچه‌ای ستون‌دار و مشرف به حیاط قرار دارد.</p> <p>تالار را می‌توان عنصر اصلی خانه و فضایی مستقل و کامل تلقی کرد.</p> <p>یک ایوان، یک تالار و دو پنج دری عناصر میانی جبهه‌های حیاط خانه محمودی هستند.</p> <p>چنانچه همه نماهای حیاط را در یک امتداد تصور کنیم، می‌بینیم که در میان هر دو فضای مرکزی (از دو جبهه هم جوار) دو سه دری و راهروهای بین آنها به ترتیبی منظم قرار گرفته‌اند.</p> <p>مساحت همه فضاهای زیرزمین تقریباً معادل مساحت فضاهای طبقه اول است. اغلب این فضاها قاعده‌هایی منظم دارند و سطوح داخلی آنها تراش خورده و کار شده است و لذا فضاهای زیر زمین اهمیت و اعتبار یافته‌اند.</p> <p>در میان فضاهای متنوع زیرزمین، سرداب بزرگ زیر تالار پراهمیت‌تر است. این فضای وسیع دارای دیوارها، سقف پرکار و از همه مهمتر، ارتفاع زیاد است. این سرداب از اصلی‌ترین فضاهای خانه است و محیطی مطبوع در اوقات گرم سال دارد. خانه داورها، در مقایسه با خانه محمودی، حیاطهای بیشتری اما کوچکتری دارد. این خانه کلاً پنج حیاط دارد که یکی از آنها در طبقه فوقانی واقع است.</p> <p>ورودی اصلی خانه داورها در جبهه شمال شرقی است. دوراهرو از هشتی آن منشعب شده است که هریک به یکی از حیاط بزرگتر خانه می‌رسد. حیاط اصلی، واقع در شمال غربی خانه، فقط دو جبهه شمال شرقی و جنوب غربی آن ساخته شده و دو جبهه دیگر آن دیوارهایی است که با طاق‌نماهای متوالی مشابه تراش خورده است. از این دو جبهه یکی بلند و دیگری کوتاه است و یکی ایوانی بزرگ و مرتفع و دیگری اتاقهایی کوچک و کوتاه دارد.</p> <p>حیاط کوچک جنوبی خانه در جوار حیاط اصلی است و به نظر می‌رسد که فضاهای پیرامون آن خدماتی بوده باشد.</p> <p>پس از حیاط اصلی، حیاط گوشه شرقی بزرگترین و مهمترین حیاط خانه است. حیاط کوچکی نیز در گوشه جنوب شرقی حیاط دوم واقع است که از وابستگی همین حیاط به نظر می‌رسد.</p> <p>در جبهه جنوب شرقی این حیاط (حیاط دوم خانه داورها) ایوانی فراخ قرار دارد که تقریباً سراسر این جبهه را فرا گرفته است. در جبهه جنوب غربی این حیاط، سه دری فضایی دارد که در زیر بادگیر واقع شده است.</p>
ویژگی کارکردی	این خانه به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است. تزئینات داخلی خانه بزرگ عبارت است از: سردرهای مقرنس بر بالای پنج‌دری و راهروها، درها، گچبری رفاها و جاسازی در آنها. تزئینات داخلی خانه کوچک عبارت است از: طاق آینه کاری، نقاشی رنگی دیوارها، درهای آلت‌سازی، گچبری بدنه دیوارهای حیاط.
ضوابط و حرایم	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهبشتی

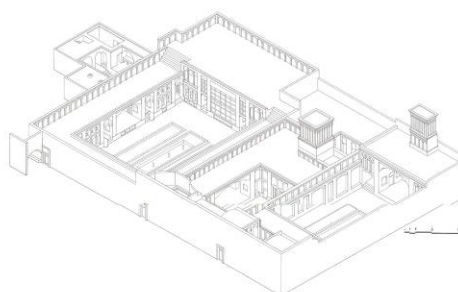
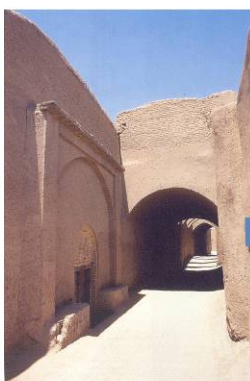
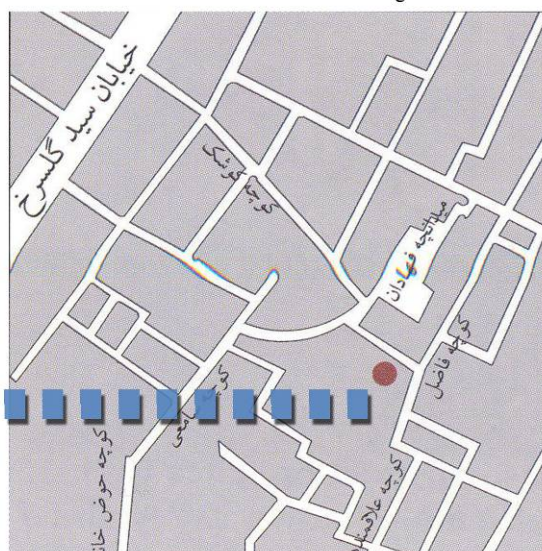
خانه محمودی (عربها)

مقطع الف-الف

پلان طبقه اول

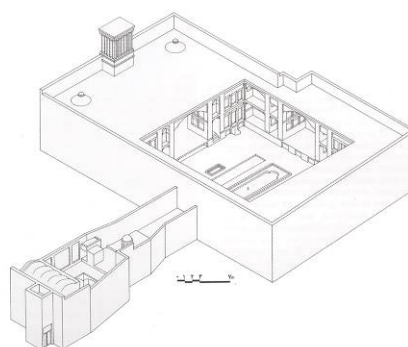
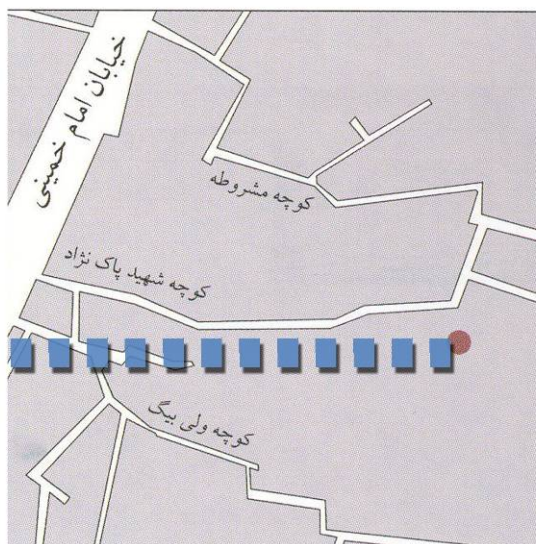
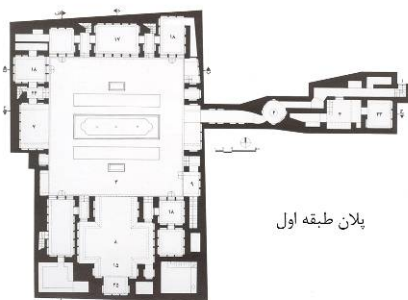
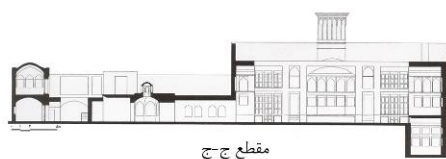

عنصر	۳-۱۴ - خانه سمسار
موقعیت	این بنا در میدان امیر چخماق، خیابان امام خمینی، کوچه سوم (شهید پاک‌نژاد) واقع شده است.
تاریخی سابقه و تحولات	این خانه بنایی قاجاری است و در حدود صد سال قدمت دارد. بانی آن حاج علی اصغر سمسار است؛ و اخیراً خانمی آلمانی آن را خریده و تعمیر کرده است.
ویژگی کالبدی	بخش اعظم فضاهای این خانه به دور حیاط جمع شده‌اند. بستر طرح در این بخش مستطیل شکل و کشیدگی آن در جهت شمال - جنوب است. بیشتر فضاهای خانه در دو جبهه شمال و جنوب حیاط واقع است و از این رو جبهه جنوبی عمیق‌تر است و فضاهای وسیع‌تری دارد. جبهه‌های شرقی و غربی حیاط بیشتر به فضاهای نیم باز، مانند ایوان و ایوانچه، اختصاص یافته است. قسمت دیگر بستر طرح، همچون تکه زمینی الحاقی باریک و کشیده‌ای، (در امتداد شرقی - غربی) در پس ضلع غربی حیاط قرار گرفته است. این بخش به ورودی خانه اختصاص یافته است. این ورودی علاوه بر راهرو طویل و هشتی، که معمول خانه سنتی است، شامل عمارت کوچک دو طبقه‌ای است که خود حیاطی مجزا دارد و فضاهای بسته در جبهه شرقی آن قرار گرفته‌اند. راه ورود به حیاط خانه از درون ایوان شرقی است و این صورت در این نوع خانه‌ها معمول نیست. غالباً راه ورود به حیاط از گوشه‌ها یا یکی از راهروهای کنار فضاهای اصلی است. ارتفاع نماهای فضاهای گرد حیاط یکسان و به اندازه دو طبقه است. در این ترکیب مطابق معمول، فضای کناری هر جبهه دو طبقه است. حال آنکه فضاهای مرکزی، که یک طبقه است. ارتفاع یافته و با فضاهای کناری هم‌اندازه شده است. در بین جبهه‌های حیاط، جبهه‌های جنوبی مفصل‌تر است و فضاهای متعدد دارد و در مرکز آن ایوان تالارمانندی قرار دارد. این مکان فضای اصلی این بخش و نیز کل خانه است. ترکیب کلی دو جبهه شمالی و جنوبی نمای آنها مانند یکدیگر است. با این تفاوت که در مرکز یکی پنج‌دری و در مرکز دیگری ایوان واقع است. جبهه‌های شرقی و غربی حیاط نیز بسیار شبیه هم است: در میانه هر یک، ایوانی بلند و در دو سمت آن، کفش‌کناها قرار گرفته و در طرفین این کفش‌کناها، ایوانچه‌هایی در دو طبقه استقرار یافته است (به جز گوشه شمالی نمای غربی) که دهانه‌های آنها نما را خاتمه می‌بخشد. در نمای ایوانها و ایوانچه‌های دو جبهه شرقی و غربی از قوس و قاب استفاده شده است. در حالی که در دو نمای شمالی و جنوبی، قاب بیشتر است. اصلی‌ترین فضای خانه که فضای نیمه باز است، در مرکز جبهه جنوبی نشسته است. بادگیر رفیع و زیبایی نیز بر فراز این جبهه جلوه‌گری می‌کند. در میان فضاهای کوچک و بزرگ و متنوع در زیرزمین خانه، حوضخانه‌ای وسیع و چلیپا شکل در زیر ایوان اصلی جلب نظر میکند. تزئینات سقف و وسعت آن و استقرارش بر محور حیاط، آن را از فضاهای اصلی خانه می‌نماید.
کارکردی و ویژگی	این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است.
ضوابط و حرایم	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگ
مأخذ	گنجنامه، خانه‌های یزد، دانشگاه شهیدبهشتی

خانه سمسار

۴- مساجد و مدارس یزد

مسجد جامع معرف اصلی و از مهمترین اماکن عمومی و عناصر شهری در شورای اسلامی بشمار می‌رود که نشان دهنده خصوصیت اسلامی بودن شهر است و مرکز حقیقی آن محسوب می‌گردد. مسجد تنها فضایی ویژه عبادت نبوده بلکه علاوه بر جلسات وعظ و ارشاد مسلمین، حلقه‌ها و مجلس‌های درس و بحث نیز در آن تشکیل می‌شده است. حتی پس از اواخر قرن سوم و اوایل قرن چهارم که فضای مدرسه به صورتی جدا و متمایز از مسجد پدید آمده، همواره در برخی از مسجدها تدریس علوم مذهبی تا قرون و دهه‌های اخیر ادامه داشته است.

بنای مسجد جامع به عنوان مرکز روحانی شهر و منطقه زیر نفوذ آن در محل مناسبی در کنار شاهراه اصلی شهرها و یا در محل برخورد شاهراه‌های اصلی در محوطه بزرگ مستطیل شکلی بنا می‌شود.

در اوایل حکومت اسلامی بنای مسجد جامع در شهر به منزله ارائه هویت شهری محسوب می‌گشت. بدین معنا که هر کجا مسجد جامع نداشت شهر نبود. اما افزایش جمعیت و مسأله پذیرش نمازگزاران و از سوی دیگر عدم رونق مسجد جامع، در محدود، شهرها موجب گردید تا این روند تغییر یابد و اکثر روستاها نیز محل استقرار مسجد جامع محسوب شوند و شهرها نیز از تعدد مساجد جامع برخوردار گردند.

به طور کلی تحولات مسجد را در طول تاریخ اسلام به چهار مرحله زیر تقسیم نموده‌اند:

مرحله اول: آغاز دوره اسلامی بود که هنوز صورتی ساده داشت.

مرحله دوم: روزگار بنی‌امیه بود که در آن مسجد و قدرت امپراطوری اسلام پیوند یافت.

مرحله سوم: روزگار خلافت عباسیان و شکل گرفتن امپراطوری اسلامی است که در آن رفته رفته مسجد و قدرت سیاسی از یکدیگر جدا می‌شوند.

مرحله چهارم: که در قرن ششم آغاز می‌شود، در شکل و پراکندگی مساجد دگرگونی‌های بنیادی پدید می‌آید.

در دوره دوم و سوم مساجد مهمترین وجه تمایز شهر، از ده هستند و مسجد آدینه یا جامع مشخص کننده «شهر» در میان انواع دیگر سکونتگاههای اسلامی به شمار می‌آید. با این توصیف نقش مسجد و به ویژه مسجد جامع، همواره به عنوان یک مشخصه اصیل شهر کشور اسلامی تبیین می‌گردد. از عناصری که در شهرهای اسلامی پایه‌پای مسجد عمل نموده‌اند، مدارس علمیه است که اصولاً حوالی مسجد جامع بازار مجموعه مرکزی شهر را تشکیل می‌دادند و ایفاگر عظمت شهر شرقی (حتماً در حال حاضر) بوده‌اند. شکل ظاهری آنها بی‌شبهت به مسجد نبوده و گاهی نیز مساجد و مدارس به هم پیوسته بوده‌اند.

در یزد مساجد قدیمی متعدد دیگری وجود دارند که هر کدام به لحاظ تاریخی، هنری و معماری حائز اهمیت می‌باشند که در این جا به طور مختصر به معرفی ویژگی‌های آنها پرداخته می‌شود:

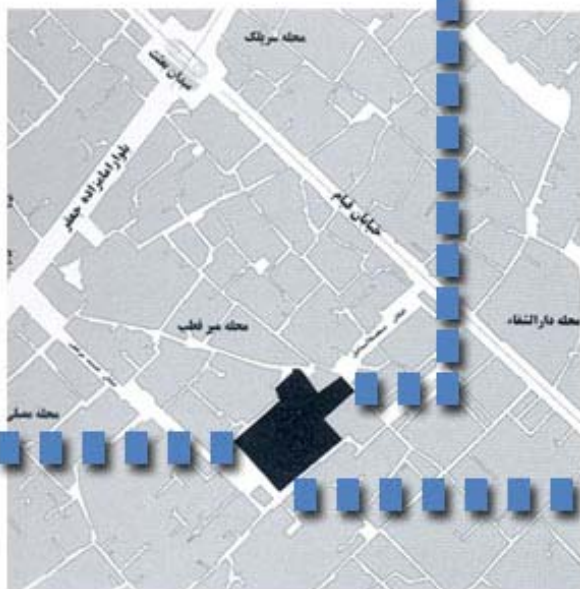
الف) مساجد محله‌ای: این مساجد معمولاً محجوب، بدون تزئین‌های شاخص، ساده اما از طراحی غنی بوده. شیوه ساختمانی آنها معمولاً طلق و تویزه و بعضاً دارای گنبد خانه، صحن، گرمخانه و شبستان زمستانی‌اند. از نمونه‌های خوب و مساجد محله‌ای می‌توان به مساجد زیر اشاره کرد.

مسجد بازارچه فهادان، مسجد بازارچه محل تل، مسجدکوشکنو، مسجد پشت باغ، مسجد ساباط، مسجد ریگ، مسجد تبریزیان، مسجد کتابخانه، مسجد زاویه، مسجد باغ گندم، مسجد کوفه (شیخداد)، مسجد خرمشاه و مسجد بازارچه سرپلنگ، لازم به یاد آوری است که کاربردی محراب مسجد خرمشاه، ساخته شده از گچ، به لحاظ ظرافت یکی از نمونه‌های شاخص است.

ب) مسجد جامع: در میان مساجد جامع استان، مسجد جامع کبیر یزد، به لحاظ سیر تحول تاریخی، شیوه ساختمانی و تزئینات به کار رفته در آن از اهمیت بالایی برخوردار است. این مسجد تا پیش از انقلاب اسلامی محل برگزاری نماز جمعه بود، اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به لحاظ محدودیت جا، برگزاری نماز جمعه به مسجد مرحوم آخوند ملا اسماعیل منتقل شد.

مسجد ملا اسماعیل

عنصر	۴-۱- مسجد ملا اسماعیل (۲۰۷)
موقعیت	این مسجد در کنار بازار و آب انبار منسوب به ملا اسماعیل واقع در جنوب میدان خان، در محله کوچه ملاحسن قرار دارد.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به قرن ۱۳ هـ.ق. (دوره قاجاریه) برمی‌گردد. این بنا از مستحدثات و اثر آخوند ملا اسماعیل عقدایی است. ملا اسماعیل در سال ۱۲۲۲ هـ.ق. زوایای جنین کریاس و طنبیهای دو طرف گنبد و شبستان را تمام کرده و پس از وفاتش چون کامل نبود میرزا سلیمان طباطبایی (متوفی در سال ۱۲۵۱) ساخت این بنا را به اتمام رسانید.</p>
ویژگی کالبدی	<p>حیاط اولی دارای فرم قاجاریه با ارسپهای کوچک چوبی است و دو طبقه دارد. پس از آن سردر، ورودی دیگری با کاشیکاری و دری چوبی و قدیمی وجود دارد. پس از هشتی، دو راه ورودی به سمت چپ و راست می‌رود که به حیاط بزرگ (صحن) این مسجد راه می‌یابند. در سمت غربی صحن، شبستان یا گرمخانه قرار گرفته است. این بنا شامل ایوان و گنبدهای بسیار عالی می‌باشد. پهنای دهنة ایوان دقیقاً ۱۵/۷۵ متر است. در ایوان و گنبد دو جماعتخانه و غرفه‌ها ترتیب داده شده. در وسط صحن مسجد حوضی است وسیع و آب قنات جدید در آن جاری است و در دو طرف حوض دو تریسه قرار داده شده که مشتمل است بر درختان گوناگون و در اطراف صحن مسجد غلام گردشها با آجر و گچ ساخته‌اند. در طرف راست صحن شبستان دو جماعتخانه بسیار وسیع و نیکو قرار گرفته و در مقابل قبله مسجد کریاسی نیکو ترتیب داده شده است. در طرف چپ کریاس حوضخانه‌ای است روح‌افزا و در طرف راست آن مدرسی است با صفا و در خارج کریاس مدرسه‌ایست دلگشا مشتمل بر حجره‌های تحتانی و فوقانی. یک قطعه سنگ بر سردر ورودی مسجد قرار دارد که عباراتی روی آن نوشته شده است. یک قطعه سنگ در طرف چپ، بر بالای سردر بزرگ ورودی به اندازه ۴۳×۵۲ سانتی متر با مطالبی به خط نستعلیق قرار دارد. یک قطعه سنگ در طرف راست سردر ورودی مسجد به اندازه ۴۴×۹۹ سانتی متر که نوشته‌هایی به خط نستعلیق روی آن حک شده است. سنگ لوحی در سمت چپ در ورودی به خط نسخ واقع شده است. سنگ لوحی به خط نستعلیق و به ابعاد ۳۷×۶۷ سانتی متر در بالای سمت راست دری که از حیاط مدرسه به حیاط مسجد می‌رود، قرار دارد. سنگ لوحی به خط نسخ و به ابعاد ۶۸ × ۳۴ سانتی متر بر دیوار جنوبی صفه غربی زیر گنبد واقع شده است. لوح کاشی مثلث شکلی در بالای در مابین مدرسه و مسجد زیر مقرنس‌ها، به خط نسخ وجود دارد. کتیبه دور گنبد خط علی محمد کاوه خطاط معاصر یزدست و به رنگ آبی بر زمینه سفید از گچ می‌باشد. در مابین حیاط کوچک و حیاط بزرگ از چوب و آلت سازی شده و مورخ سال ۱۲۴۱ هـ.ق. است.</p>
ویژگی کاربردی	<p>این مسجد در تاریخ ۵/۱۰/۵۲ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. این مسجد یکی از مساجد بزرگ و معروف شهر یزد می‌باشد و از هر جهت پس از مسجد جامع و مسجد امیر چخماق بر سایر مساجد یزد برتری دارد. این مسجد به مناسبت دارا بودن، ایوان وسیع و شبستان غربی که دارای سی و دو ستون است و ستونهایی با مقرنس‌های گچبری شده تزئین شده‌اند؛ از همان زمان ساخت زیانزد بود و شهرت یافت. ارتفاع بلند ایوان مقابل شبستان تابستانی و دو طاق‌نمای زیربادگیر در قسمت شبستان تابستانی از مختصات منحصر به فرد این مسجد است و شبیه آنرا می‌توان در مسجد جامع کبیر کرمان و مسجد جامع یزد یافت. از قسمتهای ظریف این مسجد آجرکاریها و مقرنسهای آجری ورودیها است که در بعضی از مواضع با کاشی تلفیق شده است. عناصر تزئین این بنا شامل: آجرکاری، کاشی‌کاری، مقرنسهای آجری، کتیبه‌های خطی و درهای چوبی آلت‌سازی شده می‌باشد. اگرچه در داخل این مسجد کاشی‌کاری و کتیبه و نقاشی به صورت چشمگیر موجود نیست ولی ساختمان و ارتفاع گنبد و پیش طاق و فاصله آنها از صحن و رواق و گرمخانه (زمستانی) و مدرسه‌ای که جنب آن است، بسیار جالب و مورد توجه است. این بنا از لحاظ معماری شبیه به مسجد امیر چخماق است، منتهی از تزئینات کاشی تنها یک ردیف کاشی به صورت کتیبه‌ای از راه‌ای دورادور گنبد را در داخل پوشانده است که سوره «انا فتحنا» بر روی زمینه لاجوردی با نقش سفید، کار شده است و در انتهایش کتیبه «العبد علی محمد کاوه» نقش بسته است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی این مسجد به عنوان جایگاه نماز جمعه در نظر گرفته شد و فضاهای دیگری به همان سبک به آن ملحق شد. در این مسجد، شهید محراب آیت‌الله صدوقی در سال ۱۳۶۱ به شهادت رسیدند.</p>
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد، برنامه‌ریزی مرمت - چهل بنا (عکس ص ۴۰)

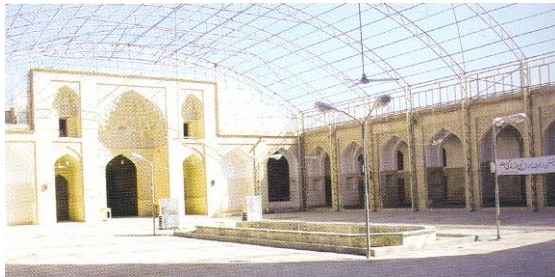

مسجد ملا اسماعیل

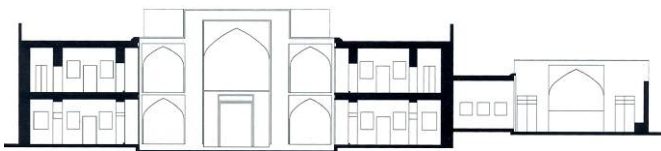

۰ ۱۰ ۲۰ m

مقطع الف -

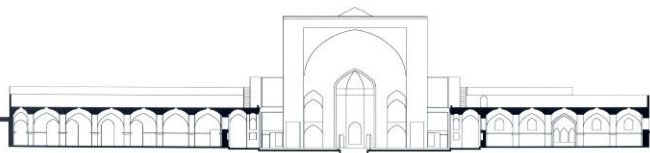

نمایی از صحن ورودی

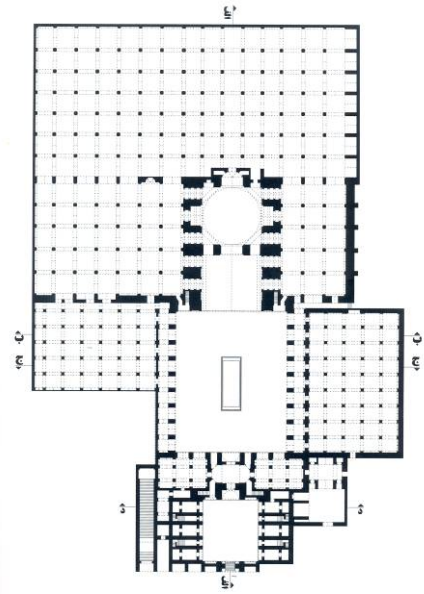
۰ ۱۰ ۲۰ m

مقطع د -

۰ ۱۰ ۲۰ m

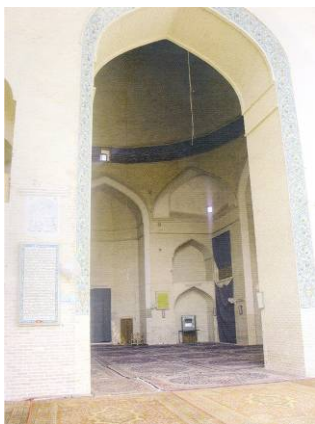
مقطع ب -

پلان طبقه

ورودی اصلی

نمایی از ایوان

سردر ورودی مسجد به

جبهه شرقی صحن ورودی مسجد

نمایی از جبهه شمالی (ورودی اصلی مسجد)

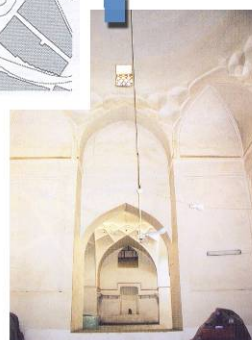
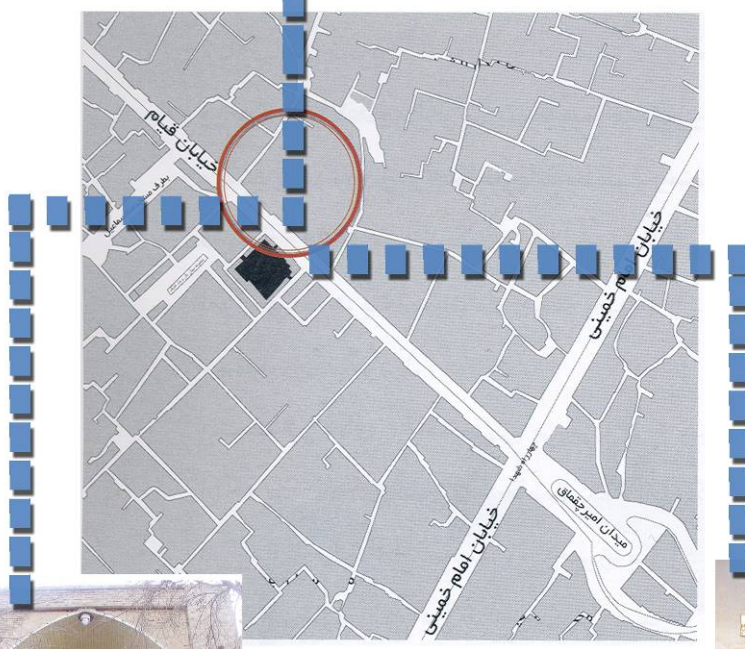
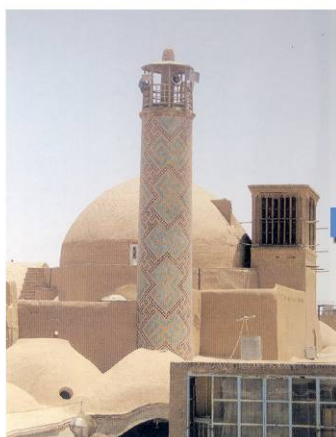

۰ ۱۰ ۲۰ m

مقطع ج -

مسجد ریگ

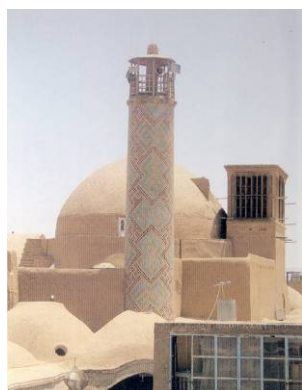
عنصر	۴-۲ - مسجد ریگ (سرریگ) (۲۱۹)
موقعیت	این بنا در خیابان قیام واقع شده است و در سمت مغرب آن راسته بازاری است که به میدان خان منتهی می‌شود. قدمت این بنا به دوره مظفریان برمی‌گردد.
سابقه و تحولات تاریخی	این مکان که امروز مسجد است، کاروانسرای خراب بود که مقبره‌ای در جنب آن قرار داشت. مرتضی اعظم سید امیر معین‌الدین اشرف که از اعظم سادات عریضی بود این ماکان را خرید و صفه، گنبد و مقصوره بر آن نهاد و جماعتخانه‌ای ساخت و نهری از آب جدید بر آن جاری کرد و چند دکان در نزدیکی آن به مسجد وقف کرد. در زمان پسر ابوسعید طبسی درگاه این مسجد خراب شد. خواجه توکل قزوینی درگاه و گنبد درگاه را درست کرد. در سال ۷۸۹ و بعد از آن خواجه فخرالدین ابرقوهی گنبدی در کنار صفه نهاد و منبری در درون گنبدخانه قرار دارد و آن را جماعتخانه عمارت کرد. و در سال ۸۶۰ به واسطه سیل گنبدخانه و بعضی از جماعتخانه منهدم شد و مدت شش ماه خراب بود و دوباره بازسازی کردند.
ویژگی کالبدی	این مسجد داری درگاه ورودی، در چوبی کنده‌کاری شده، نمایی آجری با سکوهایی در طرفین، صحن باریک و بلند، ایوان چوبی، گنبد خانه، شبستان بزرگ ستون‌دار و رواقهای دو طبقه‌ای است که در اضلاع صحن قرار گرفته‌اند. در بالای محراب شبستان زمستانی، بادگیری زیبا قرار دارد. شبستان زمستانی با نورگیرهای سنگ مرمر و محرابی از همین جنس، گنبد و یک مناره گلی مزین به کاشی از مختصات این مسجد است. آثاری که در این مسجد قابل توجه است به شرح زیر می‌باشد: - منار گلی مزین به کاشی با خطوط و نقوش هندسی بنایی و قفسه‌ای چوبی در بالای منار. - کتیبه خط ثلث از کاشی معرق در سه طرف سردر مغرب مسجد که به بازار باز می‌شود، وجود دارد که دوران ساخت مسجد را بیان کرده است. - در آلت سازی و کنده‌کاری نیز در ورودی غربی مسجد نصب است و بر دو لنگه آن عباراتی به خط نسخ خوش حک شده است. - بدنه محراب ایوان اصلی از کاشیهای شش ضلعی فیروزه‌ای و آبی با حاشیه‌های سیاه و سفید مرسوم قرن نهم هجری می‌باشد. طاقنمای آن گچ‌کاری مقرنس است و یک قطعه سنگ خاکی رنگ به اندازه ۷۱×۵۱ بر سر آن نصب و مطالب روی آن با خطوط رقاع و کوفی نوشته شده است. این نوع سنگ (که در یزد تعدادی از آنها دیده می‌شود) از آثار قرن ششم هجری است و جز سنگی که از این دست در سال ۵۱۲ برای قدمگاه فراشا تهیه و در محراب آنجا نصب شده بقیه سنگ قبر است. - در شبستان متصل به گنبد و طرف دست راست آن، دیوار محراب از کاشیهای مسدس و وسطش محراب نمای معرق از قرن نهم هجری نصب شده و طاق آن مقرنس و گچ‌کاری است. - محراب شبستان بزرگ زمستانی دست چپ که پنجاه ستون دارد، دارای سنگ مرمری به اندازه ۱۱۵×۸۵ سانتی‌متر است که بر آن به خط نسخ و نستعلیق عباراتی حک شده است.
ویژگی کارکردی	این بنا در ۷۵/۱۲/۲۵ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. در مکان فعلی مسجد قبلاً کاروانسرای بوده است. این مسجد جزء مساجد بزرگ و معروف شهر یزد می‌باشد. وجه تسمیه مسجد این است که در گذشته، منطقه احداث مسجد ریگ‌زار بوده است و مسجد بر روی ریگ واقع شده است. البته وجه تسمیه‌های دیگری هم نقل شده است که چندان معتبر به نظر نمی‌رسند. نزدیک به صد سال است که در این مسجد نماز جماعت ظهر و عصر در دو نوبت اقامه می‌شود، یکبار در وقت فضیلت نماز ظهر (هنگام نماز ظهر) و بار دوم هنگام فضیلت نماز عصر (حدود سه بعد از ظهر). نماز جماعت نوبت دوم بعد از اذانی که به «اذان آقا» معروف شده، اقامه می‌شود. این اذان به خاطر بنیانگذار نماز جماعت دوم، «آقا» سید عبدالحی (عالم بزرگ یزدی، متوفی به سال ۱۳۰۷ ه.ش.) به این نام معروف شده است.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد، چهل بنا (عکس ص ۳۷ و ص ۳۸)

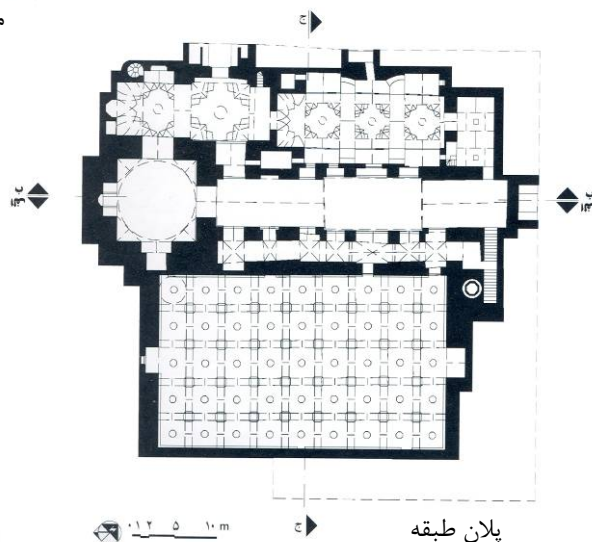
مسجد ریگ

مقطع ج -

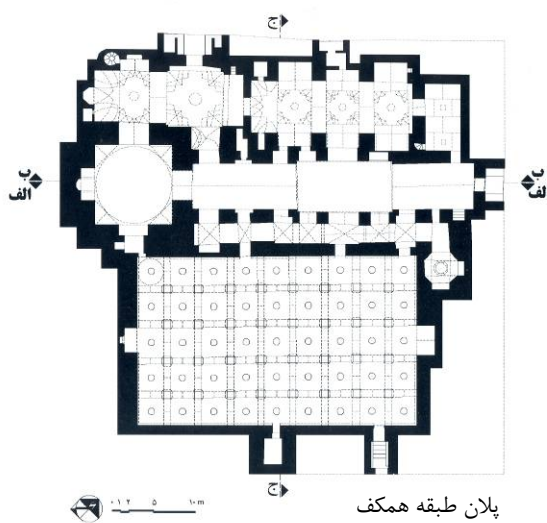
نمایی از مناره گلی
مزین به کاشی

پلان طبقه

مقطع ب -

پلان طبقه همکف

نمای
ورودی

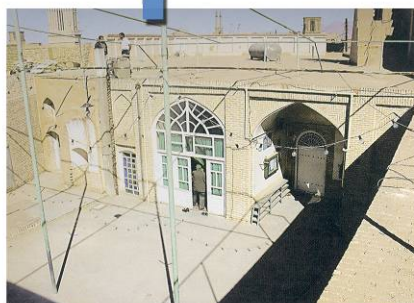
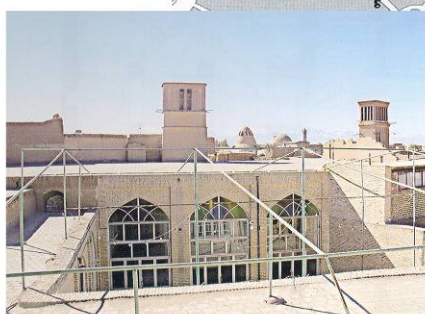
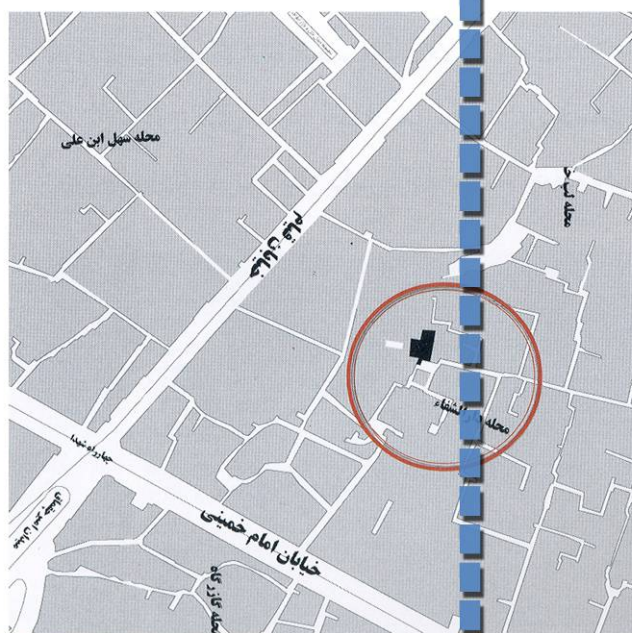
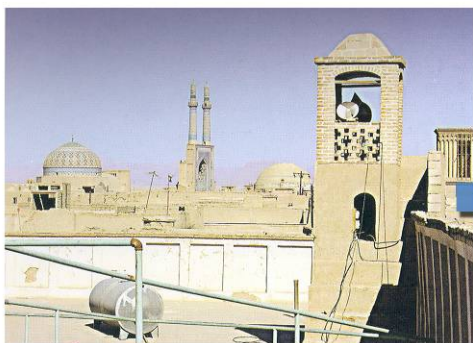
مقطع الف - الف

نمایی از دالان ورودی
مسجد ریگ

مسجد فرط

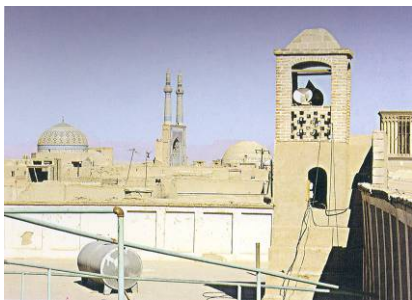

عنصر	۴-۳- مسجد فرط (۲۱۷)
موقعیت	این بنا در محله دارالشفا در نزدیکی دروازه مهر جرد واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به دوره قبل و بعد از صفویه (۸۰۰ یا ۹۰۰ سال قبل) برمی‌گردد. زمانی که ابومسلم در خراسان خروج کرد احمد زمجی به حکم او مأمور تسخیر اصفهان و یزد شد. پس از تسلط بر یزد، بر حمام مولانا که نزدیک دروازه مهریجر است مسجدی ساخت و آن را مسجد پتک خواند. همین مسجد است که در جامع مفیدی به نام مسجد فرط با همین مشخصات آمده است.</p> <p>این مسجد در سال ۱۰۷۸ هـ.ق. به اهتمام مولانا محمد امین بزار ولد شاهمیر نائینی تجدید عمارت شد. با توجه به آنچه در تاریخ آمده و وضع کنونی مسجد، اساس بنای آن از عهد صفوی است.</p>
ویژگی کالبدی	<p>این بنا از کوچه دارالشفا به صفه‌ای منتهی می‌شود و صفا به حیاط مسجد و به قسمت گرمخانه مسجد که در ضلع شمالی حیاط واقع شده است راه دارد. حیاط مسجد محوطه‌ای است مربع شکل که در قسمت جنوبی آن شبستان مسجد قرار گرفته است. این شبستان دارای سه دهنه است که عرض هرکدام ۳ متر و ستونهای وسط آن به عرض ۷۰ سانتی متر و طول ۲ متر است.</p> <p>آثاری که در این مسجد موجود و قابل برشمردن است عبارتند از:</p> <ul style="list-style-type: none"> - در کنده‌کاری و آلت‌سازی شده دو لنگه که به خط نسخ در دو کتیبه آن عباراتی حک شده است. - سنگ محراب به اندازه ۱۲۲×۱۴۵ سانتی‌متر که در اصل ده قطعه بوده و یک قطعه از قسمت دست چپ آن از میان رفته است و فعلاً نه قطعه باقی است. از طرز نقش‌ها و حجاری آن می‌توان احتمال داد که این سنگ در قرن ۶ هـ.ق. تهیه شده است. - حجره‌ای که به نام صومعه امام رضا موسوم و برطرف شرقی مسجد است دارای دری دو لنگه است و بر کتیبه‌های آن عباراتی به خط نسخ حک شده است. بر کتیبه آن سال ۹۲۷ به عنوان تاریخ وقف درب معرفی شده است. در بالای در فوق یک قطعه کتیبه چوبی یا عبارت «قدمگاه شاه خراسان» و به همان خط نسخ کتیبه‌های در، نصب است. - بر دیوار صومعه امام رضا یک آینه با قاب چوبی نصب است که بر دور آن به خط نسخ و به مرکب عباراتی نوشته شده است. - سنگ لوح به اندازه ۲۰×۴۲ سانتی متر منصوب بر دیوار مدخل مسجد که وقفنامه‌ای بر آن حک شده است. - سنگ لوح به اندازه ۲۲×۳۸ سانتی‌متر بر دیوار قسمت زنانه منصوب است؛ که به خط نستعلیق ناخوش اشعاری بر آن حک شده است. - تل طاسی (ظرف بسیار بزرگی است نظیر سنگاب) به قطر ۷۵ سانتی‌متر که به دورش اسمامی دوازده امام نوشته شده است.
ویژگی کارکردی	<p>این بنا در تاریخ ۱۵/۱۰/۷۵ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>نام این مسجد درمآخذ مربوط به یزد به صورتهای: بذك (= پذك)، پتک و فرط آمده است. تبدیل شکل «پدک» به «تپک» معین است. در سنگ لوح وقفنامه یک بار «مسجد رضوی» نامیده شده است.</p> <p>تنها اثر قدیمی در این بنا سنگ محرابی است که در مقام مقایسه با سنگهای مشابه آن از نظر حجاری و نقش به آثار قرن ششم می‌نماید.</p> <p>از ویژگی‌های این مسجد عبادت حضرت اما رضا (ع) در آن بوده و به همین مناسبت یکی از حجرات مسجد به «صومعه امام رضا(ع)» نام گذاری شده که آن را قدمگاه هم می‌گویند.</p> <p>مصالح به کار رفته در این مسجد خشت و آجر است.</p>
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد - چهل بنا

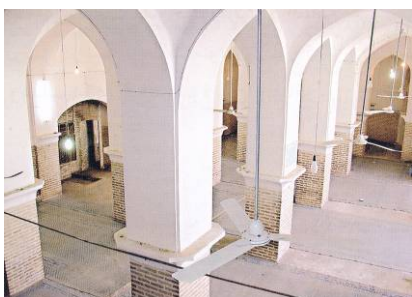
مسجد فرط

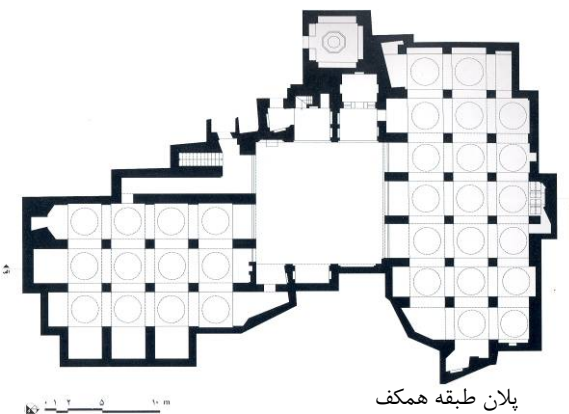
محل اقامه اذان در ضلع شمالی (بالای ورودی)

زمستانخانه

تابستانخانه واقع در جبهه غربی حیاط

پلان طبقه همکف

کتیبه موجود در تابستانخانه

مقطع الف - الف

۰ ۱ ۲ ۵ ۱۰ m

نمایی از جبهه غربی مسجد (تابستانخانه)

ورودی زمستانخانه

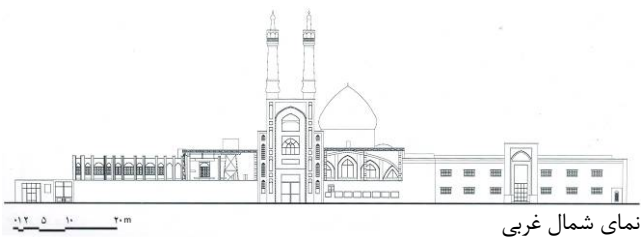
مسجد حظیره

عناصر	۴ - ۴ - مسجد حظیره (روضه محمدیه) (۲۷۵)
موقعیت	این بنا در سمت شرق خیابان امام خمینی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	قدمت این بنا به قرن ۹ هجری بر می‌گردد. بنای کنونی و کلیه کاشیکاریهای آن بجز سنگ مرمر منصوب در محراب، از آثار جدید و تازه ساز است. در سال ۸۴۳ هـ.ق. از احوال حاجی شمس‌الدین محمد بن زین‌الدین علی‌شاه میبیدی در محله ابرومبار که مقابل دروازه فتح یعنی محله‌ای که به پیر برج نیز شهرت داشت ساخته شد است.
کالبدی و بزرگی	
کارکردی و بزرگی	این بنا در سال ۱۳۸۴ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. نام این مسجد در وقفنامه‌اش «روضه محمدیه» ذکر شده. اکنون هم به مسجد محمدیه شهرت یافته است. بنای پیشین حظیره از آثار قدیم بوده است. در وقفنامه این بنا آمده است، حظیره محمدیه بقعه‌ای برای سکونت فقرا و محل عبادت بوده است.
ضوابط و ملاحظات عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد

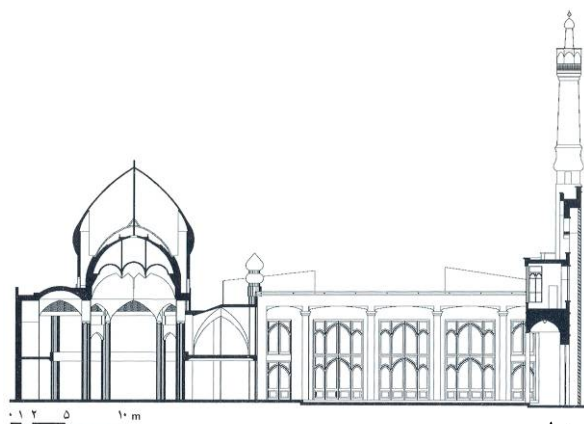
مسجد حظیره

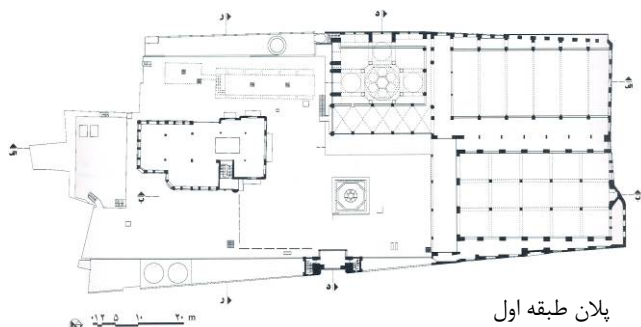
نمای شمال غربی

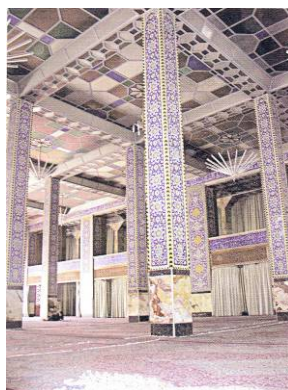
نمایی از سمت خیابان امام (جبهه شمال غربی)

مقطع د - د

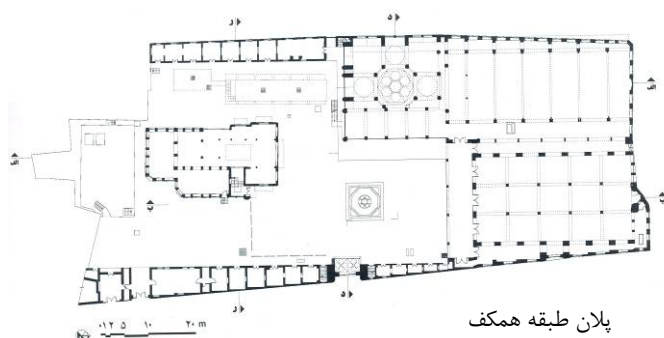
پلان طبقه اول

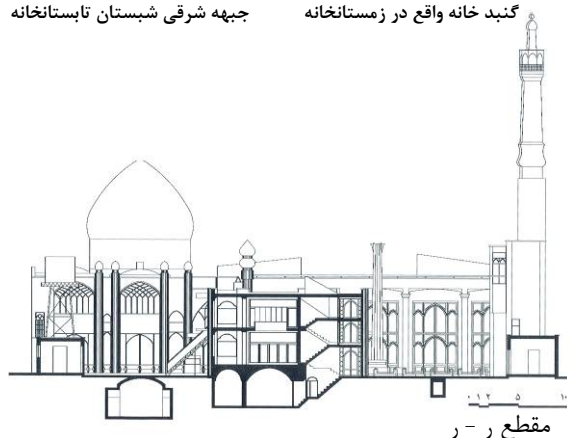
جبهه شرقی شبستان تابستانخانه

گنبد خانه واقع در زمستانخانه

پلان طبقه همکف

مقطع ر - ر

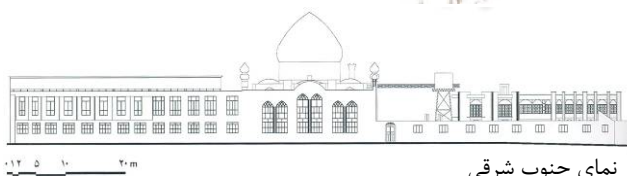
جبهه جنوبی صحن اصلی مسجد

نمایی از سردر ورودی مسجد

گنبد خانه مسجد واقع در شبستان جنوبی

نمای جنوب شرقی

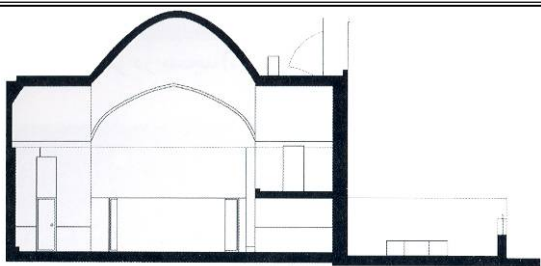

عناصر	۴-۵ - مسجد زاویه
موقعیت	این مسجد در ضلع شرقی بلوار شهید دکتر سیدرضا پاک‌نژاد در محله سردوراه نزدیک به کوچه بیوک واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	بنایی که اکنون معروف به مسجد زاویه است همان بقعه‌ای است که در جامع مفیدی معرفی شده است و شکل سردر و اشعار کتابه آن به خط نستعلیق و نیز اندرون عمارت موید این نظر می‌تواند باشد.
ویژگی کالبدی	درگاه این بنا مرتفع و پهنای آن ۵ متر می‌باشد که پیش طاقش مقرنس و کاشیکاری معرق دارد. بالای سردر یک قطعه محرابی شکل، کاشیکاری شده بود که قسمت زیادی از آن ریخته است. در دور سردر اشعاری به خط نستعلیق بر کاشی نقش و نصب است. در دو مقرنس دو گوشه، در یک قطعه شش ضلعی، عباراتی به خط نسخ کتیبه شده است.
ویژگی کاربردی	این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است. علت تسمیه آن به زاویه، به مناسبت آن است که قسمتی از آن محله در قدیم به زاویه موسوم بوده و جزء اهرستان محسوب می‌شده است.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد

مسجد زاویه

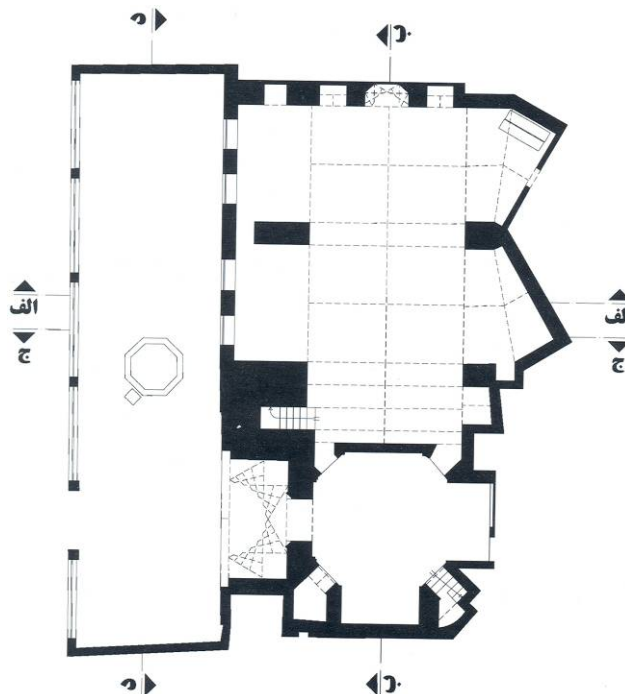

۰ ۱ ۲ ۵ ۱۰ m

مقطع ج - ج

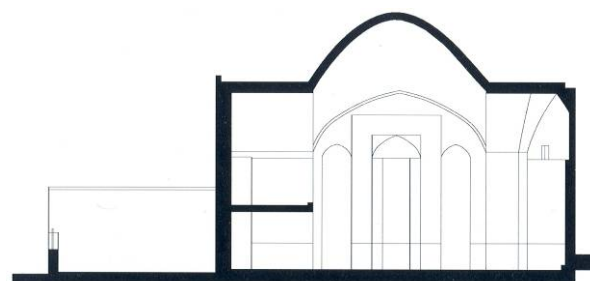
سردر ورودی

۰ ۱ ۲ ۵ ۱۰ m پلان طبقه همکف

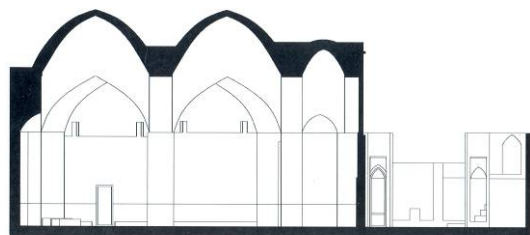

نمایی از سردر مسجد (دید از هشتی)

۰ ۱ ۲ ۵ ۱۰ m

مقطع الف - الف

۰ ۱ ۲ ۵ ۱۰ m

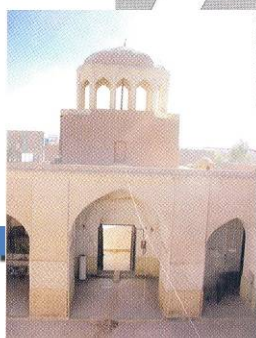
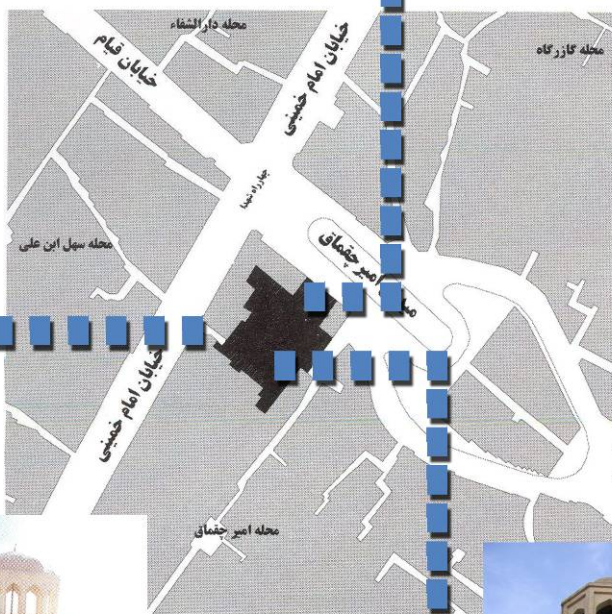
مقطع ب - ب

نمایی از ورودی قدیمی مسجد زاویه

مسجد امیر چخماق

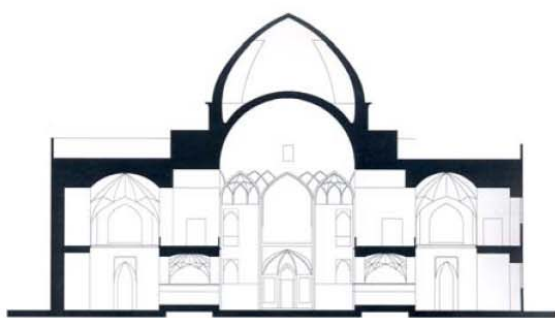

عنصر	۴-۶- مسجد امیر چخماق (۲۱۸)
موقعیت	این مسجد در ضلع جنوبی میدان امیر چخماق واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به قرن ۹ هـ.ق. برمی‌گردد.</p> <p>مسجد امیر چخماق در تواریخ یزد به نام مسجد جامع نو نیز خوانده شده و در دوره صفوی بنا بر ضبط جامع مفیدی و عباراتی که بر در جماعتخانه آن حک شده به چخماقیه معروف بوده است.</p> <p>از آثار امیر جلال‌الدین چخماق شاهی وزن او ستی فاطمه خاتون است.</p> <p>ساخت این مسجد در سال ۸۴۱ هـ.ق. به اتمام رسید. این بنا در زمان ساخت در شهر بوده است.</p>
ویژگی کالبدی	<p>این مسجد از نوع مساجد تک ایوانی است. ولی در نگاه اول چهار ایوانی می‌نماید اما جز پیشخوان مسجد که می‌توان آن را ایوان نامید، سه دهانه بزرگ دیگر ورودی مسجد است و نمی‌توان نام ایوان بر آنها نهاد.</p> <p>این مسجد دارای یک صفا و گنبد وسیع که بیرون آن فیروزه‌کاری شده است، سردری بلند و شبستان زمستانی و تابستانی می‌باشد. گنبد مسجد که خمیده و ترکه‌دار است از کاشی سبزرنگ بوده و در دورش کتیبه‌ای به خط کوفی می‌باشد.</p> <p>روی گنبد سوره سجده به خط نسخ نوشته شده است.</p> <p>این مسجد دارای یک منبر چوبی بوده که اکنون موجود نمی‌باشد اما غرفه‌های آراسته و حیاطی دلنشین دارد.</p> <p>در کریاس (هشتی) مسجد که در آن، به میدان امیر چخماق باز می‌شود سنگی نصب است که روی آن متن وقفنامه‌ای به خط نسخ حک شده است.</p> <p>در دو طرف راهروی شمالی که از کریاس به صحن مسجد وارد می‌شود، شبکه‌های ظریف از کاشی معرق در پنجره‌ها نصب است.</p> <p>قسمتی از سردر ایوان کاشی معرق است و جرزه‌های آن آجرکاری و در کاشیهای معرق سه عدد کتیبه که عباراتی بر روی آنها به خط کوفی نقش بسته وجود دارد.</p> <p>محراب صفا اصلی از کاشی معرق و با طاق‌نمای مقرنس کاری است و در وسطش سنگ مرمر بسیار خوش‌تراش به اندازه ۱/۱۵×۲/۳۸ متر نصب است. در وسط مقرنس‌کاری آن یک گل مربع از کاشی معرق هست.</p> <p>در غرفه دست چپ ایوان یک سنگ مرمر به اندازه ۵۴×۹۵ سانتی‌متر نصب است که بر آن نقش قندیل دیده می‌شود.</p> <p>در غرفه دست راست سنگ قبر محمد شفیع متوفی در ۱۰۳۷ هجری با اندازه ۲۸×۳۰ سانتی‌متر نصب است و به خط نستعلیق شبیه نسخ اشعاری روی آن حک شده است.</p> <p>سردر شرقی مسجد دارای کتیبه‌ای است از کاشی معرق به خط ثلث محمدالحکیم.</p>
ویژگی کارکردی	<p>این بنا در تاریخ ۱۳۱۴/۹/۱۵ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>بدون تردید از حیث زیبایی، وسعت و اهمیت مسجدی است که از حیث مرتبه و اعتبار بعد از مسجد جامع شهر قرار می‌گیرد.</p> <p>تزییناتی که در این بنا بکار رفته است شامل: فیروزه‌کاری، کاشیکاری، آجرکاری، کاشیکاری معرق، خطاطی نقش و نگارهایی چون قندیل، گل، بته و ...</p> <p>دارای شیوه معماری خاص قرن هفتم و هشتم هجری است که نظیرش را در کرمان و یزد می‌توان یافت. بنای مسجد به واسطه داشتن سردر رفیع و با شکوه و همچنین پیشخوان یا جلوخان جالب آن شهرت بسزایی دارد.</p> <p>محراب مسجد دارای سنگ مرمرین زیبایی است که اطراف آن با کاشی‌های معرق تزیین شده و آیاتی از قرآن بر روی آن نقش گردیده است.</p>
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگ
مأخذ	یادگارهای یزد (ص ۱۶۸ عکس) چهل بنا (ص ۳۳ و ص ۲۴ عکس)

مسجد امیر چقماق

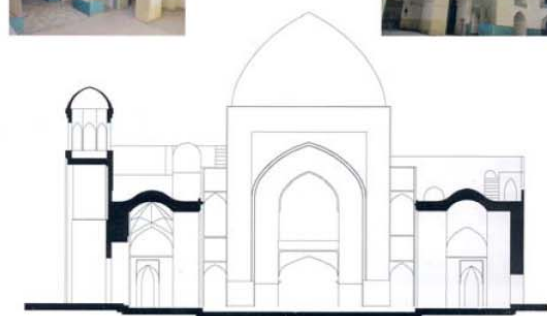
جبهه جنوبی صحن اصلی مسجد و قسمتی از ایوان جنوبی

۰ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ م

مقطع ب - ب

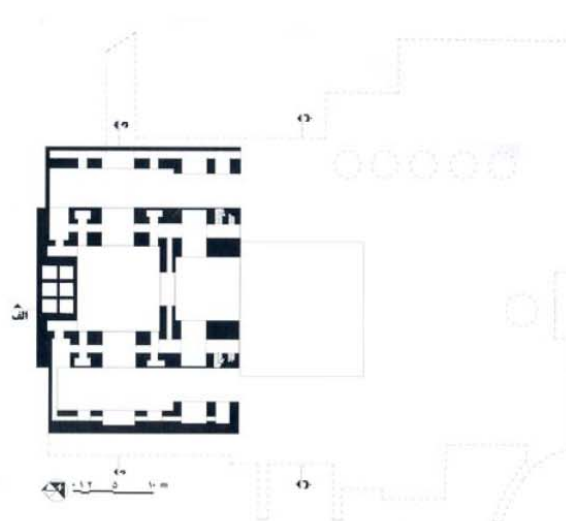

ایوان جنوب غربی

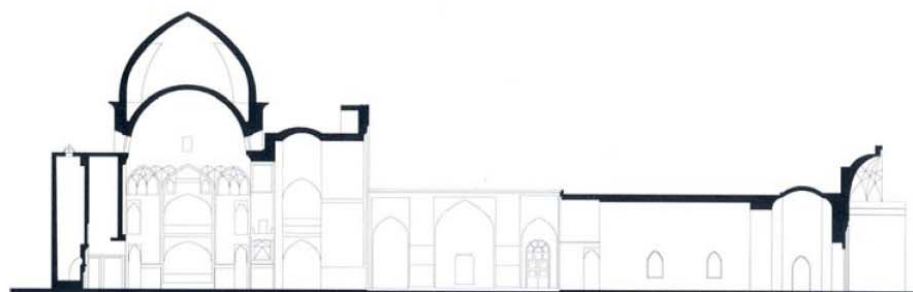

۰ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ م

مقطع د - د

پلان طبقه اول

۰ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ م

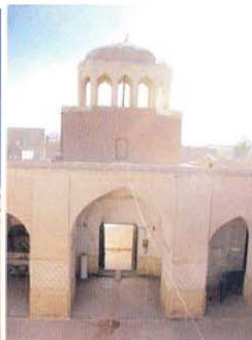
مقطع الف - الف

جبهه شمالی مسجد

جلوخان مسجد واقع در جبهه جنوبی

جبهه جنوبی ورودی از سمت جلوخان

مسجد جامع یزد

عنصر	۷-۴ - مسجد جامع کبیر (مسجد جمعه) (۲۱۶)
موقعیت	این بنا در محله وقت و ساعت، خیابان مسجد جامع کبیر و بین محلات شاه ابولقاسم، چهارسوق و دروازه شاهی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>ساختمان اصلی مسجد (مسجد جامع عتیق) متعلق به قرن ۶ هـ.ق است که بانی آن گشتاسب ابن علی ابن فرامرزابن علاءالدوله کالیجار از دودمان آل بویه بوده است. ساختمان فعلی مربوط به زمان آل مظفر و تیموریان (قرن ۸ و ۹ هـ.ق) است. گشتاسب مسجد را بر جای آتشگاه عصر ساسانی ساخت (سه ورودی برای آن گذاشت، یکی برابر صفا مقصوره، یکی برابر بازار کلاه دوزان قدیم و یکی به طرف مدرسه کمالیه).</p> <p>پس از بنای اصلی مسجد قدیم، بنای دیگری که در همان قرن در محوطه مسجد به وجود آمد، جماعت‌خانه‌ای است که دختران فرامرزابن علی از خاندان کاکوئی بنا کردند. از قسمت‌های دیگر مسجد قدیم دو غرفه است که یکی را امیر شمس‌الدین قاضی و یکی را امیر بلغور ساخته‌اند.</p> <p>بنای اصلی مسجد کنونی از آثار سید رکن‌الدین محمد بن قوام‌الدین محمد بن نظام حسینی یزدی قاضی (متوفی در سال ۷۳۲) است. سید- رکن‌الدین محمد در سال ۷۲۴ در جهت قبلی مسجد قدیم، قطعه‌ای زمین خرید و طرح مسجدنو را ریخت و در آن صفا، گنبد، مقصوره و غرفه‌هایی بنا کرد و اساس آن را با سنگ و آجر و گچ بنا نهاد. اما زمانی که می‌خواستند مسجد را مسقف کنند، امیر رکن‌الدین محمد وفات کرد و مولانای اعظم سعید شرف‌الدین علی تعهد کرد و گنبد، صفا و غرفه‌ها را ساخت و بر سر گنبد مقصوره قدیم مناره نهاد. مرتضی اعظم امیر شمس‌الدین نیز از تبریز زیلوهای عالی جهت گنبد مقصوره قدیم فرستاد.</p> <p>در حدود سال ۷۷۷ هـ.ق. شاه نصرت‌الدین یحیی مظفری در سمت غرب مسجد، گنبد مقصوره، صفا و طنابی عالی بنا کرد. در سال ۸۰۹ هـ.ق. خواجه جلال‌الدین محمود خوارزمی گنبد مسجد و صفا «انا فتحنا» را معرق و کاشیکاری کرد. وی محرابی مرمرین در مسجد بنا نهاد و در میان مسجد پایایی حفر کرد که آن را با خشت و کاشی مزین گردانید و پنجره آهنی بر سر پایاب گذاشت.</p> <p>در سال ۸۱۹ شاه نظام کرمانی به یزد آمد و تمام پیش صفا مسجد را با کاشی معرق مزین نمود و کتیبه‌ای از سوره «انا فتحنا» بر آن الحاق کرد و با القاب شاهرخ بهادر خان، در گاه مسجد را زینت داد. وی همچنین چند خانه ویرانه را که در جنب مسجد (در سمت راست آن) بود به جماعتخانه‌ای مبدل کرد و درگاهی در کنار آن ساخت و کاروانسرای ریسمان‌فروشان را که روبروی در بزرگ مسجد بود داخل صحن مسجد آورد و بر در مسجد یک حوض و چاه آب سرد احداث کرد.</p> <p>در سال ۸۳۶ ایالت و حکومت یزد در عهد شاهرخ به عهده کفایت امیر جلال‌الدین چقماق شامی قرار گرفت و زن او به نام بی‌بی فاطمه خاتون سطح مسجد را از سنگ مرمر فرش گردانید و دو ستون چپ و راست گنبد را با کاشی معرق، مرتب ساخت و منبر که از چوب بود و پوشیده شده بود از آجر منقش ساخت.</p> <p>مرمت بعدی (قبل از سال ۸۶۱) در مسجد جامع تصرف خواجه معین‌الدین میبیدی است که از وزرای یزد در عهد تیموریان بود و آثار متعددی از خود در یزد به یادگار گذاشت و چون جماعتخانه شاه نظام را در حال انهدام دید آن را مرمت کرد.</p> <p>در سال ۸۶۱ هـ.ق. امیر نظام‌الدین حاجی قنبر جهانشاهی که حکومت یزد بر عهده‌اش قرار گرفته بود «القاب پادشاه زمان میرزا» جهانشاه را به خط مولانا شمس‌الدین محمد شاه خطاط با کاشی معرق به کار گذاشت «این کتیبه هم اکنون باقی است. در بین سال‌های ۹۲۰-۹۸۵ هـ.ق در زمان سلطنت شاه ظهاسب آقا جمال‌الدین محمد مشهور به مهتر جمال به وزارت یزد رسید و بر طاق سردرگاه مسجد دو منار بلند ساخت و قبه‌ای بالای قبه گنبد مقصوره ساخت و زیلوهایی به تکلف و جهت فروش مسجد مزبور ترتیب داد.</p> <p>در زمان صفویه و قبل از سال ۱۰۹۰ هـ.ق مولانا عبدالحی آشنخانه‌ای جهت اطعام یومیه فقرا و ساکنین ساخت و ساحت در مسجد و دهلیزها و اطراف و جوانب از سنگ فرش نمود.</p> <p>در سال ۱۲۴۰ هـ.ق شاهزاده محمد ولی میرزا، شبستانی زمستانی (گرماخانه) در جانب مغرب صحن مسجد ساخت که مساحت آن کمی از هزار مترمربع بیشتر است، همچنین اطراف صحن رواقهایی ساخت که همه از آجر و گچ است.</p> <p>و صحن را نیز مورد تعمیر و مرمت قرار داد.</p> <p>آخرین تصرفات و مرمت‌های چشمگیری که در ظاهر و باطن مسجد شد مربوط است به اقداماتی که از سال ۱۳۲۴ شمسی توسط «هیأت حامیان مسجد جامع کبیر» شروع شد. محرک واقعی و بانی حقیقی این اقدام خیرخواهانه به شخص حاجی سید علی محمود وزیر بود.</p>

فضای جلوخان در پیش درگاه شرقی و روبروی در ورودی دو قطعه میله سنگ مرمر استوانه به بلندی ۱۲۵ سانتی متر و حد متوسط محیط ۱۵۵ سانتی متر نصب است که بر محیط آن نقوش درخت و حیوان کنده کاری شده و دو بیت شعر به خط نسخ خوش جلی بر آن حک شده است که جای گذاردن شمعدان بوده است.

سردرو پیش درگاه: سردر شرقی در قسمت پیشانی دارای سه کتیبه می‌باشد. و در قسمت تورفته یعنی نیم طاق آن دارای ده کتیبه می‌باشد.

- کتیبه در شش شمسه از کاشی معرق در دو طرف و به خط نسخ و مورخ سال ۸۹۱ که قطر هر کدام پنجاه سانتی متر است.

- کتیبه دیگر در همین قسمت و بر بالای کتیبه قبلی قرار گرفته و به خط کوفی بنایی رنگهای فیروزه‌ای و سفید است.

- در قسمت مقرنس در گاه ده اسم از اسماء باری تعالی در شمسه‌ای که کاشی آن جدید است و نیز در شمسه دیگر سوره قل هوالله به خط نسخ پیچیده زنجیری دیده می‌شود.

- کتیبه دوازده امام داخل ترنج و بالای سردر به خط نسخ.

- در دو طرف درگاه دو طاقچه با طاقما به شکل محراب که سراسر از کاشی معرق است وجود دارد و در داخل هر یک سه گل مربع با خطوط کوفی دیده می‌شود.

- در کناره‌های دو طرف این دو طاقچه نامهای محمد و علی به خط کوفی تزئینی میان گل و بوته‌های کاشی معرق تکرار شده است.

- بالای سر این دو طاقچه دو شمسه بسیار زیبا از کاشی معرق قرار دارد که در داخل آنها به خط کوفی «یا سلطان یا سبحان» تکرار شده است.

دهلیز (کریاس): آثاری که در کریاس چهارگوش و محل سقایه کنونی دیده می‌شود به ترتیب از طرف دست راست و چپ عبارت است از:

- سقف دهلیز گنبدی شکل است و با رنگ اشکال هندسی بر آن رسم کرده و نمای آجرکاری به آن داده‌اند بسیار خوش طرح و خوش رنگ است.

- در دوره زیرسقف کتیبه‌ای به رنگ آبی و خط نسخ خوش بر گچ مورخ سال ۷۷۷ هست.

- سنگ سیاهرنگ به اندازه ۲۵×۲۲ سانتی متر و خط نسخ که بر آن فرمانی حک شده است.

- لوح سنگی قهوه‌ای رنگ در دو قطعه به اندازه ۷۷×۴۸ سانتی متر و به خط نسخ.

- یک قطعه کاشی آبی به اندازه ۳۲×۴۰ سانتی متر در زیر مقرنس نصب است و به خط نسخ بر آن کتیبه شده است.

- یک قطعه سنگ قهوه‌ای رنگ به اندازه ۷۵×۱۱۲ سانتی متر حاوی فرمانی از سال ۱۱۱۵ به خط ذبیحی.

- لوح سنگ قهوه‌ای رنگ به اندازه ۵۵×۹۳ سانتی متر به خط نسخ نورای کجویی.

- قطعه چوب به اندازه ۴۰×۱۰۰ سانتی متر که به خط نستعلیق با مرکب.

- قطعه سنگی به اندازه ۵۰×۳۴ سانتی متر که قسمت بالای آن مثلثی شکل است و در حاشیه‌ای از کاشی معرق به اندازه ۴۷×۶۴ سانتی متر جاسازی شده است.

- مجموعه‌ای از کاشی معرق به قطر بیست سانتی متر که کتیبه‌ای است به خط نسخ.

- لوح سنگ به اندازه ۶۰×۴۵ سانتی متر که دارای کتیبه‌ای در متن و حاشیه و به خط نسخ است.

- یک قطعه سنگ جای آینه با نقوش کتیبه به اندازه ۳۵×۵۰ سانتی متر که در حاشیه کاشی معرق به اندازه ۵۰×۶۴ قاب‌سازی شده و خط کتیبه آن نسخ خوش جلی است.

- لوح سنگی حک شده به رنگ قهوه‌ای و به اندازه ۶۵×۴۰ سانتی متر.

- لوح سنگ قهوه‌ای رنگ به اندازه ۷۳×۱۱۵ سانتی متر و به خط نسخ.

- کتیبه کاشی معرق مورخ سال ۸۶۳ که در سر در ورود به شبستان شرقی نصب است و دارای عباراتی به خط مثلث می‌باشد.

- یک قطعه کاشی به اندازه ۲۲×۳۴ و به رنگ آبی لاجوردی که نقش گل و قندیل و سوره قل‌هوالله به سیاهی بر آن آمده در طرف قبلی دهلیز نصب است این کاشی از حیث صنعت و رنگ همانند لوحه کاشی مورخ ۷۶۵ است.

منار: بلندی منارها از سطح زمین قریب ۵۰ متر اندازه‌گیری شد و محیط منارها از محلی که بدان وارد می‌شوند ۸ متر است.

یکی از منارها دارای دو مسیر حرکت مستقل به گونه‌ای که اگر دو نفر همزمان از بالا و پایین در جهت مخالف حرکت نمایند، یکدیگر را نخواهند دید.

شبستان شرقی: این شبستان تابستانی در سال ۷۷۷ به دستور شاه یحیی مظفری ساخته شد، در آن محرابی ساخته‌اند که قسمت فوقانی آن از گچ و مقرنس کاری است. در محراب هشت قطعه کاشی معرق به اندازه ۳۰×۳۵ سانتی متر و در قسمت زیرین آن مستطیلی از کاشی معرق به اندازه ۵۸×۱۰۸ نصب شده است که نقش گل و بوته و یک عبارت عربی به صورت پیچیده و بسیار زیبا در آن تزئین و ترکیب شده است.

- در سقف گنبد نقشهای هندسی از کاشی تعبیه شده است.

- بر قسمت پایین جرزهای صحن زیر گنبد شمس‌ها و ترنجها و گلهای بسیار زیبا که از طرحهای هندسی و نقشهای گل و بته و از کاشی معرق است جلب نظر می‌کند.

دالانها و شاهنشینهای متصل به ایوان

- دیوار جرزهای واقع در دالانهای متصل به صفه اصلی گچ‌کاری است و در آنها اشکال هندسی و لابلای آنها به خط کوفی کلمات ا...، محمد، علی و نیز نقشهای زنجیری گچ‌بری شده است.

- بر روی آجرهای سقف دالان دست چپ متصل به صفه اصلی خطوط هندسی از گچ رسم و «الملک‌الله» بصورت زنجیری تکرار شده است و در وسط سقف در دایره‌ای کلمه «محمد» چهاربار به کاشی سفید و چهار بار از کاشی زرد بطور درهم و بخت کوفی تزئینی بسیار زیبایی نصب است و در مرکز آن سه بار نام «علی» به خط کوفی کار شده است.

- در شاهنشین دست چپ که رو به محراب است سنگ مرمری به اندازه ۶۳×۳۵ سانتی‌متر به دیوار نصب است و بر دوره آن به نسخ عبارت عربی کتیبه شده است و در وسط آن نقش قندیل دیده می‌شود.

- در همین شاهنشین سنگ مرمری به اندازه ۹۵×۴۱ سانتی‌متر به دیوار نصب است که در وسطش نقش گل به شکل سرو و دو لچک در قسمت فوقانی حک شده و در دوره‌اش به نسخ عباراتی کتیبه شده است.

- بر دیوار شاهنشین طبقه بالایی (در طرف چپ ایوان) یک قطعه کاشی معرق به اندازه ۱۰۶×۵۵ با نقش گل و بوته یک قطعه کاشی معرق به شکل دایره (به قطر ۵۳ سانتی‌متر) که کار قرن نهم هجری است نصبند.

- بر دیوار شاهنشین طبقه بالایی (در طرف چپ ایوان) یک محراب از کاشی معرق قرن نهم، به اندازه ۵۷×۱۰۲ سانتی‌متر نصب است و بر آن عباراتی نقش بسته است.

پایاب: در زیر صحن مسجد پایاب یا سردابه‌ای با آجر و کاشی مزین شده وجود دارد که پنجره آهنی بر بالای آن قرار داده‌اند و دو راه در ضلع شمال و غرب مسجد برای آن پایاب تعبیه شده است.

در صحن مسجد دو پایاب وجود دارد که از یکی آب زارچ و از دیگری آب محمودآباد (مردوا) می‌گذشته و اکنون خشک شده‌اند.

کتابخانه: این کتابخانه دارای مخزن کتاب، سالن مطالعه، اتاقهایی جهت مطالعه کتابهای کمیاب و با ارزش و قسمتی که قرآنها و کتب ادعیه از پشت شیشه در معرض تماشای غیر مسلمانها قرار می‌گیرد.

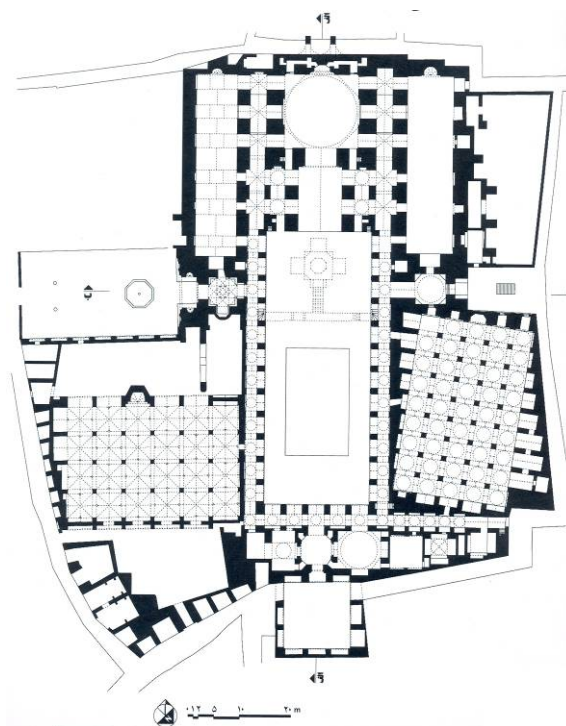
ویژگی کاربردی	<p>این مجموعه در سال ۱۳۱۳/۴/۳۱ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>درخشان‌ترین بنای شهر یزد مسجد جامع آن است؛ بنای قدیمی و بسیار فاخر و جمیل، درخشندگی کاشیها، بلندی مناره‌ها، زیبایی گچ-کاری، گشادگی صحن، خوابیدگی گنبد و بالاخره شبستان زمستانی وسیع هریک عنصری و عاملی از بزرگی و زیبایی این یادگار ارجمند و دوست پرور هزارساله یزد است.</p> <p>نکات علمی، فنی، هنری فراوانی در مسجد جامع یزد وجود دارد که ذکر آنها کتاب مستقلی را طلب می‌کند و آن را به صورت مدرسه هنری و دانشکده معماری تبدیل کرده است.</p> <p>تنوع کاشیکاری معرق و معقلی - کتیبه‌های ثلث و کوفی، مقرنس‌های معرق و گچی - خطوط بنایی - انواع طاق و تویزه، کاربندی و گره-کاری این مسجد دارای اهمیت فراوان هستند.</p> <p>از امتیازات معماری و هنری مسجد، ساختمان و کاشی‌کاری لاجوردی معرق آن می‌باشد تزئینات کاشی معرق و گره‌کاری داخل و خارج گنبد بسیار ارزنده است. مهمترین اثر تزئینی مسجد، محراب سنگی آن است که از سنگ مرمر یک پارچه ساخته شده و با نقوش کاشی معرق آرایش داده شده است. مقرنس‌کاری داخل محراب با پیچ‌های تزئینی بر روی نما، به زیبایی و ارزش محراب افزوده است. روشنایی مسجد که به صورت غیر مستقیم در داخل شبستان قدیمی یا فرعی جریان دارد، از امتیازات قابل توجه مسجد است که بوسیله انعکاس نور از گچ سفید گنبد و دیوارها تأمین می‌شود. این نوع پردازش روشنی است که معماران قرن هشتم هجری به آن توجه داشته‌اند.</p> <p>دیگر ویژگی منحصر به فرد این مسجد سردر رفیع و زیبای آن است. تزئینات روی سردر به گونه‌ای است که از خارج مسجد خودنمایی می‌کند و رهگذران را به قدم نهادن در مسجد ترغیب می‌نماید، در حالی که سردر برای فردی که از داخل نظاره‌گر آن است، تزئینات خاصی نداشته و به هیچ عنوان فرد داخل مسجد به برگشتن و خروج از مسجد تشویق نخواهد شد.</p> <p>در ضلع غربی مسجد آب انباری واقع است که کتیبه سردر ورودی آن، تاریخ ساختمانش را اندکی پس از بنای مسجد نشان می‌دهد.</p> <p>مسجد جامع یزد در شیوه خراسانی با تهرنگ شبستان ستوندار ساخته شد که امروزه چیزی از آن بازنمانده. به جای آن شبستان ستونداری را در شرق میانسرای آن ساخته‌اند. گنبدخانه و شبستانهای (تنی‌ها) جنوب میانسرا در شیوه آذری ساخته شدند. در زمان شاهرخ در دوره دوم این شیوه، سردر بلند مسجد ساخته شد. در شیوه اصفهانی دو مناره به سردر افزوده شد و در زمان قاجاریان یک شبستان زمستانی [در غرب میانسرا] ساخته شد.</p> <p>در جلوی سردر یا پیشخان، پادیاوی بوده که روی آن پوشانده و انبار شده است.</p> <p>در زیر ایوان اصلی صدوده نوع اسماء مبارکه الهی به صورتی هماهنگ و کاملاً هنری با استفاده از خط کوفی بنایی نقش بسته است.</p> <p>تنوع کاشیکاری معرق و معقلی - کتیبه‌های ثلث و کوفی، مقرنس‌های معرق و گچی - خطوط بنایی - انواع طاق و تویزه، کاربندی و گره-کاری این مسجد دارای اهمیت فراوان هستند.</p> <p>نکات علمی، فنی، هنری فراوانی در مسجد جامع یزد وجود دارد که ذکر آنها کتاب مستقلی را طلب می‌کند و آن را به صورت مدرسه هنری و دانشکده معماری تبدیل کرده است.</p> <p>شبستان غربی که در زمان حکومت امیر غیاث ساخته شده تا این اواخر هم به نام «غیاثیه» مشهور بوده است</p>
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگاه‌های یزد (نقشه ص ۸۸۹ الی ص ۸۹۷)، سبک شناسی (ص ۲۳۳ الی ص ۲۳۷)، یزد نگین کویر، مساجد تاریخی شهر یزد

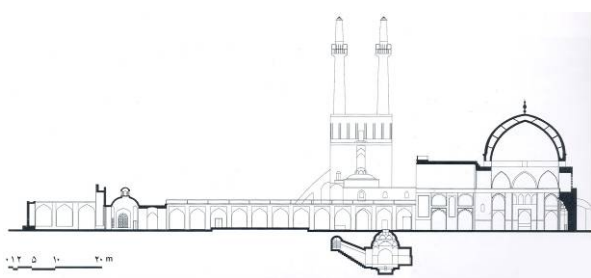
مسجد جامع یزد

قسمتی از جبهه شرقی حیاط

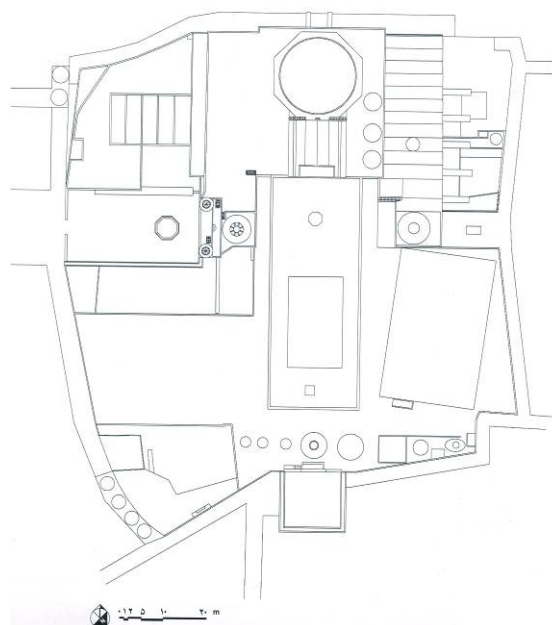
پلان همکف

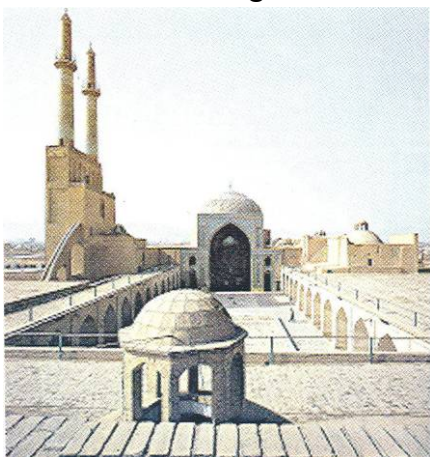
مقطع الف - الف

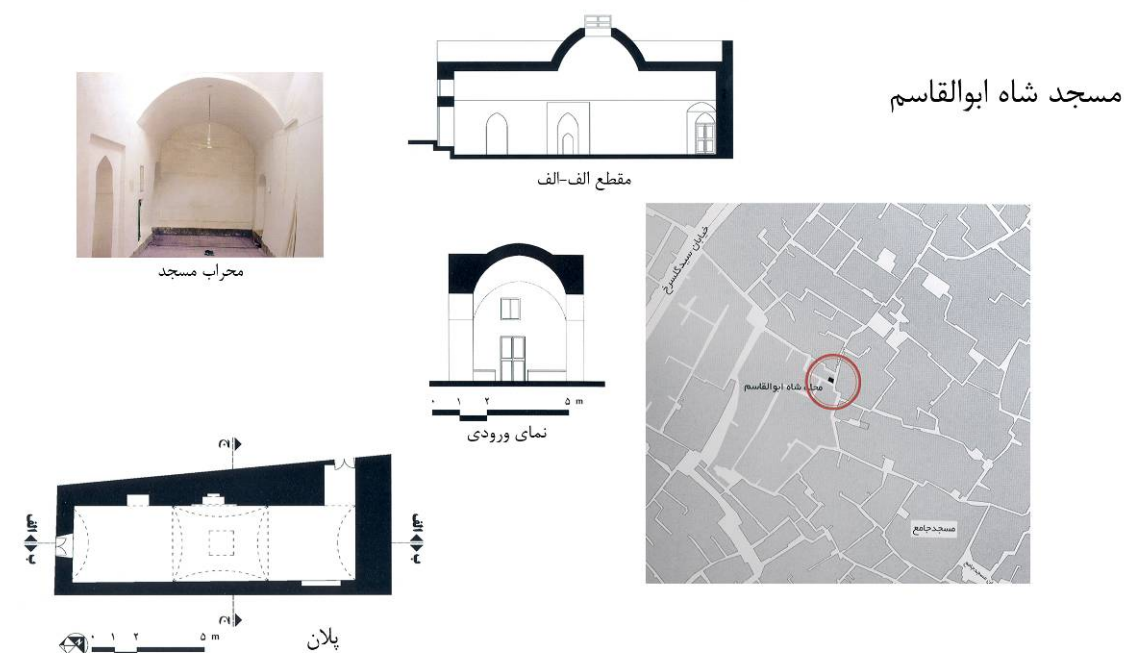
مقطع ب - ب

پلان پشت بام

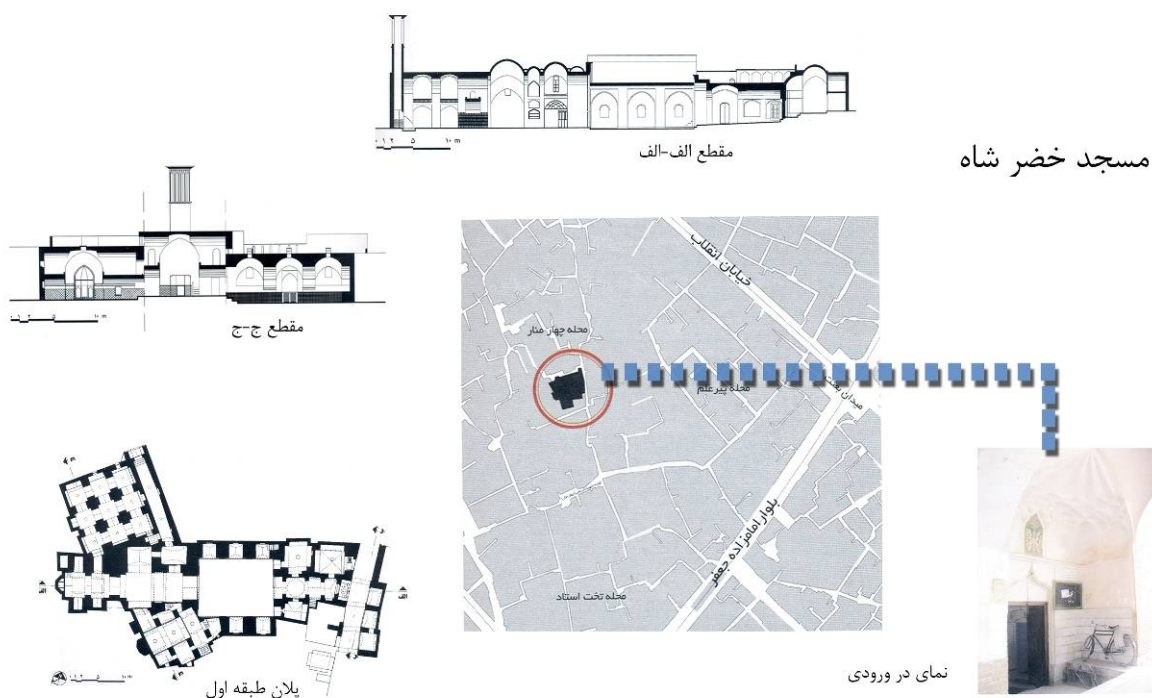

نمای عمومی از جبهه جنوبی

مسجد شاه ابوالقاسم

عنصر	۴ - ۸ - مسجد شاه ابولقاسم (۲۲۷)
موقعیت	این بنادر محله شاه‌ابولقاسم - مقابل بقعه سید عبدالنبی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	قدمت این بنا به قرن ۴ و ۵ هـ ق بر می‌گردد نام این مسجد در کتب تواریخ یزد شهاب‌الدین قاسم، معرفی شده است. این نام به مرور ایام به صورت محرف به شاه ابولقاسم تداول یافته است. مسجدی که اکنون در این محل قرار دارد، بنایی است جدید و بر جای مدرسه خواجه شهاب‌الدین قاسم برپا شده است از جامع مفیدی بر می‌آید که مسجد و مدرسه خواجه در قرن یازدهم مندرس و منهدم گشته است. به نحوی که در جامع مفیدی آمده فضای مسجد قدیم به خانه تبدیل شده بود. اکنون در قسمت قبلی مدرسه بنای مسجد جدیدی گذارده شده است.
ویژگی کالبدی	این مسجد منحصر به یک اتاق واقع در زیر ساباط بازارچه شاه‌ابولقاسم است. تنها اثر قدیمی و دیدنی آن محراب گچ‌بری شده عصر مغولی آن است. بر دور محراب سوره اخلاص به صورت گچ‌بری نقش بسته است.
ویژگی‌های کارکردی	این بنا در تاریخ ۸۱/۷/۷ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. در این بنا از تزئیناتی چون گچ‌بری و کاشی‌کاری استفاده شده است. این بنا یکی از بناهای با ارزش و دیدنی شهر یزد می‌باشد.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد (نقشه ص ۶۰۴ و ص ۶۰۸ و ص ۲۸۵)

عنصر	۴-۹ - مسجد چهارمنار یزد (یا مسجد میر خضرشاه (۲۰۵)
موقعیت	این مسجد در محله چهار منار واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	این مسجد در قرن ۹-۱۰ هـ ق. احداث شده است. گفته می‌شود که ابتدا آتشکده بوده و با ورود اسلام به مسجد تبدیل شده است. مسجد مذکور در طول تاریخ خود شاهد تغییرات زیادی بوده است. به نظر می‌رسد که بیشترین تغییر آن در سالهای گذشته انجام شده باشد. به طوریکه مسجد قبلی تخریب شده و بنایی جدید احداث گردید. گفته می‌شود که مسجد قبلی کم‌ارتفاع، کم‌نور و فرسوده بوده است. به همین دلیل با تأمین هزینه ساخت مسجد جدید توسط فرد خیری به نام برادران عطار و تأیید آقای حیدری بنای قدیمی به غیر از محراب تخریب گردید و بنای جدید احداث شد. (محراب جدید، جلوی محراب قبلی ساخته شده است). حیاط کنونی مسجد در گذشته منزلی مسکونی بوده که با خانه‌ای در کنار خیابان ایرانشهر معاوضه گردید.
ویژگی کالبدی	مسجد جدید دو طبقه بوده و یک ستون مرکزی دارد و سقف آن چهارطاقی می‌باشد.
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۷۸/۹/۱۵ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. به هنگام تخریب ساختمان اولیه مسجد قسمتی از محراب را یافتند که در قسمتی از کتیبه آن نوشته‌ای بوده که مرمت بنا را در ۲۷۰ سال پیش توسط استاد رضای کرمانی نشان می‌دهد. این مسجد از بناهای مهم محله چهار منار محسوب می‌شود. اگرچه بنای ارزشمندی است و فضاهای آن وسیع می‌باشد و دارای شبستان است ولی فعالیت چندانی ندارد.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	طرح سازماندهی و طراحی مرکز محله چهارمنار - یادگارهای یزد ج ۲

عنصر	۴ - ۱۰ - گنبد کمالیه یا مدرسه کمالیه یا بقعه شاه کمال‌الدین (۱۸۷)
موقعیت	این بنا در قسمت غرب مسجد جامع کبیر یزد (خیابان امام خمینی، کوچه مسجد جامع) واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به قرن ۸ هـ.ق. برمی‌گردد.</p> <p>مدرسه کمالیه، که از بنای آن، گنبد و قسمتی از طنبی باقی است. اکنون به شاه کمال یا شاه کمال‌الدین و در تلفظ عامیانه «شاخمالیه» شهرت دارد.</p> <p>این مدرسه در سال ۷۲۰ توسط خواجه کمال‌الدین ابوالمعالی بن خواجه برهان‌الدین ساخته شد و مدفن وی نیز زیر گنبد همین بنا قرار دارد.</p> <p>از این بنای تاریخی، دونالد ویلبر، در کتاب «معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان» تحت عنوان «بقعه شیخ کمالی» یاد می‌کند.</p> <p>در فروردین ۱۳۵۲ که این بنا را مرمت می‌کردند؛ بر اثر خاکبرداری، در اطاق قسمت شرقی متصل به بنای گنبد، چند کاشی مغولی ستاره‌ای هشت ضلعی نقش‌دار که بر پی دیوار نصب بوده هویدا شده است.</p> <p>این بقعه محرابی هم داشته و کتیبه‌ای دورتادور آن بوده است. با دیوار چینی مجددی که بعدها از داخل در این بقعه کرده‌اند محراب و دیوارهای بقعه پوشیده و بالطبع سطح بقعه کوچکتر شده است.</p>
ویژگی کالبدی	<p>مجموعه کمالیه شامل مدرسه، خانقاه، آب‌انبار، دواخانه و حمام بوده که امروز تنها مدرسه و آب‌انبار باقی مانده است.</p> <p>بنای شاه کمال مرکب است از دو قسمت: یکی که بازمانده مدرسه قدیم است و در سال ۷۱۲ ساخته شده است. دیگر اتاق متصل بدان که طبق کتیبه موجودش در سال ۷۹۲ به امر شیخ علی‌بن‌فتح‌الله بنا شده است.</p> <p>گنبد بر سر چهار دیوار مربعی که هر ضلع آن ۸۰ متر و کلفتی پی آن ۱/۸ متر است قرار دارد.</p> <p>در دورتادور دیوارهای زیرگنبد، کتیبه‌ای به خط کوفی تزئینی زیبا و رنگی قرار گرفته است.</p> <p>در آخرین قسمت زیرگنبد که به چهارضلعی پایه‌ها ختم می‌شود خطوط کوفی تزئینی نقش بسته است.</p> <p>زیر نیم طاق بلند محراب مانند قسمت شمالی کتیبه‌ای به خط ثلث بوده و قسمتی از آن باقی مانده است.</p> <p>اطراف محراب و در پیشانی آن دو کتیبه به خط کوفی وجود دارد.</p> <p>بر دیوار غربی بنای متصل به گنبد، که بعد از بنای گنبد ساخته شده و حکم بقعه‌ای داشته است و حالا هم قبوری در آن قرار دارد کتیبه‌ای رنگی و به خط ثلث وجود دارد.</p>
ویژگی کاربردی	<p>این بنا در تاریخ ۶/۱۲/۲۳ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>در تزئینات این بنا از کاشیکاری، گره‌بندی، خطوط کوفی و ثلث استفاده شده است.</p> <p>سطح خارجی گنبد با کاشی آبی گره‌بندی (به شکل ستاره) تزئین شده است.</p> <p>از مشخصات منحصر به فرد بنا می‌توان به نقاشیهایی که در قسمتهایی از داخل گنبد وجود دارد و نیز کتیبه‌ای که بر روی قسمتهایی از دیوار نقش شده است، اشاره کرد. در مجاورت این بنا، حمام وزیر و محرابی از قرن ششم باقیمانده است.</p> <p>قسمت خارجی بنا دارای الحاقات گوناگونی از دوره‌های مختلف است که این قسمت را به صورت موزه‌ای از دوره‌های مختلف در آورده است.</p>
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد

عنصر	۴-۱۱- مدرسه ضیائییه (زندان اسکندر) (۱۸۲)
موقعیت	این بنا در محله فهادان، جنب بنای دوازده امام واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به قرن ۷ (۶۳۱ ه.ق.) برمی‌گردد.</p> <p>آقای کریم پیرنیا در یادداشت‌های خود مجموعه گنبد و خانه متصل به آن و حیاط و پایاب موسوم به زندان اسکندر را مدرسه ضیائییه شهرستان می‌داند.</p> <p>مدرسه مذکور از آثار مولانا ضیاءالدین حسین رضی بن مولانا شرف‌الدین علی بود که در سال ۶۳۱ به ساختن آن آغاز شد و توسط پسرانش در سال ۷۰۵ به اتمام رسید.</p> <p>مؤلف جامع مفیدی، زندان اسکندر و مدرسه ضیائییه را جدا از هم و دو بنای مستقل معرفی کرده است.</p> <p>بعد از پیروزی انقلاب اسلامی گنبد آن توسط معمار استاد آخوند خرمی با آجر مرمت شده است.</p>
ویژگی کالبدی	<p>زندان اسکندر بنایی با گنبد مرتفع می‌باشد.</p> <p>مصالح کاربردی در این بنا اغلب خشت است.</p> <p>مدرسه ضیائییه دارای درگاه بلند، دو مناره مرتفع، باغچه مشجر (پشت مدرسه) و پایاب در میان صحن بود و زاویه، کتابخانه و حمام، روبروی آن ساخته شده بود.</p> <p>شبهستان مدرسه، دارای محراب بوده و در اطراف صحن مدرسه رواق‌هایی ساخته شده که ضلع غربی آن دارای رواق بزرگتر و محرابی گچی است.</p> <p>اندازه هر یک از اضلاع چهار دیوار گنبد ۸/۸ متر است.</p> <p>گنبد این بنا که از پای تا سر با خشت خام ساخته شده از درون دارای شکنجهای رسمی، گاورف، پتکانه، گریواره، آرایش گچی و نقشهای رسمی لاجورد و زردست و از بیرون بر روی چنبره خشتی با پتکانه و رخیام نهاده و نمای بر و پیش همه یزدی‌بندی و سیمگل است که زغره‌های گچی داشته و به نظر می‌آید که فقط پوسته رویین گنبد آجر بوده است.</p> <p>خطوط بکاررفته کوفی بود و نظیر کارهای گنبد هشت (مدرسه حسینیان) و شاه کمال و بقعه فهادان است.</p> <p>آبی که از پایاب واقع در حیاط می‌گذشته است به گفته اهل محل از قنات اله‌آباد بوده است.</p>
ویژگی کاربردی	<p>این بنا در تاریخ ۱۳۴۶/۱۲/۲۳ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>این بنای تاریخی با عظمت، در حال حاضر به گاودانی و روغن‌گری تبدیل شده است.</p> <p>در تزئین این بنا از گچ‌بری، رخیام، یزدی‌بندی، سیمگل و خط کوفی استفاده شده است.</p> <p>گنبد بلند و خشتی این بنا دارای تزئینات و آرایش گچبری و نقاشی با آبرنگ طلایی و لاجوردی است.</p> <p>معماری گنبد مدرسه ضیائییه قابل توجه است و به عنوان شیوه ساختمانی می‌توان آن را در سایر گنبد‌های دوره مغلی در ایران مشاهده کرد. به نظر می‌رسد بنای مدرسه‌های رکنیه، حسینیان و کمالیه تقلیدی از این ساختمان باشد.</p>
ضوابط و ملاحظات عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد، چهل بنا (عکس و نقشه ص ۲۵ و ص ۲۶)

<p>۴-۱۲- مدرسه مصلی (۲۳۳)</p>	<p>عنصر</p>
<p>این بنا در خیابان روبروی خیابان قیام، ضلع جنوبی بازار زرگری واقع شده است.</p>	<p>موقعیت</p>
<p>قدمت این بنا به سال ۹۵۸ ه.ق. (قرن ۱۰) برمی‌گردد. این بنا در زمان «شاه عباس اول صفوی» تعمیر شده است. این بنا به نامهای دیگری نیز خوانده می‌شده است. برخی از آن نامها عبارتند از: مصلی کبیر، مصلی جدید، مصلی کیوترخان، مصلی میرک خان، اسحاقیه، مصلی صفدرخان و بقعه مصلی</p>	<p>سابقه و تحولات تاریخی</p>
<p>این بنا در محدوده‌ای وسیع (حدود ۷۰×۷۵ متر) و مرکب از مسجد، مدرسه و در دو طبقه بر روی شالوده چهارطاقی ساسانی استوار شده است. در اطراف سردر شرقی مصلی کتیبه‌ای از کاشی معرق به خط مثلث سفید رنگ بر زمینه لاجوردی نقش بسته است. حجرات مدرسه در طبقه‌های بالا و پایین قرار دارد. طبقه پایین به علت آنکه به مرسوم شهر یزد برای رسیدن به آب قنات خاکبرداری و در آن باغچه‌ای ایجاد شده است، در گودی قرار دارد. حجرات و مدرس و محراب را دور تا دور باغچه و نیز در طبقه دوم ساخته‌اند. کتیبه‌ای در سه ضلع به خط خوش بر روی سردر شمالی مصلی در خیابان شاه قرار دارد. یک در بزرگ دولنگه منبت و کنده‌کاری و آلت سازی شده که بر دو کتیبه آن عباراتی به خط نسخ کنده شده است. زیر این کتیبه، کتیبه - ای به خط کوفی هست که بر روی دو لنگه آن تکرار شده است. بالای سردر چوبی مذکور کتیبه‌ای از دو قطعه سنگ نصب است و به خط نستعلیق بر آن عباراتی نوشته شده است. در محراب قسمت تحتانی کتیبه‌ای از کاشیهای مربع ۲۵×۲۵ سانتی متری نصب است و به خط نستعلیق اشعاری روی آن نوشته شده است.</p>	<p>ویژگی کالبدی</p>
<p>این بنا در تاریخ ۱۳۱۵/۳/۳۰ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. مصلی همواره از مراکز تدریس و نیز زاویه‌ای برای گوشه گیران و طالب علمان بود. این بنا از تأسیسات مهم علمی و فرهنگی یزد به شمار می‌رود. اکنون حجره‌های این بنا مسکن طلاب و صحنش مدرسه طلاب و استادان علوم دینی است. چهار طاقی وسط صحن بنایی است که نظیرش را از عصر اسلامی نداریم. این چهار طاقی در نوع خود اثری منحصر به فرد است که از چهارسو بازو گشاده است که جهت انجام مراسم آیین اسلام بوده است.</p>	<p>ویژگی کارکردی</p>
<p>مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی</p>	<p>حرایم و ضوابط ملاک عمل</p>
<p>برنامه ریزی مرمت - یادگارهای یزد</p>	<p>مأخذ</p>

۵- سایر بناهای تاریخی شهر یزد

۵-۱- باغ‌ها

منظور از باغ، باغ‌های کشاورزی نیست، بلکه مراد باغ‌هایی است که از نظر طراحی معماری، محوطه-سازی و ردیف کاری درختان مفاهیمی ویژه را در خود دارد و بیشتر به عنوان فضای سبز و محل استراحت و تفریح استفاده می‌شده است. در استان یزد علی‌رغم کویری بودن و مشکل کم آبی، باغ‌هایی یافت می‌شود که نشان ذوق و خلاقیت معماران و بیستان پیرایان یزدی است. در طراحی معماری و معماری منظر این باغها نبوغ خاصی نهفته است.

از میان باغ‌های استان یزد می‌توان به باغ دولت‌آباد، باغ خان (در جاده قدیم تفت) باغ مشیر، باغ کلاه فرنگی، (در رحمت آباد)، باغ مرشد (در محله تل)، باغ دکتر اولیا، و باغ محمودیه (در نعیم آباد)، باغ سرآسیاب، باغ گلکار، باغ اکرمی (در مهریز) و باغ علی‌نقی‌خان (در تفت) نام برد.

۵-۲- بازار

بعد از مسجد مهم‌ترین عنصر کالبدی شهرهای اسلامی بازارهای سرپوشیده است که در واقع ستون فقرات شهر را تشکیل می‌دهد و به مغزشهر «مسجد جامع» می‌پیوندد.

ریشه منشأ بازارهای اسلامی به زمانهای قبل از آن به ویژه عصر ساسانیان برمی‌گردد. با گسترش روند شهرنشینی به دلیل وسعت یافتن تجارت و بازرگانی در قرن سوم تا ششم هجری و رونق شهرسازی، بازار اهمیت به سزایی یافت و در سازمان فضایی شهر موقعیت ویژه‌ای کسب نموده. به طوریکه در اکثر شهرهای اسلامی بازارها از شروع یک دروازه تا انتهای دروازه دیگر و حتی به طور متقاطع، دور راسته اصلی از بازار چهار دروازه شهر را در یک چهار سوق مرتبط می‌ساختند. از طرفی اهمیت یافتن و توسعه حرفه‌های شهری به لحاظ گسترش داد و ستد و تشدید سکونت در این بخش از شهر که به خصوص از قرون سوم و چهارم به بعد صورت پذیرفته موجب رشد بازارها در ربض شهرهای شرق اسلامی گشت.

در یزد دو نوع بازار سرپوشیده براساس اصول معماری و شهرسازی سنتی شکل گرفته است.

الف) بازارچه (ب) بازار

الف) بازارچه: معمولاً مقیاس فعالیت آنها در سطح محله است و در جهت پاسخگویی نیازهای روزمره ساکنان طراحی شده‌اند و اندازه آنها با توجه به مقیاس و جمعیت محله متغیر می‌باشد و معمولاً فعالیت‌هایی مانند: نانوايي، قصابي، عطاري، میوه‌فروشي یک یا چند کارگاه کوچک تولیدی حسینی، مسجد و آب‌انبار در یک بازارچه دیده می‌شود. که نمونه‌هایی از بازارچه‌های یزد عبارتند از: بازارچه کوشکنو، بازارچه شاه ابوالقاسم، بازارچه غلام‌علی‌خراسانی، بازارچه هاشم‌خان، بازارچه پشت باغ در محله خلف باغ، بازارچه محله تل.

ب) بازارها: مجموعه بازارهای قدیمی یزد، مجموعه معماری شهری گسترده‌ای است که در جنوب برج و باروی شهر واقع شده که چندین راسته بازار، تیمچه، سرا، مسجد، میدان، حسینی، مدرسه، آب-انبار، کاروانسرا و کارگاه تولیدی را در بردارد. مجموعه بازارهای قدیمی یزد که ستون فقرات شهر قدیم یزد را تشکیل می‌دهد در دوران پهلوی با احداث خیابان شاه (خیابان قیام فعلی) به دو نیم شد و برخی فضاهای اصلی آن مانند بازار ارس دوزها، بازار محمدعلی‌خان، بازار پنجه‌علی و... تخریب شد. از کارگاههای تولیدی بازار می‌توان از کارگاه مازای (محل ساییدن برگ حنا - رنگ طبیعی)، کارگاه حلوايي (محل تبدیل کنجد به حلوا ارده) و کارگاه رنگرزی (محل رنگ آمیزی الیاف نخی و پشمی) نام برد که هر کدام بنا به اقتضای نوع فعالیت دارای معماری ویژه خود هستند.

- بازارهای عمده یزد عبارتند از:

بازار خان، بازار پنجه‌علی، بازار زرگری، بازار قیصریه، بازار علاقمندی، بازار کاشی‌کاری، بازار چیت‌سازی، بازار مسجد ملا اسماعیل، بازار افشار، بازار حاجی قنبر، بازار محمدعلی‌خان، بازار جعفرخان، بازار صدري، (شاهزاده فاضل)، بازار دروازه مهریز، بازار مسگری، بازار نخود ریزی.

۵-۳- بادگیر

یکی از شاخص‌ترین نشانه‌هایی که منظر عمومی شهر یزد را از دیگر شهرهای کشور متمایز می‌سازد، وجود بادگیرهای متنوع آن است. اهمیت آنها به قدری است که لازم است برای هر کدام شناسنامه‌ای فنی تهیه و طرح حفاظت ویژه‌ای تدارک دیده شود.

بیشتر بادگیرها به فضاهای مسکونی قدیمی تعلق دارند. از طرفی برفراز محراب برخی مساجد مانند مسجد ریگ، مسجد ملا اسماعیل و مسجد حاج محمد حسین اردکان نیز بادگیر به نحو زیبایی تعبیه شده است. در مسجد حاج محمد حسین جریان هوا به کانال‌هایی در کف مسجد هدایت می‌شود که در نوع خود بی‌نظیر است.

غالب آب انبارهای درون شهری دارای بادگیر هستند که تعداد آنها بین یک تا شش متغیر می‌باشد و به عنوان وسیله‌ای برای تهویه و تبرید آب از آنها استفاده می‌شده است. به جز موارد یاد شده در بالا، یک نوع بادگیر منحصر به فرد در مهریز شناخته شد است که به فضای عمومی بازارچه ارتباط دارد. بادگیرها سیستم تنفس شهری محسوب می‌شوند. آنها برجهای هستند که با توجه به نحوه ساختمان ویژه خود جریان طبیعی هوا را به داخل بناهای مختلف هدایت می‌کنند و از مصادیق بارز استفاده از انرژی‌های پاک محسوب می‌شوند. در خانه‌ها بادگیر معمولاً در ضلع جنوبی حیاط یعنی در قسمت تابستان‌نشین خانه ساخته می‌شوند.

بادگیرها نوعاً به تالار، حوضخانه، کلاه فرنگی و زیرزمین مربوط می‌شوند و شرایطی را به وجود می‌آورند تا جریان هوا داخل ساختمان برقرار شود و ضمن تماس با عنصر رطوبت زا، مثل حوض، باغچه، درختان، جداره زیرزمین چوب و پایاب، کمبود رطوبت زمین را جبران و محیطی مطبوع برای زندگی در ایام گرم و طاقت فرسای تابستان برای ساکنان فراهم آورند. مصالح ساختمانی بادگیر معمولاً خشت خام، آجر، گل، گچ و چوب شورونه می‌باشد. چوب شورونه از انواع چوب‌هایی است که دارای استحکام عالی است و در برابر حمله موریانه نیز مقاوم است.

- بادگیرها از چهار بخش عمده ساخته شده‌اند:

(۱) بدنه (یا ساقه) (۲) قفسه (۳) تیغه‌ها (۴) سقف

بدنه بادگیر معمولاً به صورت مکعب مستطیل یا منشور ساخته می‌شود قاعده آنها اغلب به شکل مربع، مستطیل و هشت وجهی می‌باشد.

غالباً یک طبقه هستند اما بادگیر خانه آقازاده در ابرکوه و بادگیر رباط حاجی ابوالقاسم رشتی در عقدا، از جمله بادگیرهای دو طبقه و منحصر به فرد می‌باشند.

غالب بادگیرهای منطقه اردکان و میبد یک طرفه و بادگیر باغ دولت آباد با ۳۳ متر ارتفاع از زمین (بلندترین بادگیر جهان) هشت طرفه می‌باشد. گرچه بادگیر یک عنصر تاسیساتی است اما همواره تزئیناتی را با گچ و یا آجر به همراه دارد. بادگیر گذشته از عملکرد آن، نمایانگر تشخیص و منزلت اجتماعی صاحب آن نیز می‌باشد که از طریق ارتفاع و نوع تزئین‌های آن شناخته می‌شود.

۵-۴- حمام

چند اصل مهم در مورد ساخت حمام‌ها رعایت می‌شده است. یکی از آن اصول ایجاد راهرویی پیچ-درپیچ در حد فاصل دهلیز و ورودی حمام بوده است. این مسئله باعث می‌شده که هوای گرم نتواند به طور مستقیم وارد شود. سپس وارد دهلیز شده (فضای برزخ) و بعد از آن بینه یا رخت‌کن که محیطی نیمه گرم و نسبتاً خشک بوده، قرار داشته است. بعد از این فضا نیز مستقیماً وارد گرمخانه نمی‌شدند و فضایی بنام "میان‌در"، در این فاصله بوده است. در اینجا یک یا دو سکو جهت انداختن لنگ و دولچه و اسباب حمام داشته و معمولاً راه دستشویی و مستراح از همین "میان‌در" بوده است برای ستردن موهای اضافی در قسمتی از بینه سلمانی سر را می‌تراشید و محلی نیز در "میان‌در" جهت موهای اضافی بوده و کسانی که نیاز به این کار نداشتند مستقیماً وارد گرمخانه می‌شدند این محل از زمان صفویه در داخل گرمخانه قرار گرفته و در آن را از "میان‌در" بسته‌اند. فضای داخلی گرمخانه به چند محل جهت کیسه‌کش، تمیز کردن و خزانه‌ها تقسیم می‌شده است.

خزانه در حمام‌های کامل سه عدد بوده که یکی برای آب گرم، یکی برای آب سرد و در وسط آن دو، خزانه آب ولرم جای می‌گرفت. علاوه بر این گرمخانه محلی برای آب بازی و شنا داشته است.

حمام جای خاصی نیز برای رگزدن داشته و چون خون جاری می‌شده است محلی را برای خاک ریختن روی آن در نظر می‌گرفتند.

هر حمامی متناسب با خودش آبریز و مستراح داشت که با راهرویی نسبتاً طولانی به میان در وصل می‌شد.

گرم کردن حمام به وسیله تون (خند یا گل خس یا کانون آتش) که در زیر حمامها بوده صورت می‌گرفته و مواد سوختنی آن بته بوده است.

۵-۵- حسینیه

حسینیه محوطه‌ای است که معمولاً چهار طرف آن دیوارکشی، غرفه‌بندی و طاق‌نماسازی شده است. در بسیاری از حسینیه‌ها مسجد هم هست و احیاناً در آب انبار هم آنجا باز می‌شود.

حسینیه محل تجمع مردم در ایام عزاداری است که در مواقع سوگواری بر روی آن «پوش» می‌کشیده‌اند. هر یک از محلات شهر یک یا دو حسینیه دارد.

در وسط حسینیه کلکی قرار دارد که از آجر ساخته شده است. کلک معمولاً هشت ضلعی و بلندی آن حدود یک متر و نیم است. کلک محل آن بوده است که بر روی آن آتش می‌افروخته‌اند. هنوز هم در عده‌ای از حسینیه‌ها آثار کلک باقی است. اما در بسیار جاها برای عبور و مرور اتومبیل آنرا خراب کرده‌اند.

اسامی عده‌ای از حسینیه‌های مشهور که تاریخ دارند عبارت است از:

حسینیه حاجی یوسف، حسینیه شازده فاضل، حسینیه کوچه بیوک، حسینیه میرچخماق (که در حال حاضر اثری از آن باقی نیست).

۵-۶- آتشکده

آتشکده‌های زرتشتیان بنا بر مقام و اهمیت برسه دسته است.

آتش دادگاه که در خانه‌های افروخته می‌شود و صورت خانوادگی دارد و مراسم تقدیس ندارد. آتش خانواده را جان خانواده می‌دانند. بنابر گفته مری بویس آتش دادگاه را نیز موبدان بر پا می‌دارند اما افراد عادی می‌توانند به خدمت آن پردازند. معمولاً زرتشتیان متمکن، در خانه‌های خود آتش دادگاه شعله ور می‌دارند.

دومی آتش آدران (= در مهر) است و از لحاظ رتبه، از آتش دادگاه برتر و مخصوص شهرها و است.

سومی آتش وره‌رام (= بهرام) است که از دو آتش دیگر به مرانب با اعتبارتر و فروزانتر و طبعاً عمومی‌تر است. اکنون در ایران دو آتش بهرام هست: یکی در یزد و یکی در کرمان.

آتش وره‌رام از پانزده آتش گوناگون و آذرخش برق آسمانی تشکیل می‌یابد (یعنی جمعاً شانزده آتش). آنها عبارتند از «رنگرز» پادشاه یا فرماندار، کوزه‌گر، آجرپز، درویش یا صاحب‌دل، زرگر، ضرابخانه، آهنگر، اسلحه‌ساز نانوا، تقطیر، فرمانده آتش، چوپان، پیشوای دینی، برق آسمان، مرده‌سوز

۷- معرفی سایر بناها و محوطه‌های تاریخی شهر یزد

عنصر	۷- ۱- بقعه امامزاده جعفر (۴۳)
موقعیت	این بنا در بلوار امامزاده جعفر بین چهارراه فرهنگیان واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا مربوط می‌شود به سال ۴۲۴-۱۰۸۳ ه.ق.</p> <p>به مناسبت آن که کتیبه‌اش ابوجعفر بوده اختصاراً در اذهان عموم به «امامزاده جعفر» مرسوم شده است. ولی در کتب تاریخ یزد تحت عنوان امامزاده «محمد بن علی بی‌عبد...» مورد معرفی قرار گرفته است. وی در سال ۴۲۴ هجری درگذشت و در محلی دفن شد که امامزاده، خود پسرش را در آنجا مدفون ساخته بود. نخستین بار در سال ۷۷۶ هجری «خواجه اسحاق بن حسن ساروج خوارزمی» مزار او را به صورت قبری از کاشی پوشانید و عبارت تاریخ بر نبش محراب گذارد و به اطراف مزار دیوار کشید.</p> <p>بنای گنبد حدود ۱۰۰ سال قبل توسط مشیرالممالک مرمت بنیادی و ۴۰ سال پیش سطح آن کاشی شده است.</p>
کابلی ویژگی	<p>این بنا دارای یک سردر ورودی، دو منار بالای سردر و یک گنبد می‌باشد.</p> <p>بر سردر ورودی دو قطعه نیم متری از کتیبه کاشی معرق قرن نهم باقی مانده است.</p> <p>بالای سر مرقد یک قطعه سنگ داخل قابی کتیبه‌دار از کاشی معرق مجموعاً به اندازه ۱۶×۱۴۰ سانتی متر نصب است.</p>
کارکردی ویژگی	<p>این بنا در تاریخ ۷۸/۱/۲۳ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>مهمترین مزار مورد احترام عام و خاص می‌باشد.</p>
ضوابط و حرایم ملاک عمل	<p>ضوابط عرصه و اعیان:</p> <ul style="list-style-type: none"> - هر گونه اقدامی که منجر به تخریب عرصه و اعیان اثر یا تغییر در ماهیت آن گردد ممنوع است. - هرگونه فعالیت عمرانی در عرصه و اعیان اثر اعم از مرمت، توسعه، تعمیر، تحدید یا تغییر بنا و تغییر در نحوه استفاده از تمام یا بخشی از اثر بدون صدور مجوز سازمان میراث فرهنگی کشور و نظارت آن سازمان ممنوع است. <p>ضوابط حریم درجه یک:</p> <ul style="list-style-type: none"> - هر گونه تخریب، نوسازی، بهسازی و احداث بنا پس از تهیه طرح و تصویب آن از سوی سازمان میراث فرهنگی کشور و با نظارت آن سازمان مجاز و قابل اجرا خواهد بود. - در محدوده حریم درجه یک ارتفاع مجاز جهت احداث ساختمان و هر نوع ساخت و ساز دیگر حداکثر در یک طبقه و به اندازه ۵/۴ متری باشد. - هرگونه تفکیک و تجمع پلاکها و تعریض معابر در محدوده این حریم باید به تصویب سازمان میراث فرهنگی کشور برسد. - هرگونه ناسازی بناها در محدوده این حریم باید با طرح مصوب سازمان میراث فرهنگی کشور و با استفاده از مصالح بومی و سنتی متناسب و همگون با مصالح به کاررفته در عرصه و اعیان اثر، صورت پذیرد. - در محدوده این حریم هرگونه اقدامی که به عرصه و اعیان اثر لطمه وارد سازد، از قبیل حفر چاه یا احداث کانال آب و فاضلاب، هدایت آبهای سطحی به سمت عرصه و اعیان اثر، انباشت زباله و یا تردد ماشین‌آلات سنگین و نصب و کارکرد دستگاههای لرزاننده یا دودزا ممنوع است. - هرگونه اقدام عمرانی از قبیل احداث خط لوله گاز، برق، تلفن، آب و فضای سبز در محدوده این حریم، باید با تأیید و تصویب سازمان میراث فرهنگی کشور و نظارت آن سازمان صورت پذیرد.
مأخذ	<p>برنامه‌ریزی مرمت ابنیه تاریخی یزد، یادگارهای یزد، پروژه تعیین حریم و ضوابط بقعه امامزاده جعفر شهر یزد، مشاور: معاونت حفظ و احیاء استان یزد: آقای حسین‌زاده، دفتر فنی سازمان میراث فرهنگی، آقای رضایی - کارفرما: سازمان میراث فرهنگی کشور، تاریخ تهیه: ۷۸/۱۱/۳۰. تاریخ تصویب: ۷۸/۱۲/۱۴</p>

عنصر	۷-۲- بقعه شیخ احمد فهادان (۱۹۵)
موقعیت	این بنا در محله فهادان، خیابان فهادان، کوچه حمام گود واقع شده است.
سابقه و تحول تاریخی	«شیخ فخرالدین احمد» و برادرش «محمد» از مردم اسفنجرد (مجومرد) بوده‌اند که به یزد آمده و در محله فهادان سکنی گزیده‌اند. این دو برادر از عرفای زمان خویش بودند و کرامات بسیار زیادی از این دو نقل شده است. شیخ احمد در سال ۷۲۷ هجری و برادرش در سال ۷۳۵ هجری وفات کردند و هر دو در همان محل زندگی‌شان یعنی همان خانقاهی که احداث کرده بودند مدفون شدند. معلوم نیست که آیا مدرسه یا خانقاهی که مورخان نام می‌برند از احداثهای خود این دو عارف بوده یا اینکه بعدها در محل مزار، خانقاه و مدرسه بنا کردند. نوشته‌اند که امیر مبارزالدین نسبت به مزار شیخ احمد ارادتی خاص و کامل داشت و در سال ۷۵۰ هجری عمارتی عالی در جوار بقعه شیخ بنا کرد. سنگ قبر شیخ احمد حدود ۵۰ سال قبل به «دروازه امام» منتقل و در آنجا نصب شده است.
ویژگی کالبدی	از این بنا در حال حاضر تنها یک گنبد با بادگیرهای مربع شکل و یک محراب باقی مانده است. سطح زیر گنبد ۸/۵×۷ متر و کلفتی پی آن ۱/۴۵ متر است.
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۴۷/۱۲/۲۳ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. تزئیناتی که در این بنا استفاده شده شامل: آجرکاری (گنبد)، کاشیکاری (بادگیرها) و کاشیکاری معرق (محراب) می‌باشد. پوشش داخلی دیوارهای بقعه از گچ و دارای تزئیناتی از لاجورد با کتیبه‌ای از اسماء خداوند و آیات قرآنی به خط کوفی بوده است. سقف گنبد با شمشه‌ای تزئین شده بود و قسمتی از آن هنوز باقی است.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد- چهل بنا

عنصر	۷-۳- بقعه دوازده امام (۷۲)
موقعیت	این بنا در محله فهادان، کوچه فهادان جنب مدرسه ضیائییه واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به قرن ۵ هـ.ق. (۴۲۹ هـ.ق.) برمی‌گردد.</p> <p>این بنا به دستور دو برادر به نامهای ابو یعقوب و ابو مسعود ساخته شد. معلوم نیست که تغییر نام بنا به دوازده امام کی صورت گرفته است. (در آن زمان بر پایه باورهای ویژه‌ای که داشتند، برخی ساختمانها را دوازده امام می‌نامیدند).</p> <p>حدود صد سال پیش سنگ قبر فخرالدین اسفنجری به این محل نقل شده است. این سنگ قبر که در محراب نصب بود. متأسفانه در تابستان سال ۱۳۸۲ به سرقت برده شده است.</p>
کالبدی و بزرگی	<p>این بنا تنها از یک گنبد منفرد تشکیل شده است. تهرنگ گنبد خانه همانند آتشکده است.</p> <p>این بقعه در اندازه ۸/۵ در ۸/۵ متر و به ضخامت دیواره ۱/۴۵ متر است.</p> <p>گوشه سازی زیر گنبد ترمبه پتکانه است. گنبد دارای یک پوسته است و شاید پوسته رویی گنبد ناری بوده است.</p>
ویژگی کارکردی	<p>این بنا در تاریخ ۱۳۱۴/۹/۱۵ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است .</p> <p>از نمونه‌های کامل بناهای دوره سلجوقی است.</p> <p>این بنا قدیمیترین بنای موجود در یزد است که از حیث سبک بنا و نقش و نگار دارای اهمیت ویژه‌ایست.</p> <p>محراب این بنا دارای گچ‌بری‌هایی متعلق به دوره سلجوقی می‌باشد.</p> <p>تزئینات داخل بنا شامل موارد زیر است:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱- یک کتیبه کوفی تزئینی از رنگ، بالای سر ورودی نمای غربی وجود دارد که در حاشیه‌ای از نقوش گل و بوته قرار گرفته است. ۲- قسمتی از بدنه دیوار محراب، کاشی معرق کار شده که ظاهراً از الحاقات قرن هشتم هجری است. ۳- در بالای محراب، گچ بری بر هشته کار شده است. ۴- کتیبه ای رنگی از نقاشی روی گچ، روی دیوارها دیده می‌شود. ۵- کتیبه‌ای کوفی از رنگ، بر بالای سردر ورودی (شمالی) که آیه ۱۶۳ سوره بقره بر آن نقش بسته است. ۶- کتیبه‌ای کوفی از رنگ، بر درگاه نمای شرقی که آیه ۶۵ سوره غافر است.
ضوابط و ملاک عمل حرایم	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد - چهل بنا (ص ۲۷ و ص ۲۸ چهل بنا عکس + نقشه)

عنصر	۷-۴ - بقعه سهل بن علی (مجموعه ۱۷۳)
موقعیت	این بنا در خیابان امام خمینی (ره) در پشت مصلاهی یزد واقع شده است.
تاریخی سابقه و تحولات	قدمت این بنا به قرن هشتم هـ.ق. می‌رسد. این نام را در سده های اخیر بدین مزار نهاده‌اند. این بنا مزار «شیخ جمال‌الاسلام» عارف بزرگ و متوفی سال ۴۸۰ هجری می‌باشد. ذکر سهل بن علی به هیچ وجه در کتاب تاریخ یزد دیده نمی‌شود. احتمالاتی که عبدالحسین آیتی در باب این بنا قائل شده و آن را مدفن سهل بن علی بن سهل مشهور به سلمان خراسانی حاکم یزد در عهد عباسیان دانسته است، بسیار ضعیف و غیر مستند است.
ویژگی کالبدی	مجموعه‌ای است از گنبد مرتفع و چند صَفَه و اطاق و مسجد و حیاط و کتیبه. کتیبه ای در هشت قطعه بر قسمت بالای چهار دیوار زیر گنبد، قرار دارد. گنبد بر روی چهاردیواری به اندازه ۸/۵×۸/۵ متر و کلفتی ۱/۵ متر قرار دارد که به هشت گوشواره و پس از آن شانزده گوشواره ختم می‌شود. بالای درگاه ورودی مسجد یک تخته سنگ به شکل سرو نصب و به خط نسخ روی آن عباراتی نوشته شده است.
کارکردی و ویژگی	این بنا در تاریخ ۷۸/۳/۸ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. گچبری کتیبه ها از نوعی است که در مدرسه رکنیه و مدرسه شمسیه وجود دارد. مردم این محل را مزار امامزاده سهل بن علی می‌دانند و نسبت بدان احترام بسیار قائلند.
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	برنامه ریزی مرمت - یادگارهای یزد

عنصر	۷-۵- آرامگاه سید رکن‌الدین (۷۳)
موقعیت	این بنا در خیابان مسجد جامع کبیر، کوچه سید رکن‌الدین واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به قرن هشتم هـ.ق. (۷۲۵) برمی‌گردد. بانی آن «امیر رکن‌الدین محمد قاضی» است. سید رکن‌الدین، بنیاد کننده بخشی از مسجد جامع بود. این آرامگاه در گذشته بخشهایی چون مدرسه، میانسرا، رصدخانه، خانقاه و کتابخانه نیز در کنار خود داشته است. این آرامگاه اکنون پابرجاست و ایوان جلوی آن را که ویران شده بود، برای جلوگیری از رانش گنبد بازسازی کرده‌اند.</p>
ویژگی کالبدی	<p>این بقعه از چهار بخش ورودی، صحن، ایوان و گنبد خانه تشکیل شده است. ورودی ساده آن از سمت شمال با چند پله به صحن تقریباً مربع شکلی می‌رسد که در سه طرف پوشش آجری ساده دارد. ایوان بلند بقعه در سمت جنوبی صحن با کاشی‌کاریهای معرق، آجرکاری و گچ‌بریهای زیبا آراسته شده است. گنبد خانه مربع شکل این بقعه با ابعاد در حدود ۱۱/۵ متر، نمایشگاهی است کم‌نظیر از گچ‌بریهای زیبا، نقش‌های رسمی و آبرنگی و کتیبه‌های آیات قرآنی با خطوط کوفی و ثلث. گنبد از نوع دو پوسته پیوسته است که با مهارت و هنرمندی بر روی چهار فیلیوش استقرار یافته است. (چهل بنا)</p>
ویژگی کارکردی	<p>این بنا در تاریخ ۱۳۱۴/۹/۱۵ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. این بنا اکنون نیز به عنوان یکی از زیارتگاههای شهر یزد برپا می‌باشد. سررد و گنبد این بنا دارای تزئینات زیبایی از کاشی‌کاری می‌باشد. به طور کلی تزئینات زیرگنبد و گنبدخانه به این شرح است: دروازه ترنج لاجوردی در اطراف شمسه که یک در میان در داخل آنها به خط ثلث سوره تین و به خط کوفی سوره اخلاص نوشته شده است. در کمر بند زیرگنبد، سوره مبارکه فتح تا آخر آیه پنجم را به خط کوفی نوشته‌اند. در هشت مثلث شکل، داخل چهار گوشواره به خط کوفی تزئینی نوشته شده: «فسیفیکهم ا... و هوالسمیع العلیم». زیر گوشواره‌ها، کتیبه‌ای به خط ثلث در چهار ضلع بنا دیده می‌شود و سوره پس تا آخر آیه شریفه ۱۲، در آن نوشته شده است. اطراف محراب کتیبه‌ای به خط ثلث از گچ و به طور برجسته به چشم می‌خورد که قسمتی از سوره مبارکه انسان در آن کتیبه به طور سروته، یا دورویه نوشته شده است. در حاشیه دوره محراب، عبارت «الملك لله» به خط کوفی ریز تکرار شده است. کنار دیواره دست راست محراب، سوره فتح به خط ثلث نوشته شده که در اضلاع دیگر بنا ادامه یافته است. در دو طرف محراب و در پیشانی مستطیل، به خط کوفی و رنگ سفید بر زمینه آبی «سبحان ا...»، «الحمد لله» و «الله اکبر» به گونه دورویه کتیبه شده است. در محراب نمای ضلع شرقی، دو پیشانی مستطیل شکل وجود دارد که به خط کوفی «الملك لله» با گچ برجسته، به طور دورویه و داخل آن «العظمه لله» به رنگ سفید بر زمینه آبی به طور دورویه نوشته شده است. کاشی‌کاری سطح خارجی گنبد جدید است. اما از تعریفی که مولف تاریخ یزد از آن کرده پیداست که در آن زمان، سراسر از کاشیهای سبز رنگ پوشیده بود. به مرور ایام خراب شده است. در ساقه گنبد به خط کوفی بنایی «ا... اکبر» تکرار شده است. (چهل بنا)</p>
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	سبک شناسی معماری - برنامه ریزی مرمت - چهل بنا ص ۲۲ و ص ۲۴ عکس چهل بنا

عنصر	۷-۶- بقعه سید گل سرخ (۴۱)
موقعیت	این بنا در بیرون دروازه کوشک نو، محله سرچم درکنار خیابان سیدگل سرخ واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	قدمت این بنا به قرن ۹ هـ.ق. برمی‌گردد. در این بنا مرقد سید معزالدین بن شرف‌الدین علی بن شمس‌الدین محمد بن تاج‌الدین است. عامه مردم این مرقد را به نام سید حسین پسر امام موسی بن جعفر میدانند و آن را بسیار محترم می‌شمارند. احتمال دارد که انتساب این مزار به سید حسین ناشی از آن باشد که قبر پیر حسین بن استاد حسن متوفی در ۹۷۹ هـ.ق. نیز در همان مزار یا حدود همان محل بوده است و هم‌اکنون سنگ آن بر دیوار غربی بازارچه متصل به مزار نصب است. مؤلف تذکره جلالی، می‌نویسد که: مزار سید گل سرخ همان سید سرچم مذکور در تاریخ جدید یزد است. در صورتیکه مؤلف جامع مفیدی سید سرچم و سید گل سرخ را به صورت دو عنوان مستقل یاد می‌کند و معلوم است که این دو مزار دو بقعه مجزا است.
ویژگی کالبدی	ابعاد بنای اصلی مزار ۴/۵۵×۴ متر و کلفتی دیوارش ۱/۴ متر است. بر سردر ورودی مزار و از طرف داخل یک قطعه سنگ به اندازه ۵۰×۳۰ سانتی متر مربوط به مسجدی که در سال ۱۰۵۳ ساخته شده بود نصب است و به خط نستعلیق بر روی آن اشعاری نوشته شده است؛ البته معلوم نیست که این سنگ مربوط به کدام مسجد بوده است. بر دیوار غربی بازارچه متصل به مزار یک قطعه سنگ سیاه‌رنگ نصب است که با خط نسخ خوش عباراتی روی آن نوشته شده است. کتیبه‌ای به طور عمودی بالای سر قبر نصب شده است و اطرافش حاشیه مجزایی داشته است که روی آن اسامی دوازده امام به خط نسخ خوش نوشته شده و اکنون قسمتهایی از آن باقی مانده است.
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۸۱/۱۲/۱۷ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. تزییناتی که در این بنا به چشم می‌خورد عبارتست از: کاشی کاری معرق (در کتیبه)، نوشته‌هایی بر روی کتیبه و قطعه سنگهایی که به خط نسخ و نستعلیق کار شده است. اطراف بنای اصلی مزار و چسبیده به دیوارهای آن آثار خرابه حجراتی باقی‌است؛ که بقایای آن شباهت زیادی به مدارس قدیمی دارد. این حجرات به «خانه سید گل سرخ» مشهور است.
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد

عنصر	۸ - ۷ - امامزاده جعفر بن محمد
موقعیت	این امامزاده بر ضلع جنوبی بلوار جمهوری اسلامی (جاده تهران - یزد) و تقریباً متصل به کارخانه شیمیایی و نساجی افشار قرار گرفته است.
تاریخی سابقه و تحولات	قدمت این بنا به دوره قاجاریه برمی‌گردد. بنای اصلی و اولیه این بنا که از عصر قاجاریه بوده است تا سال ۱۳۴۸ شمسی برپا بود. اکنون به جای آن، ساختمان و گنبد جدیدی احداث شده است. در این امامزاده هیچ نوعی اثر مکتوب دال بر قدمت، زمان، نسبت و نسیب صاحب قبر دیده نشده است.
کالبدی ویژگی	بنای اولیه این بنا، خشتی و دارای نمای آجری بوده است.
کارکردی ویژگی	این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است. این امامزاده مورد احترام و حرمت اهالی استان است و مسافران در این مکان پیاده می‌شوند و به مراسم زیارت و عبادت می‌پردازند.
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مآخذ	برنامه ریزی مرمت ابنیه تاریخی یزد - یادگارهای یزد

عنصر	۸ - ۸ - امامزاده سید فتح‌الدین رضا (۷۴)
موقعیت	این بنا در خیابان امام خمینی (ره)، حوالی محلات مالمیر و سرسنگ می‌باشد.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به دوره پهلوی برمی‌گردد.</p> <p>نام این بنا در منابع گوناگون به اختلاف، سید فتح و سید فتح‌ا... نوشته شده است. مردم گاه سید فتح‌الرضا و سید فتح‌الدین رضا می‌گویند.</p> <p>بر روی یک زیلو نام سلطان سیف‌الدین رضا (سال ۱۳۷۵) و بر روی زیلوی دیگر عنوان سید فتح‌الرضا (سال ۱۳۰۰) دیده شده است. قابل ذکر است که اثری قدیمی تر از این زیلوی اخیر در آن بقعه دیده نشده است. بنای زیارتگاهی قدمتی ندارد و جدیداً مرمت و نوسازی شده است.</p>
ویژگی کالبدی	طول و عرض این بنا به اندازه ۷/۲۵×۷/۵ متر و کلفتی پی‌های آن ۱/۱۰ و در یک قسمت ۲ متر است.
ویژگی کاربردی	این بنا در تاریخ ۱۳۳۰/۹/۱۱ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. این امامزاده مورد احترام و حرمت اهالی استان می‌باشد.
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	برنامه ریزی مرمت ابنیه تاریخی یزد - یادگارهای یزد

عنصر	۸ - ۹ - امامزاده سید نصر الدین
موقعیت	این بنا در انتهای شمالی و ضلع شرقی خیابان امام خمینی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	قدمت این بنا به قرن ۱۰ هجری برمی‌گردد.
ویژگی کالبدی	این بنا از یک اتاق، چهار صَفَه و یک گنبد تشکیل شده است. اضلاع بنا ۴/۹ متر و کلفتی پیه‌ای آن ۱/۱ متر است.
ویژگی کاربردی	این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است. هیچ گونه سنگ و کتیبه و نوشته‌ای در این بنا وجود ندارد. این امامزاده مورد احترام و حرمت اهالی استان می‌باشد.
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مآخذ	

عنصر	۸ - ۱۰ - امامزاده شاهزاده فاضل ابن موسی بن جعفر
موقعیت	این امامزاده در کنار خیابان پهلوی واقع و ورودی آن از سمت شمال حسینیه شاهزاده فاضل است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به دوره تیموری (۸۴۴ ه.ق.) برمی‌گردد. مؤلفان تاریخ یزد و تاریخ جدید یزد نام این مزار را «پیربرج» آورده‌اند. زرتشتیان به طور سنتی این مزار را بسیار محترم می‌دارند و آن را مدفن یکی از شاهزادگان ساسانی می‌دانند. طبق روایتی که در تواریخ یزد آمده است، بعضی گویند «فضل بن موسی کاظم» است. بانی این امامزاده امیر قطب‌الدین خضر شاه بن شمس‌الدین محمد می‌باشد. این بنا در عصر قاجاریه تعمیر و تذهیب شده است. تعمیر این بنا در سال ۱۲۳۶ یا ۱۲۴۰ (به روایتی) به اتمام رسیده است.</p>
ویژگی کالبدی	در این بنا کتیبه قدیمی متعلق به عصر تیموری به اندازه ۹۰×۷۰ سانتی متر است که به طور عمودی بر بالای سر قبر منصوب شده است و عبارتی روی آن نوشته شده است.
ویژگی کارکردی	<p>این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. تزئیناتی چون کاشی معرق در تنها کتیبه قدیمی این بنا به چشم می‌خورد. نصب این کتیبه کاشی دوره تیموری باید از آثار قطب‌الدین خضرشاه باشد. مردم این مزار را متعلق به فضل بن امام موسی کاظم می‌دانند. اما این انتساب در قرن نهم هجری مورد قبول همگان نبود.</p>
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مآخذ	

عنصر	۸- ۱۱- مقبره شاه سید رضا (۷۱)
موقعیت	این بنا در خیابان انقلاب، چهارراه دولت آباد- کوچه بندان واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به دوره صفویه (قرن هشتم) بر می‌گردد.</p> <p>علت انتساب این بنا به مزار شاه سید رضا ظاهراً بخاطر وجود سنگ قبری از آن شاه، سیدرضا نامی است که در ۹۵۵ فوت شده است. معلوم نیست که آیا آن سنگ از آغاز در این مکان بوده است و یا آن را از جای دیگری بدین جا آورده‌اند. باتوجه به اینکه بنا از آثار قرن هشتم هجری است، طبعاً هیچ ارتباطی با شاه سید رضا ندارد.</p> <p>حدس ضعیفی که در مورد این بنا زده می‌شود این است که بقایائی از مدرسه غیاثیه چهار منار باشد و آن مدرسه‌ای بود که امیر غیاث-الدین علی حسینی وزیر شاه شیخ ابواسحق در سال ۷۴۰ ساخت و خود زیر گنبد آن به خاک سپرده شد.</p>
ویژگی کالبدی	<p>بقعه‌ای است با گنبدی بلند و به اسلوب گنبد‌های دیگر یزد مانند: شاه کمال، گنبد هشت و جزو آنها، که در اساس جزئی از مجموعه بنای مفصل‌تری بوده است و هنوز آثار صفا و ایوان قسمت غربی متصل به آن باقی‌است.</p> <p>هر ضلع آن ۹/۲۵ مترو ضخامت دیوارها ۲/۳۵ متر است.</p> <p>یگانه اثر موجود در این بنا سنگ قبری خاکی رنگ است به اندازه ۵۱×۲۹ سانتی متر که بطور عمودی بر صورت قبر، زیر گنبد نصب شده است و عباراتی بر آن نوشته شده است.</p>
ویژگی کارکردی	<p>این بنا در تاریخ ۱۳۱۳/۴/۳۱ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>وسعت گنبد و کلفتی دیوارهای آن بعد از بقعه سیدرکن‌الدین از دیگر گنبد‌های یزد بیشتر می‌باشد.</p> <p>این مزار مورد احترام و حرمت اهالی یزد می‌باشد.</p>
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	

عناصر	موقعیت	سابقه و تحولات تاریخی	ویژگی کالبدی	ویژگی کارکردی	ضوابط و حرایم ملاک عمل	مأخذ
۸-۱۲- بقعه سید شمس‌الدین (۳۸)	این بنا در محله چهارمنار جنب حوض ملتکیه واقع شده است.	این بنا در قرن هشتم هجری قمری (۷۶۸ هـ.ق.) توسط سید شمس‌الدین محمدبن رکن‌الدین احداث گردید. طراح بنا محمد تازیکو بوده است. در ابتدا مدرسه علمیه بوده که پس از فوت سید شمس‌الدین محل دفن ایشان گردید. ایشان از علما و عرفای عصر خود بودند و همچون پدر بزرگوار خود سیدرکن‌الدین کرامات داشته‌اند. بطوریکه در حال حاضر نیز زائران بقعه جهت زیارت به این مکان می‌آیند. در سالهای گذشته بخشی از بنا مرمت شده است. لازم به ذکر است سردر ورودی بنا در سالهای گذشته توسط معمار خرمی بازسازی شده است.	بنای مذکور از نظر معماری به صورت حیات مرکزی است و دارای گنبد خانه است. این بنا دارای ایوان بلند، نقاشی و تزئینات گچبری در اطراف آن می‌باشد و نقشهای زیر گنبد، سقف و دیوارهای آن کم‌نظیر است.	این بنا در تاریخ ۱۳۱۳/۴/۳۱ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. از نظر معماری از آثار ارزشمند یزد است. این بنا در حال حاضر در اختیار سازمان میراث فرهنگی قرارگرفته است و محل کتابخانه آن سازمان است. با قرار گرفتن کتابخانه در این مکان کمک زیادی در جهت ادامه حیات فرهنگی و کالبدی بنا شده است.	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی	طرح ساماندهی، یادگارهای یزد، چهل بنا ص ۲۱ عکس

عنصر	۸-۱۳ - مقبره سلطان شیخداد
موقعیت	این بنا در محله شیخداد (خیابان انقلاب، کوچه شیخداد) واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به قرن هشتم هجری بر می‌گردد.</p> <p>این بقعه ابتدا خانقاه شیخ تقی‌الدین دادا محمد بوده و پس از وفات در همانجا به خاک سپرده شده است. مردم آن را بعنوان شیخداد و سلطان شیخداد می‌شناسند.</p> <p>تقی‌الدین دادا محمد متوفی در ۷۰۰ هجری از صوفیه بنام یزد در قرن هفتم هجری بود.</p> <p>تقی‌الدین دادا محمد از مردم اصفهان و مرید «پیراندایان» بود. به خواست پیر خود به اردکان یزد آمد و خانقاههای متعدد در اطراف یزد بنا کرد. از مهمترین آنها خانقاه بندر آباد بود که شیخ اغلب ایام را آنجا می‌گذراند. او همانجا فوت شد (در سال ۷۰۰ هجری) و او را در خانقاهش دفن کردند. ولی قاضی شهاب‌الدین بن مسعود که از معتقدان شیخ بود قبر را نبش کرد و جسد شیخ را به «سرآب نو» در شهر یزد آورد و در سال ۷۲۶ مقبره و درگاه و ساباط عالی ساخت. چون قاضی در سال ۷۴۸ فوت کرد، پشت قبر شیخ به خاک سپرده شد. حدود پانزده سال پیش، هنگامیکه خاکهای اطاق خرابه بالای سر شیخ را برمی‌داشتند، سه قبر از زیر خاک بیرون آمد، که روی دوتا از آنها کتیبه‌هایی موجود است. قبر سمت مغرب که از کاشی پوشیده شده، بر قسمت پایین پای آن کتیبه‌ای به خط نسخ و از کاشی معرق نصب است. بر بدنه این قبر آیه‌الکرسی به خط نسخ از کاشی معرق است. قبر دیگر کتیبه‌ای از کاشی معرق دارد.</p>
ویژگی کالبدی	<p>این بنا دارای گنبدی است که بر چهار دیوار به اندازه ۷/۷۷×۵/۹ قرار دارد و کلفتی پی آن ۱/۴ متر است.</p> <p>سنگ قبر شیخ به اندازه ۹۳×۶۲ سانتی‌متر که بطور عمودی بر سر قبر نصب است و اطرافش را کاشیهای مربع ۲۵×۲۵ پوشانیده‌اند. بر بالای آن قسمتی از کتیبه کاشی معرق (آبی) با خط نسخ (سفید) نصب کرده‌اند.</p> <p>سنگ قبر دیگری به اندازه ۶×۲۹ سانتی‌متر و از مرمر که در محراب نصب است و روی آن شکل سرو حک شده است و عباراتی در حاشیه، پیشانی و پایین آن به خط نستعلیق و نسخ نوشته شده است.</p> <p>سنگ قبر دیگری به اندازه ۴۰×۱۷۸ سانتی‌متر با نقش سرو در دست راست قبر شیخ قرار دارد.</p> <p>سنگ قبر دیگری به اندازه ۶۷×۲۰ سانتی‌متر که عباراتی به خط نسخ و کوفی روی آن نوشته شده بر سمت راست قبر شیخ قرار دارد. کتیبه‌ای از کاشی معرق به اندازه ۷۴×۵۳ سانتی‌متر، به طور عمودی بر دیوار اطاقی که بر طرف راست قبر شیخ قرار دارد. یک قطعه سنگ قبر به اندازه ۴۹×۳۱ سانتی‌متر، وجود دارد که شکسته و غیر منصوب است و اشعاری نیز به خط نستعلیق روی آن حک شده است.</p> <p>یک ظرف مسی بزرگ (تل طاس مسی) وجود دارد که عباراتی به خط نستعلیق روی آن حک شده است.</p>
کارکردی و ویژگی	<p>این بنا به عنوان اثر تاریخی به ثبت نرسیده است.</p> <p>این بقعه یکی از بقعه‌های مشهور در شهرستان یزد می‌باشد که بسیار مورد احترام و حرمت اهالی قرار دارد.</p> <p>تزیینات کاشی معرق، خطاطی و کنده‌کاری روی کتیبه‌ها و سنگ قبرها بسیار دیده می‌شود.</p>
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد (نقشه ص ۳۶۱)

عنصر	۸-۱۴ - بقعه (گنبد) محله مصلی عتیق
موقعیت	این بنا در ضلع جنوبی بلوار امامزاده جعفر، کوچه مصلی عتیق، نزدیک به امامزاده جعفر واقع شده است.
تاریخی سابقه و تحولات	ظاهراً این بنا بقعه یکی از مردان قرون هشتم - نهم هجری است.
ویژگی کالبدی	در این بنا، گنبد کاشی‌کاری شده ظریف، خوش طرح و کوچک اندامی قرار دارد.
ویژگی کارکردی	هویت این بنا بطور دقیق معلوم نیست. در حاشیه گنبد از کاشیکاری معرق استفاده شده است. قسمت بالای گنبد با نقوش هندسی کاشیکاری شده و سطح داخلی گنبد با رنگ تزیین شده است. این بنا بسیار مورد احترام و حرمت اهالی قرار دارد.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	

عنصر	۸-۱۵- باغ دولت آباد(۶۶)
موقعیت	این بنا در خیابان شهید رجایی، محله چهارمنار، کوچه فردوسی واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>این مجموعه از بناهای «محمد تقی خان یزدی» معاصر «شاهرخ میرزای افشارو کریمخان زند» است و در سال ۱۱۶۰ هـ.ق. (دوره زندیه) ساخته شده است. و مدتها محل اقامت «کریم خان زند» بوده است.</p> <p>(خان ابتدا قناتی به نام دولت آباد ایجاد کرد و از آن قنات، باغ دولت آباد را بوجود آورد. باغ دولت آباد پس از محمد تقی خان رو به ویرانی رفت و دوباره مورد مرمت قرار گرفته است. در حال حاضر نیز توسط موقوفه این آثار بزرگ تاریخی مورد بازسازی و مرمت قرار گرفته است.)</p> <p>این باغ در دل کویر خشک، در زمان آبادی خود بسیار زیبا و باصفا بوده است. ولی سپس، بخشهایی از آن رو به ویرانی رفت و هیچگاه به زمان دلگشایی نخست بازنگشت.</p> <p>بخشی از بادگیر ویران شده بود که باتوجه به دو عکس قدیمی از آن بازسازی شد.</p> <p>بادگیر آن بلندتر از وضع کنونی بوده و سالها قبل، از ترس ریختن، قسمتی از آن را خراب کردند.</p>
ویژگی کالبدی	<p>این باغ از قناتی به همین نام (قنات دولت‌آباد) مشروب می‌شده و جریان آب در باغ اساس استخوان بندی طراحی آن را تشکیل می‌دهد. همچنین چندین عمارت، حوض و جدولهای آب متعدد در باغ ساخته شده است.</p> <p>آب آن از قنات دولت آباد در ۶۳ کیلومتری یزد به دست می‌آمده است. درون باغ در نزدیک گوشه آن نیز چاهی وجود داشته است.</p> <p>باغ از ردیف‌کاری درختان مختلف برخوردار بوده که عمده‌ترین آنها را کاج و سرو و گل سرخ محمدی تشکیل می‌دهد. گونه‌های مختلف درختان میوه بخصوص انگور و انار، دیگر فضاهای باغ را دربر می‌گیرد.</p> <p>عمارات باغ عبارتست از عمارت بیرونی که در طرف شرق واقع شده، موسوم به بهشت آیین یا شاه نشین که دارای حوضخانه و بادگیر بلندی- است. عمارت واقع در جهت غربی «اندرونی» و عمارت سر در «دیوانخانه» بوده است.</p> <p>عناصر تشکیل دهنده مجموعه را به شرح زیر می‌توان شمرد:</p> <p>عمارت هشتی و بادگیر، عمارت حرمسرا، آشپزخانه، اتاقهای خدمه، آشپزخانه، اصطبل تابستانه و زمستانه، عمارت سر در جنوبی، عمارت بهشت آیین، عمارت سردر اصلی، عمارت طهرانی، عمارت تالار آشپزخانه، سباط، آب‌انبار دودخانه دیوان خانه به شکل مثنی، درشکه خانه، قنات، حوضها، جداول محوطه و فضای باغ.</p> <p>پیرامون باغ خیابانهایی بوده مانند خیابان رحیم آباد که چون پر درخت بوده به آن «هزار درخت» می‌گفتند.</p> <p>کوشک اصلی باغ، ساختمانی با تهرنگ نیم هشت و دو طبقه است. در میان آن حوضخانه‌ای با سقف کاربندی دارد. در پشت آن اتاق بادگیر است.</p> <p>در سه سوی حوضخانه اتاقهایی است که دو تای آن اُرسی دار و یکی بدون اُرسی است که سوی نثار است. میان هر دو اتاق یک راهروست. حوضهایی نیز در ایوان است. پلکانی هم برای گوشواره‌ها و بام در چند جا دارد.</p> <p>ساختمان تابستان نشین، دارای دو اتاق شکم دریده، یکی در جلو دیگری در پشت آن است. بادگیر بزرگ چهارپهلوی در پشت اتاقهاست. در دو سوی ساختمان، اتاقهای کوچکتری هستند که با راهروها به هم دسترسی دارند، این راهروها باریک و دو طبقه هستند و با «خیشخان» ها در سقف به اتاقها نور می‌رسانند. این‌گونه ساماندهی اتاقها باعث حرکت هوا در ساختمان شده و آنرا خنک می‌کند.</p> <p>بادگیر باغ دولت آباد به شکل منشوری با ارتفاع ۳۳ متر و ۸۰ سانتیمتر ساخته شده است.</p>
ویژگی کارکردی	<p>این مجموعه در تاریخ ۸۱/۱۲/۱۷ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>این باغ از زیباترین باغهای دوره زندیه است و از لحاظ معماری در خور توجه و جالب است. و در ردیف باغ فین کاشان و باغ شاهزاده ماهان است. آب در باغ دولت‌آباد، خود را شدیداً مطرح می‌کند. معمار با بازی و وصف ناپذیری بارها آب را به درون زمین برده و بیرون آورده است. این باغ قبلاً باغ خصوصی بوده و در حال حاضر به مکان تفریحی عمومی تبدیل شده است.</p> <p>این باغ یک مکان توریستی است و یکی از عناصر مهم شناخت شهر یزد می‌باشد.</p> <p>بادگیر این باغ بلندترین بادگیری است که تا به حال شناخته شده و قبلاً بلندتر از وضع کنونی بوده که قسمتی از آن خراب شده است، شاهکار مهندسی و نشانه نبوغ و توانمندی مکرویت معماران یزدی است.</p> <p>جالب‌ترین بنای مجموعه را عمارت هشتی و بادگیر تشکیل می‌دهد که تلفیق جریان هوا و آب به زیباترین شکل صورت گرفته است.</p> <p>کاربندی بسیار ظریف سقف هشتی اثر استاد حاجی علی اکبر خرمی (معروف به استاد حاجی علی اکبر آخوند) معمار میراث فرهنگی است که با (سیم‌گل) و دم‌گیری گچی به طرز بسیار استادانه‌ای اجرا شده است.</p> <p>در اُرسی مشبک با شیشه‌های رنگی که توسط دفتر فنی حفاظت آثار باستانی ترمیم شده، به زیبایی بنا افزوده است. عمده‌ترین نکته‌ای که در طراحی عمارت هشتی نهفته، آن است که معمار سعی داشته تا با انتخاب زوایایی هوشمندانه بهترین دید و منظر را به داخل بنا هدایت کند.</p> <p>باغ دولت آباد به لحاظ هنر بستان پیرایی، فن توزیع آب و غنای طراحی معماری از مجموعه‌های دیدنی کشور محسوب می‌شود.</p>
مأخذ	(سبک شناسی، یادگارهای یزد، برنامه ریزی مرمت ابنیه تاریخی یزد)، چهل بنا (عکس ص ۴۷)، یزد نگین کویر (عکس شماره ۷۷ و ۷۸) (۲۵-۶۲)

عنصر	۸-۱۶- آب انبار بولمیری (یا ابوالمعالی (۳۲)
موقعیت	این بنا در خیابان سیدگل سرخ، سربازارچه بولمیری (ابوالمعالی) واقع شده است.
تاریخی سابقه و تحولات	قدمت این بنا به دوره صفویه برمی‌گردد. زمانی که خواجه محمد علی مرحوم شدند وصیت کردند که ساخت این بنا را فرزند ارشد ایشان، میرزا محمد امین به اتمام برساند. در ورودی آب انبار کنونی سنگ تاریخی نصب است به خط نسخ نورالدین کچویی که نشان می‌دهد به اتمام رساننده این بنا، قاسم پسر دیگر خواجه محمد علی بوده است.
کالبدی ویژگی	نقشه در صفحه ص ۱۱۲ و ۱۱۳ کتاب سیری در معماری آب انبارهای یزد.
کارکردی ویژگی	این بنا در تاریخ ۸۱/۱۲/۱۷ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یادگارهای یزد (کتاب سیری در معماری نقشه آب انبارهای یزد)

عنصر	۸-۱۷ - آب انبار شش بادگیر (۲۶)
موقعیت	این بنا در محله تل یزد، کوچه شش بادگیری واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	این بنا در دوره معاصر ساخته شده است. در برخی از آثار قدمت این بنا را مربوط به دوره صفویه می‌دانند.
ویژگی کالبدی	این آب انبار دارای منبع آب (خزینه)، گنبد، پاشیر و شش بادگیر در اطراف منبع است که هوای خنک و سالم را به داخل منبع می‌آورد و آب را خنک می‌کند. این بادگیرها همیشه کار می‌کنند و احتیاج به تعمیر، آب و برق ندارند. بادگیر این بنا به شکل منشوری است. این آب‌انبار دارای دو پاشیر (ورودی)، یکی در شمال و دیگری در جنوب مخزن است. طاق ضربی خشتی بانمای آجری، گنبد تخم‌مرغی شکل و سقف بزرگ مخزن آب از خصوصیات مهم آن می‌باشد.
ویژگی کارکردی	این بنا در تاریخ ۱۳۵۷/۲/۳ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. این بنا از مشهورترین و دیدنی‌ترین آب انبارهای یزد است.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	برنامه‌ریزی مرمت - چهل بنا عکس ص ۴۶

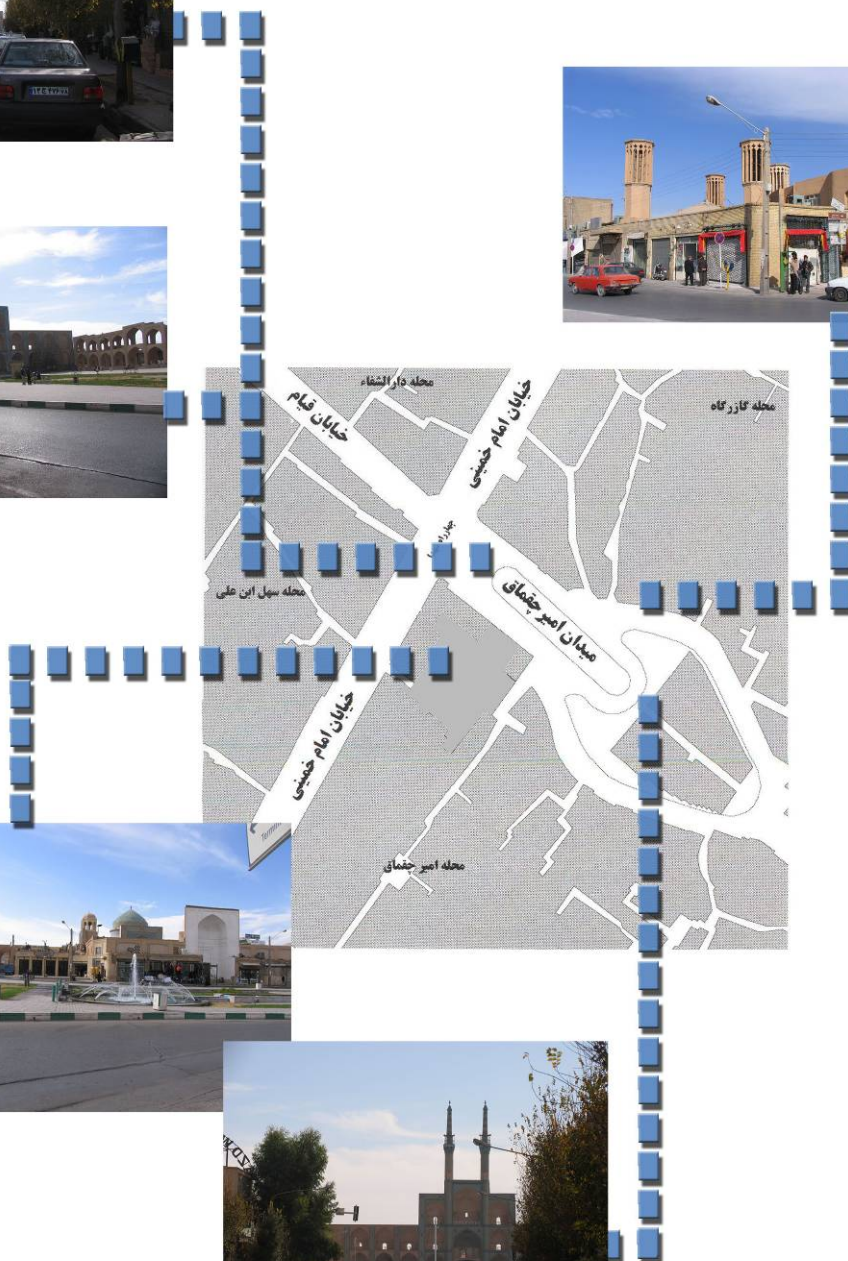

عنصر	۸-۱۸ - برج و باروهای یزد (۳۸)
موقعیت	قسمتهایی از برج، بارو و حصار محلات قدیمی یزد در محله لب خندق، قسمتی در مقابل سیدگل سرخ، قسمتی در اول بازارهای خان و افشار و بازار حیدری، بخشی در حدود محله فهادان و محله مال میر و بخشهایی در میدان قلعه و قسمتی در نزدیکی باغ گندم باقی مانده است.
سابقه و تحولات تاریخی	در زمان آل کاکویه به دلیل اهمیت شهر «فرامرز کاکویه» در سال ۴۲۳ هجری دستور بنای حصار اطراف شهر را صادر کرد. در حدود ۳۱۴ سال بعد از اولین حصار که دور شهر کشیده شد ایجاد حصار جدید اجتناب ناپذیر بود اما رشد روزافزون شهر و جمعیت و قرارگرفتن آبادیهای بیرون از حصار و هجوم و لشکرکشی شیخ «ابواسحاق» باعث برانگیختن «امیر مبارزالدین» شد تا جهت امنیت شهر یزد محله‌های دورشهر را به داخل حصار آورد. در سال ۷۴۷ هجری محله‌های «کوچه سنبلان، کوچه جلال، صندوقیان، باغ بهشتی، مدرسه اتابک سام، سنجدستان، باب کیا، دارالشفای صاحبی، ایلیچی خان، مزار شریف‌الدین خضر و کوچه پای برج» را که خارج حصار بود جزء شهرکرد و از دوازده قطریان تا دروازه قطریان تا دروازه مادر امیر (مال میر) حصار کشیده و خندق حفر نمود. در زمان «شاه یحیی» در سال ۷۷۹ هـ.ق. جهت ایمنی از دشمن بر استحکامات شهر افزوده شد. در ادوار بعد چندین بار برج و باروهای اطراف شهر تغییر داده و جابجا شد و دروازه‌هایی جدید نصب شد. آخرین باری که حصار یزد مورد و تجدید ساختمان قرار گرفت مربوط به دوره حکومت شاهزاده محمد ولی میرزا است که از سال ۱۲۳۶ هـ.ق. شروع شد.
ویژگی کابندی	قدیمی ترین حصار یزد دارای چهار دروازه بود که این تعداد در آخرین حصار و باروی ساخته شده شهر به پانزده دروازه رسید.
ویژگی کارکردی	این اثر در تاریخ ۵۲/۹/۱۴ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است. از معروفترین این دروازه‌ها می‌توان به دروازه‌های مهریچرد، کوشکنو، مال میر (مادر امیر)، سعادت، اصفهان، فتح (حظیره)، چهارمنار، سیدگل سرخ و دروازه شاهی و نو اشاره کرد. حصر، برج، بارو و خندق را جهت حفاظت شهر و شهروندان از هجوم دشمن می‌ساختند. دروازه در اطراف حصار جهت رفت و آمد و برج و بارو جهت مراقبت و دیده‌بانی و دفاع کاربرد داشته است. در حال حاضر جز خرابه‌هایی از آن چیز بیشتری باقی نیست.
حرایم و ضوابط ملاک عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	برنامه‌ریزی مرمت - چهل بنا، عکس ص ۳۱ و ص ۳۲

مجموعه امیر چخماق

عنصر	۸-۱۹ - مجموعه امیر چخماق
موقعیت	این مجموعه در میدان امیر چخماق واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	مسجد امیر چخماق که در تواریخ یزد بنام مسجد جامع نو نیز خوانده شده و در دوره صفوی بنا بر ضابط جامع مفیدی و عبارتی که بر در جماعتخانه آن نقد شده به چخماقیه معروف بوده است. از آثار امیر جلال‌الدین چخماق شاهی و زن او بی‌بی فاطمه خاتون است. ساخت این مسجد در سال ۸۴۱ هـ.ق. به اتمام رسید. بازار حاجی قنبر که در قسمت شرقی میدان واقع شده از بناهای نظام‌الدین حاجی قنبر جهانشاهی است این شخص به امر جهانشاه قره‌قونیلو به حکومت یزد رسیده بود.
ویژگی کالبدی	این مجموعه شامل: مسجد، میدان، تکیه، آب‌انبار و بازار می‌باشد. که در میدان امیر چخماق قرار گرفته‌اند. برضلع جنوبی میدان، مسجد امیر چخماق واقع شده است و در قسمت شرقی میدان بازاری بنام بازار حاجی قنبر وجود دارد. که بعدها برسر این بازار، بنای زیبا و بلندی به اسلوب بناهایی که در تکایای یزد دیده می‌شود ساخته شد. این بنا قسمتی است از حسینیه‌ای که در قرن سیزدهم هجری برپا گردیده است. این مسجد از نوع مساجد تک‌ایوانی است. ولی در نگاه اول چهار ایوانی می‌نماید اما جز پیشان مسجد که می‌توان آن را ایوان نامید. سه دهانه بزرگ دیگر ورودی مسجد است و نمی‌توان نام ایوان بر آنها نهاد. در داخل غرفه وسط بنا، یک قطعه سنگ مرمر به اندازه ۲۵×۲۵ نصب و به خط نسخ بر آن عبارتی حک شده است که نام سازندگان و تاریخ بنا را در بر دارد. بر بدنه این سردر و اطراف غرفه‌ها، آیات قرآنی و اسماء جلاله به کاشی، کتیبه‌سازی شده و بر دو پایه ستونهای اصلی آن حدیث نبوی به خط کوفی بنایی ضبط شده است. یکی از آثار دیدنی یزد که در این میدان قرار دارد، نخل عظیمی است که لااقل از سال ۱۲۲۹ هـ.ق. به عنوان تاریخ وقف بر روپوش آن دوخته شده است. اضلاع نخل ۸/۵×۸/۵ متر و بلندی آن نیز ۸/۵ متر است.
ویژگی کارکردی	بناهای این مجموعه جزء آثار ثبت شده یزد می‌باشد. تاریخ ثبت این بناها به شرح زیر است: تکیه امیر چخماق: ۱۳۳۰/۹/۱۱ - مسجد امیر چخماق: ۱۳۱۴/۹/۱۵ - مجموعه امیر چخماق: ۷۸/۶/۱. مسجد امیر چخماق به واسطه سردر رفیع با شکوه و جلو خان جالب شهرت به سزایی دارد. این بنای فخیم عظیم از نظر مسافران معرف شهر یزد است و هنگامی که می‌گویند «میر چخماق» مرادشان همین بناست، در حالی که از آثار امیر چخماق نیست. کتیبه سردر مسجد از لحاظ هنر خطاطی بسیار ارزنده است. مناره‌های بنا داری تزئینات کاشی کاری بود. این مجموعه را امیر چخماق شامی و همسرش فاطمه خاتون جهت همنشینی و مجالست نزدیک با مردم، مأمون امنی را در دوران زمامداری خود برای اهالی یزد ایجاد نموده بودند.
ضوابط و ملاحظات عمل	مطابق نظرسازمان میراث فرهنگی
مأخذ	طرح ساماندهی، برمامه‌ریزی مرمت، سبک شناسی معماری، چهل بنا

عنصر	۸ - ۲۰ - محدوده تاریخی شامل چهار محله: تل، شش بادگیری، نظر کرده و پنبه‌کاران
موقعیت	این منطقه توسط چهار محور اصلی سواره محدود گردیده است. این چهار محور اصلی شامل: خیابان آیت... کاشانی در جنوب، خیابان سلمان فارسی در شمال، خیابان امام خمینی در غرب و امتداد خیابان منتظر قائم (بلوار بسیج) در شرق می‌باشد.
سابقه و تحولات تاریخی	قدیمی‌ترین بخش این محدوده به حوزة صفویه برمی‌گردد که مربوط به مجموعه میدان امیر چخماق می‌باشد و قدمت سایر آثار ثبت شده به شرح زیر است: آب‌انبارشش بادگیر (دوره معاصر) - تکیه میرچخماق (قرن ۸ و ۹ هـ.ق) - مسجد میر چخماق (قرن ۹ هـ.ق) - حمام محله تل (قاجاریه) - مسجد محله تل (قاجاریه).
ویژگی کالبدی	این محدوده در واقع مجموعه‌ای از چهار محله تل، شش بادگیری، نظر کرده و پنبه کاران می‌باشد که در حال حاضر با محدودیتی که توسط محورهای سواره اصلی بوجود آمده بصورت یک محدوده متشکل مطرح و با توجه به جمعیت این منطقه و تقسیم بندی محدوده- های شهر در طرح جامع مجموعاً برزن شهری را تشکیل می‌دهند. محدوده شش بادگیری از محدوده‌های بسیار قدیمی شهر است که عناصر متعدد تاریخی و باارزش را در بر می‌گیرد. معروفترین عناصر شهری که در این محدوده قرار دارد عبارتند از: آب انبار شش بادگیری - آب انبار پنبه کاران - مجموعه غلامعلی سیاه - شامل کاروانسرا و بازارچه - دروازه قصابها (بازارچه) - مرکز محله تل - مجموعه امیرچخماق (شامل میدان و مسجد امیر چخماق) به جز مجموعه امیر چخماق و دروازه قصابها که در مرز محدوده شمالی قرار داشته و بیشتر در ارتباط با خیابانهای اصلی قرار دارند سایر عناصر تاریخی در داخل بافت مسکونی و در ارتباط با آن کار می‌کنند. علاوه بر عناصر شهری گفته شده چندین واحد مسکونی با ارزش نیز در این محدوده وجود دارد. ضمناً باید از چند محله اشرافی که در ضلع جنوب غربی برزن قرار دارند و از کیفیت خوبی نیز برخوردار می‌باشند نام برد. عناصر مختلفی که در محله تل وجود دارد عبارتند از: بازارچه، مسجد، حسینیه، آب انبار، چندکارگاه و غیره. ضمناً وجود زمینهای کشاورزی، خانه‌های به صورت خانه باغ، دور باغ، خانه‌های زرتشتی و... به بافت این محله خصوصیت ویژه‌ای بخشیده است.
ویژگی کارکردی	در این محدوده تاریخی شش اثر ثبت شده و چند اثر ثبت نشده به چشم می‌خورد. آثار ثبت شده عبارتند از: تکیه امیر چخماق، تاریخ ثبت: ۱۳۳۰/۹/۱۱ - مسجد امیر چخماق، تاریخ ثبت: ۱۳۱۴/۹/۱۵ - مجموعه میدان امیر چخماق، تاریخ ثبت: ۷۸/۶/۱ - آب انبار شش بادگیر، تاریخ ثبت: ۵۷/۲/۲۳ - حمام محله تل، تاریخ ثبت: ۸۱/۷/۷ - مسجد محله تل، تاریخ ثبت: ۸۴/۱۱/۹. لازم به ذکر است محله تل از نظر تاریخی و اصالت بافت و بناهای تاریخی از حساسیت و ارزش نسبتاً کمتری (نسبت به بافتهای با ارزشتر) برخوردار است. با عنایت به نزدیکی محله مذکور به شریان اصلی شهر و ارتباط آن با محله‌های جدید زمینه لازم برای بازسازی و نوسازی شایسته آن توسط مردم تا حدود زیادی فراهم می‌باشد.
ضوابط و حرایم ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	(طرح سازماندهی و طراحی مرکز محله تل)

عنصر	۸-۲۱- آتشکده زرتشتیان یزد (۳۳)
موقعیت	این بنا در خیابان آیت ... کاشانی (کرمان)، جنب کوچه آتشکده واقع شده است.
سابقه و تحولات تاریخی	<p>قدمت این بنا به دوره پهلوی اول (۱۳۱۳ ه.ش.) بر می‌گردد.</p> <p>این عمارت به همت زرتشتیان یزد و پارسیان هند در سال ۱۳۱۳ خورشیدی تحت نظارت و سرپرستی آقای ارباب جمشید امانت بنا شده است.</p> <p>در مورد قدمت تاریخی آتش این آتشکده گویند که نزدیک ۱۵۱۵ سال پیش از آتشکده ناهید پارس به روستای هفتادر (نزدیک عقدا) منتقل و از آنجا به ترک آباد در اردکان نقل مکان شد و پس از سی سال نگهداری در غار «اشکفت یزدان» در سال ۱۳۲۵ خورشیدی به شهر یزد آورده شد و در خانه دستور بزرگ شهر، در محله دستوران جای داده شد. از آنجا به (گهنبار خانه) و محل کنونی این آتش، خیابان آیت-... کاشانی کوچه آتشکده انتقال یافت.</p> <p>این بنا در سال ۱۲۲۵ یزدگردی توسط مانکجی هاتریا تعمیر شد.</p>
ویژگی کالبدی	<p>ساختمان اصلی بر بلندی قرار دارد و آن را درختانی همیشه سبز احاطه کرده است. حوضی مدور و بزرگ در محور ورودی بنا به آن زیبایی خاصی بخشیده است.</p> <p>آتش در آتشکده در سطحی بلندتر از زمین، دور از تابش خورشید قرار گرفته و اتاقهایی جهت مراسم نیایش پیرامون آن طراحی شده است.</p> <p>آتشدان آتش و رهرام از یک سنگ بسیار بزرگی تراشیده و در وسط آتشگاه نصب نموده اند.</p>
ویژگی‌های کاربردی	<p>این بنا در تاریخ ۷۸/۶/۲۲ به عنوان اثر تاریخی به ثبت رسیده است.</p> <p>سر ستونها و ازاره‌های سنگی این بنا با نقوش برجسته زیبا، کار هنرمندان اصفهانی است که در اصفهان تراشیده شده و به یزد حمل گردیده است. به نظر می‌رسد معماری بنا تا حدودی از معماری آتشکده پارسیان در هند تأثیر گرفته باشد.</p>
ضوابط و ملاک عمل	مطابق نظر سازمان میراث فرهنگی
مأخذ	یزد نگین کویر، چهل بنا (ص ۴۸ عکس)، یادگارهای یزد (پلان ص ۸۳۳)